

FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE

Kriminalističke teme

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Godište XIII Sarajevo, 2013

ISSN 1512-5505

Broj 1-2

Kriminalističke teme
Časopis za kriminalistiku, kriminologiju
i sigurnosne studije

Adresa redakcije:

Zmaja od Bosne 8
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

www.fkn.unsa.ba
e-mail: krimteme@fkn.unsa.ba

UDC 434.9
ISSN 1512-5505

Časopis je upisan u evidenciji javnih
glasila FBiH pod rednim brojem 773
od 13.03.1998. godine

IZDAVAČ:

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

ZA IZDAVAČA:

Prof. dr. sc. Nedžad Korajlić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Dr. sc. Goran Kovačević

UREĐUJE - REDAKCIJA ČASOPISA

Dr. sc. Laurence A. French
Dr. sc. Želimir Kešetović
Dr. sc. Edina Bećirević
Dr. sc. Jasmin Ahić
Dr. sc. Azra Adžajlić-Dedović
Dr. sc. Dina Bajraktarević
Mr. sc. Edita Hasković, sekretar redakcije

LEKTOR:

Nizama Hodžić

ŠTAMPA

Jordan Studio

ZA ŠTAMPARIJU

Adis Duhović, profesor

TIRAŽ

200

Prilozi objavljeni u časopisu referiraju se u /
Journal of Criminal Justice Issues (Kriminalistič-
ke teme) is indexed / abstracted in:

CSA Sociological Abstract

EBSCO SocINDEX

EBSCO SocINDEX Full Text

EBSCO Criminal Justice Abstracts

EBSCO Criminal Justice Abstracts with Full-text

Kriminalističke teme

časopis za kriminalistiku kriminologiju i sigurnosne studije

GODINA XIII

BROJ 1-2 (2013)

Sarajevo, 2013

Sadržaj

Editorial

Dr. sc. Goran Kovačević

NOVE PERSPEKTIVE	7

Izvorni naučni rad

Prof. dr. Jasmin Ahić, Mr. sc. Almir Pustahija, Mirela Omerović, dipl. krim.

SISTEM PRIVATNE SIGURNOSTI U BIH – PREDRASUDE, IZAZOVI I PERSPEKTIVE	8

Pregledni naučni rad

Dr. sc. Darko Datzer

METODOLOGIJSKI IZAZOVI ISTRAŽIVANJA I MJERENJA KORUPCIJE	31

Doc. dr. Almin Dautbegović, mr. sc. iur. Elmedin Ahmić

KRIMINALISTIČKI I KRIVIČNO-PRAVNI ASPEKT PRIKUPLJANJA I OCJENE DOKAZA U PROCESUIRANJU KRIVIČNOG DJELA PRANJA NOVCA PRED SUDOM BIH	60

Prof. dr. Željko Nikač, prof. dr. sc. Nedžad Korajlić, mr. sc. Maida Bećirović

EVROPSKI NALOG ZA HAPŠENJE I PREDAJU KAO SUPSTITUT EKSTRADICIJE U EU ...	75

Prof. dr. Alisabri Šabani, prof. dr. Nebojša Bojanić

NEKI ASPEKTI SUICIDA NA PODRUČJU F BIH U PERIODU 2007-2011. GODINA	92

Sakib Softić

FUNKCIONALNI IMUNITETI OD KRIVIČNE JURISDIKCIJE	110

Sakib Softić

MEĐUNARODNOPRAVNA JURISDIKCIJA U KRIVIČNIM STVARIMA	131

Nevzet Veladžić

DEVIJANTNE POJAVE I SOCIJALNA KONTROLA	152

Prikaz knjige

Nedžad Smailagić

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U KONTEKSTU ISTRAŽIVANJA I OTKRIVANJA PREKOGRAIČNOG I MEĐUNARODNOG KRIMINALA	167

UPUTE AUTORIMA	171

NOVE PERSPEKTIVE

Dr. sc. Goran Kovačević

Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu

Adresa za korespondenciju:

Goran Kovačević

Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu

Zmaja od Bosne 8

71000 Sarajevo

gkovacevic@fkn.unsa.ba

Copyright © 2013 Fakultet za
kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u
Sarajevu

Cijenjeni čitaoci,

U novije vrijeme sve se glasnije i sa gorućim uvjerenjem govori o neograničenim mogućnostima i horizontima koji se otvaraju pred naukom. Iako sadržaj znanja nije konstantan, to jest, iako se ono mijenja i raste, uvijek raste do određenih i strogo zacrtanih pravaca. Upravo se ovdje otkrivaju granice koje nastojimo proširiti izvan usko definiranih okvira razmišljanja i saznanja. Kriminalističke teme svojim sadržajem otvaraju prostor novim i originalnim spoznajama is oblasti društvenih nauka i daju mogućnost naučnicima da, kritički promišljajući, doprinesu sagledavanju društvene zbilje, rješavanju društvenih problema i daju odgovore, na mnoga pitanja, od kojih zavisi i budućnost trenutne, ali i nadolazećih generacija.

S poštovanjem,

Sarajevo, decembar 2013.

Goran Kovačević

SISTEM PRIVATNE SIGURNOSTI U BiH - PREDRASUDE IZAZOVI I PERSPEKTIVE

Prof. dr. Jasmin Ahić, Mr. sc. Almir Pustahija, Mirela Omerović, dipl. krim

Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu

Adresa za korespondenciju:

Jasmin Ahić

Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu

Zmaja od Bosne 8

71000 Sarajevo

jahic@fkn.unsa.ba

Copyright © 2013 Fakultet za
kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u
Sarajevu

Sažetak

Danas gotovo da nema države čiji sistem sigurnosti nema segment čiji su nosioci privatni subjekti kao, u organizacijskom smislu, autonomno egzistirajući faktor. Očigledna je povezanost i saradnja privatnih i državnih sistema sigurnosti koja proizlazi iz potreba i zahtjeva nadležnih državnih organa iz sistema sigurnosti u BiH, a koja je u skladu sa tim zahtjevima, zakonski definisana. Postojeća sigurnosna stvarnost u BiH danas ima potrebu stalne dorade i adaptacije koju nameće kako zakonsko uređenje tako i narušeni odnosi i saradnja između privatnog i državnog sektora koji se staraju o sigurnosti, neadekvatna organizacija i funkcionisanje profesionalnih privatnih subjekata, te druga detektovana problematika, a sve s krajnjim ciljem boljeg prilagođavanja ukupnim političkim, pravnim, kulturološkim, društvenim i drugim izazovima. Mada postoje nastojanja države za rješavanje evidentnih problema u privatnom sistemu sigurnosti, neophodno je napraviti određene izmjene u fokusu i metodologiji rada na njihovom rješavanju. Prije svega, neophodno je potpuno redefinisati i redizajnirati vladajuću strukturu i sistem upravljanja u gotovo svim privatnim sigurnosnim agencijama u BiH, zbog kojih one svoje poslovanje naročito u domenu rukovođenja ljudskim resursima, obavljaju jednim dijelom na nezakonit i neprofesionalan način. Ključne riječi: imunitet; međunarodno krivično djelo; državni zvaničnik; diplomatski agent; strane vojne snage

Ključne riječi: sistem sigurnosti; privatni sistem sigurnosti; državno – privatna saradnja; reforma privatnog sistema sigurnosti

UVODNA RAZMATRANJA

Bosna i Hercegovina je od svog osamostaljivanja odnosno nezavisnosti i međunarodnog priznanja kao države bila na udaru mnogih nedaća. Istaknut ćemo neke: agresija, postratno stanje s izraženim međuentitetskim tenzijama, proces tranzicije koji je više oslabio nego ustabilio funkcije mnogih državnih institucija, sigurnosni problemi izraženi u porastu svih vidova kriminala, ekonomski i industrijski kolaps koji su proizveli enorman broj nezaposlenih lica, trend privatizacije imovine i druge. Svi navedeni, ali i drugi faktori imali su utjecaj na stvaranje pogodnog tla za nastanak i razvoj sistema privatne sigurnosti u BiH. Tako je kao rezultat njihove sinergije stvoren jedan novi mehanizam sa zaštitnom funkcijom srodan policijskom domenu djelovanja.

Sistem privatne sigurnosti koji je u stvari podsistem sistema sigurnosti BiH i koji egzistira dugi niz godina je područje slabog znanstvenog interesovanja, pa je realna potreba razmatranja, otkrivanja i ukazivanja na specifičnosti materije koja se odnosi na oblast zaštite ljudi i imovine nedržavnih subjekata kao nosilaca ovog sistema. Od samog osnivanja sistema privatne sigurnosti u BiH kada su ga predstavljali tek neznatan broj privatnih agencija nisu postavljeni dobri temelji što se danas očituje kroz lošu saradnju i antagonistički odnos sa drugim sistemima sigurnosti u prvom redu policijskim, jasan utjecaj političke volje, neadekvatan menadžment agencija i drugih ponuđača sigurnosnih usluga koji je potisnuo u drugi plan svoju primarnu ulogu i značaj kroz nezakonito i neprofesionalno postupanje u upravljanju ljudskim resursima kao i brojni drugi problemi i nepoželjni elementi s kojima se zaštitari u privatnoj sigurnosti susreću s posebnim osvrtom na diskriminaciju, nepoštovanje osnovnih ljudskih prava, te prava iz radnog odnosa. Ovakvo stanje prisutno je i danas iako je znatan doprinos u pravcu regulisanja i rješavanja evidentnih problema donijelo donošenje zakona i podzakonskih akata na entitetskim nivoima 2002. godine, a dvije godine kasnije i za područje Brčko Distrikta kao i njihove izmjene i dopune.

DETERMINISANOST SISTEMA PRIVATNE SIGURNOSTI BIH

Po tradicionalnom shvatanju samo država odnosno državni subjekti uređuju oblast sigurnosti i imaju ovlast i monopol nad pružanjem sigurnosnih usluga. Međutim, fenomen globalizacije, ozbiljni sigurnosni izazovi i problemi s kojima se samostalno nije mogao izboriti reformisani policijski sistem, krah države u ekonomskom i razvojnom smislu koji je prouzrokovao veliki broj nezaposlenih lica, zaostavštine iz rata koje su se oslikavale kroz netrpeljivost i strah s entitetskom dimenzijom, trend privatizacije imovine i dr. imali su direktan utjecaj na sigurnost država, a time i na sigurnost svih njenih građana i drugih vrijednosti. Sve to skupa otvorilo je vrata jednom nesvakidašnjem procesu, a riječ je o tome da država delegira ovlaštenja o pružanju usluga na pojedince i druge subjekte koji sada imaju uvriježen naziv sistem privatne sigurnosti. Odnosno, došlo je do privatizacije dijela sigurnosti i pojave novog sektora sigurnosti koji se dakako razlikuje od javnog sektora kako po karakteru tako i po izvoru finansiranja, organizaciji i svrsi. Dakle, država i njene

institucije, sada više nisu jedini subjekti koji se staraju o sigurnosti svojih građana. Ipak, nesporno je da je obaveza države da svakom građaninu osigura određeni stepen zaštite. Tako su se istovremeno i kao trend i potreba na prostoru BiH počele osnovati prve privatne agencije koje su nudile usluge zaštite.¹ Uslijedila je njihova nagla ekspanzija i bez obzira na sve poteškoće privatni subjekti su izborili mjesto među drugim sigurnosnim organima i postale bitan sektor za uspostavu sigurnosnog ambijenta u BiH.

Pitanje sigurnosti i njegov cjelokupni sistem neovisno ko su njegovi nosioci i mehanizmi oduvijek je bilo egzistencijalno područje vladajućih struktura. Otuda se s razlogom može reći da je sistem privatne sigurnosti zavisao od političkog aparata i pravne uređenosti države. Kako u Bosni i Hercegovini nema pravnog i administrativnog jedinstva, kada je u pitanju oblast sigurnosti odnosno njegovi pojedini sistemi s akcentom na policijski sistem, privatni sistem sigurnosti, budući da je njegov nadomjestak, uređen je sa tri različita zakona i brojnim podzakonskim aktima na osnovu Deytonskog političko – administrativnog uređenja BiH. Ovakva legitimiranost privatnog sistema sigurnosti u BiH (Zakon o agencijama i unutrašnjim službama za zaštitu ljudi i imovine u FBiH,² Zakon o agencijama za obezbjeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti u manjem bh. entitetu³ i Zakon o agencijama za osiguranje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti Brčko Distrikta⁴) ne može u potpunosti odgovoriti svim zadacima i očekivanjima koji su stavljeni pred ovaj sistem sigurnosti. Uprkos tome pomenuti sistem funkcionise onako kako najbolje zna, a da to nije alarmantno koliko se samo forsira na tome. Zato se opravdano postavlja pitanje kome i zašto je u interesu da skreće sa egzistencijalnih tema inkorporiranih u sistem privatne sigurnosti i baca svjetlo na ovaj zakonski dio, kada nismo jedina država čiji je privatni sistem sigurnosti izgrađen, bar kad je riječ o zakonskoj formi i sadržaju, na ovakav način. Nedostatak zakonske odredbe na državnom nivou u oblasti pružanja sigurnosnih usluga nije jedini problem i paradoks koji opterećuje privatni sistem sigurnosti BiH. Istina je da nedostatak jedinstvene pravne regulative onemogućava potpunu kontrolu u punom smislu riječi kada je u pitanju rad privatnih agencija za zaštitu ljudi i imovine i detektivsku djelatnost. Zanimljivo je da se u ovom slučaju vraćajući se unazad kada je postojalo potpuno odsustvo zakonskih odredbi i kontrole nad radom i organizacijom privatnih agencija za zaštitu koje su po svom nahodjenju organizovale sistem privatne sigurnosti uočava se nova činjenica, a koja naglašava da od tog vremenskog razdoblja datiraju problemi i nepravilnosti ovog dijela sistema sigurnosti. Uočila je to i javnost i nadležne institucije, ali se nije reagovalo na adekvatan način, pa sistem privatne sigurnosti po nezvaničnim podacima vuče i danas breme prošlosti i stavlja se u negativan kontekst i generalizuju se pojedini dijelovi (bliske privatno – poslovne veze

¹ Prva privatna agencija koja je zvanično funkcionisala na prostoru BiH bila je hrvatska firma „Soko“, osnovana 1995. Godine, dok je prva privatna agencija bh. porijekla bila agencija „Glock Sigurnost“, koja je započela rad 1996. godine.

² Službene novine FBiH, broj 78/2008

³ Službeni glasnik Republike Srpske, broj 55/07

⁴ Službeni glasnik Brčko Distrikta, broj 19/06

vlasnika agencija sa kriminalnim organizacijama i političkim partijama, upošljavanje lica u agencijama privatne sigurnosti iz kriminalnog miljea ili sumnjive prošlosti kao i osoba iz domena javne sigurnosti, nezakonita primjena ovlaštenja naročito fizičke sile itd.). Postojeće pravne regulative su uklonile neke nedostatke koji su opterećivali sistem privatne sigurnosti u BiH počevši sa propisivanjem uvjeta za osnivanje i registraciju privatnih agencija kao pravnih lica, upotreba sredstava prinude od strane uposlenih u privatnim agencijama, uvjeti za obavljanje poslova zaštite, licenciranje i obuka, ovlaštenja u obavljanju poslova zaštite, radna uniforma i drugo, ali nisu u potpunosti riješena važna pitanja niti izbrisan animozan odnos javnosti i policijskih organa spram sistema privatne sigurnosti. Zakon je tu nemoćan, ali da bi se napravio korak dalje i popravio imidž privatnih sigurnosnih agencija treba jasno obznaniti i predstaviti pravu sliku unutrašnjosti bar jedne privatne agencije počevši sa vlasnicima i rukovodnim kadrovima koji vuku konce, kreiraju i diktiraju rad neposrednih izvršilaca poslova zaštite (zaštitara).

Iz svega rečenog može se izvući zaključak da je sistem privatne sigurnosti u BiH u tijesnoj vezi sa političkim, pravnim, etničkim, kulturološkim, sociološkim i drugim različitostima bosanskohercegovačkog društva koji se međusobno prožimaju. Zapravo, cjelokupan sistem sigurnosti BiH sa svim podsistemima upravo je ogledalo stanja organizovanosti, uređenosti i funkcionisanja države s vladajućim strukturama na čelu.

SAVREMENI IZAZOVI I POSTOJEĆE STANJE SISTEMA PRIVATNE SIGURNOSTI U BIH

Uprkos kompleksnom normativnom uređenju, sistem privatne sigurnosti u BiH danas čini 169 privatnih agencija koje pružaju usluge zaštite (Kržalić, 2009:31) i upošljavaju 4.207 osoba (Ahić, 2009:303) odnosno licenciranih zaštitara i drugih nosilaca zaštitarske struke. U BiH privatne agencije za zaštitu nude usluge iz domena fizičke i/ili tehničke zaštite lica i imovine kao i detektivske usluge u manjem bh. entitetu i Brčko Distriktu. Obavezno se privatne sigurnosne agencije angažuju i za pružanje sigurnosnih usluga pri održavanju sportskih, kulturnih i javnih manifestacija. Iako je zaštita tokom transporta novca i drugih vrijednosti vid kombinacije fizičko – tehničke zaštite, posebno ćemo je izdvojiti kao masovnu uslugu koju moraju priuštiti finansijske institucije, odnosno sve ustanove i subjekti koji posluju s gotovim novcem, dragocjenostima i vrijednosnim papirima. Transport novčanih sredstava i drugih vrijednosti je usluga zaštite koju nude agencije, odnosno koje raspolažu sa adekvatnim materijalno – tehničkim sredstvima, ljudskim resursima i odgovarajućim odobrenjima. Sprovođenje ove usluge osim što nosi određeni rizik zbog učestalih napada na osoblje i njihov objekat zaštite koji se prevozi dodatno komplikuje i stavlja na teret zakonska odredba koja je u mnogo čemu različita za političko – administrativne jedinice koje čine Bosnu i Hercegovinu. Privatne sigurnosne agencije uspješno obavljaju svoje zadaće i pored odsustva nacionalnog zakona što je prvi i vodeći izazov s kojim se ovaj sektor treba ekspeditivno izboriti. Općenito rečeno dijapazon usluga koje agencije nude je minimalan, jer gledajući retroaktivno nije se pomakao sa početne tačke još od pojave prvih privatnih agen-

cija za zaštitu ljudi i imovine. Tako bi privatne sigurnosne usluge u BiH mogli okarakterisati kao minimalne, ako se ima u vidu da su u zemljama Zapada i Sjevera mnogi poslovi sigurnosti poput osiguranja aerodroma, zatvora, luka, rezidencijalnih objekata, državnih granica, kriminalističkih istraga, sigurnosti u saobraćaju itd. povjerene upravo nedržavnom sektoru. Najzad, mnoge privatne sigurnosne agencije štite sigurnost diplomata i najviših predstavnika državne vlasti. Privatne agencije za sigurnost u tim zemljama su prepoznate kao one koje obavljaju svoje funkcije uspješnije nego institucije javnog sektora za provedbu sigurnosti.

Iako se mnogima čini da bi donošenje krovnog zakona utjecalo na uspješnije i djelotvornije organizovanje procesa rada i druge segmente privatnih sigurnosnih agencija koje čine privatni sistem sigurnosti u BiH, još uvijek ima mnogo krupnijih stvari i bitnijih pitanja koje treba uvrstiti na prioritetsku listu i riješiti po hitnom postupku. Ono na šta bi se osvrnuli vezano za entitetske zakone jeste izostavljanje i netangiranje ključnog elementa u Zakonu o agencijama i unutrašnjim službama za zaštitu ljudi i imovine koji pokriva područje Federacije BiH, a to je detektivska djelatnost. Na tržištu Federacije BiH postoji realna potreba i potražnja za ovom vrstom sigurnosne usluge, ali budući da ona nije zakonski uređena trebalo se je nešto preduzeti. Međutim, političke strukture nisu imale sluha da preduzmu konkretne mjere u vezi sa tim pitanjem, iako je bilo pokušaja. Zapravo, postoji Nacrt zakona o privatnim detektivima FBiH s amandmanima i koji je usvojio Predstavnički dom Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine 2010. godine, ali iz nepoznatih razloga do današnjeg dana Dom naroda ga nije uvrstio na dnevni red niti je razmatran. Svakako bi donošenje ovog zakona upotpunilo i obogatilo privatnu djelatnost iz oblasti sigurnosti na prostoru Federacije BiH kao što su to učinili drugi dijelovi naše države (Brčko Distrikt i Republika Srpska) no, ostavimo tržište i sistem ponude i potražnje po strani i vratimo se na pomenuti zakon, jer se iskristalisalo nešto novo iz navoda u vezi istog. Tačnije, nametnulo se jedno pitanje čiji se odgovor vrlo moguće krije u bojazni da će zastupnici Parlamenta Federacije BiH postati predmet detektivskih istraga u više navrata zbog nelegalnih aktivnosti, pa iz volunтарыstičkih razloga opstruišu izglasavanje predmetnog zakona.

Iako su privatne agencije za zaštitu vandržavni subjekti sigurnosti, ipak su produkt države i država ih stavlja u istu ravan sa drugim sigurnosnim sistemima. Ali, državni subjekti shvataju na različite načine vandržavne subjekte sigurnosti, misleći isključivo na policijski sistem što usložnjava ionako lošu situaciju, naročito pri rješavanju određene problematike iz oblasti sigurnosti zajedničkim snagama i saradnjom policijskog i zaštitarskog sektora. U tom kontekstu još uvijek su naglašene suprotnosti i negodovanja policijskog sistema kao i jasan stav da isti može samostalno ostvarivati svoju funkciju i unapređivati stanje sigurnosti unutar države bez pomoći privatnog sistema sigurnosti. Policijski sistem još uvijek nije saglasan da im je neko otrgnuo dio ovlasti i dao na operisanje fizičkim licima odnosno privatnim akterima, iako im isti nisu prijatna. Otežavajuću okolnost predstavlja i sam odnos između policijskih struktura i zaštitarskog sektora. Indikativni su antagonizmi tokom razrješavanja sigurnosnih problema na kojima su zajednički angažovani i jedan i drugi, posebno tokom zajedničkog osiguravanja javnih manifestacija. Uvriježeno je pravilo da se u slučaju propusta tokom zajedničkog angažmana u vezi sa pitanjem

osiguranja manifestacija sportskog karaktera prebacuje nadležnost i odgovornost s jednih na druge, fer i korektnu saradnju skoro da nećemo vidjeti. Policijski sistem se tada ne može skrivati iza svojih navoda da je operativna samostalnost neupitna, jer ne raspolažu dovoljnim brojem ljudstva, dok im materijalno – tehničkih sredstava ne manjka. S druge strane, privatne agencije raspolažu sa dovoljnim brojem kadra, ali su oni zbog zakonske odredbe hendikepirani, i u slučaju narušavanja sigurnosti u većem obimu, a zbog nemogućnosti posjedovanja zaštitne opreme i širih ovlaštenja koja se odnose na sredstva prinude zaista su nemoćni i razumno je da traže potporu policijskih struktura. Ali, i pored profesionalno odrađenog posla od strane zaštitara uvijek će biti prigovora na iste kako od više instance tako i od policijskih struktura neposredno. Nasilje na sportskim događajima ionako nije esencijalno državno pitanje, ali to ne znači da ga treba tolerisati već da se promijeni pristup u načinu njegovog rješavanja, jer postojeće mjere prevencije nisu u većini situacija dostatne. Entuzijazam i profesionalnost su koštali mnoge zaštitare narušavanja psiho-fizičkog zdravlja, ozbiljnih tjelesnih povreda na radu, egzistencije itd. Stoga, ako se zbog sigurnosnih zahtjeva i normativa ne mogu u cijelosti otkloniti ili smanjiti za zdravlje opasni radni uvjeti i uvjeti radnog okoliša, konstatovali smo i dajemo na analizu prijedlog da se uniformisanom sektoru u privatnim agencijama za zaštitu omogući pravo na pojedine beneficije u obavljanju gore navedenih radnih zadataka.

Pronalazak kompromisnog rješenja, te otvorena i stručna saradnja između državnog i privatnog sistema sigurnosti nije jedini izazov sa kojim se suočava bh. društvo i opterećuje primarno privatni dio sistema. Izazovi su i druge prirode: etnička dimenzija, teritorijalna podjela, jak konkurentski pa i ignorativni odnos između pojedinih privatnih agencija, stremljenja nekih agencija da uz pomoć nezakonitih radnji postanu lideri u BiH i regiji minimizirajući sve druge sigurnosne agencije. Veće agencije su za veoma kratko vrijeme uvećale svoje poslovne kapacitete, profit i zauzele dobru poziciju na tržištu time što su u svoje redove angažovale bivše pripadnike javne sigurnosti, vojske ili policije. Međutim, većina evropskih država propisima zabranjuje da bivši pripadnici oružanih i policijskih snaga neposredno po napuštanju državne službe zasnuju radni odnos u privatnom sektoru sigurnosti odnosno mora da prođe određeni vremenski period, koji često iznosi i po nekoliko godina⁵. Cilj ove restriktivne mjere upravo je sprečavanje mogućnosti da neko ko je radio u državnoj službi sigurnosti iskoristi svoje veze i kontakte i ostvari neku korist. Ovo smo s razlogom naveli kako bi se što više približili problematici koja je prisutna u sistemu privatne sigurnosti i kako bi ukazali na trenutno stanje u privatnoj sigurnosti naše države.

Ne umanjujući utjecaj i značaj nijednog prije pomenutog izazova u fokusu zanimanja je ipak jedan od najvećih koji bi prije definisali kao urgentno stanje, a odnosi se na upravljanje ljudskim resursima u privatnim agencijama za zaštitu. Oduvijek je ovaj subjektivni faktor bio potpuno zanemaren mada je bilo istupa u javnosti o istom, ali bez ikakve reakcije, pa ako se ne može pravovremeno i adekvatno riješiti o njemu treba govoriti sasvim otvoreno.

⁵ <http://www.coess.org/?CategoryID=203> (04.04.2013.)

Ljudski resursi su temelj i pokretačka snaga svake privatne agencije. Njihovim pravilnim upravljanjem i rukovođenjem može se ostvariti svaka postavljena poslovna vizija i cilj. To iz ugla zaštitarske djelatnosti treba da znači da je menadžment odgovoran za gotovo svaki propust i napredak koji niži nivo odnosno zaštitari naprave. Stoga je zadaća menadžmenta da pravilno izvrši regrutaciju i selekciju neposrednih izvršilaca poslova zaštite (zaštitara), da ih postavi na adekvatne pozicije u skladu sa njihovim kvalifikacijama, psiho – fizičkim i drugim sposobnostima i mogućnostima, da ih konstantno dodatno edukuje i da ih motiviše. Odnosno to prvenstveno znači da se radi na njihovom profesionalnom razvoju i njegovanju kolegijalnih odnosa, a pri tome primjenjujući zakonske i druge pravne odredbe. Ljudi su ključni problem, ali i rješenje tih problema, stoga, menadžeri privatnih sigurnosnih agencija trebaju zadovoljiti neke osnovne kriterije kao što su pravičnost, stručnost, profesionalnost, multidisciplinarnost da bi na pravi način rukovodili ljudskim resursima.

METODOLOGIJA PROVEDENOG ISTRAŽIVANJA

Za potrebe realizacije dijela ovog rada sprovedeno je pilot istraživanje koje se odnosi na postupke u radu privatnih sigurnosnih agencija u BiH u vezi sa pitanjem sprovođenja Zakona o radu Federacije BiH, RS i Brčko Distrikta, pojedinačnih ugovora o radu, kolektivnog ugovora, u formi sveobuhvatnog i reprezentativnog intervjuisanja i anketiranja na uzorku koji je obuhvatio ukupno 120 uniformisanih službenika iz 11 privatnih sigurnosnih agencija, ali zbog zaštite prava ispitanika i prava njihovih kolega nećemo otkrivati o kojim agencijama se radi.

Problem istraživanja predstavlja odnos javnog i privatnog sektora u pružanju usluga sigurnosti i utjecaj tog odnosa na kvalitet upravljanja ljudskim resursima u privatnim sigurnosnim agencijama.

Predmet istraživanja je kvalitet kontrole rada inspekcijskih organa u privatnim agencijama za zaštitu ljudi i imovine, te poštivanje Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko Distrikta, pojedinačnih ugovora o radu i kolektivnog ugovora od strane privatnih sigurnosnih agencija u BiH kao poslodavaca .

Naučni cilj istraživanja je da se da naučna deskripcija i vrijednosni sud o sektoru privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini i ukaže na nužnost što kvalitetnije, konkretnije, intenzivnije i uzajamnije saradnje između javnog i privatnog sektora u svim sferama očuvanja sigurnosti.

Društveni cilj ovog istraživanja je razvoj društvene svijesti o privatnoj sigurnosti i specifičnostima zakonodavstva u Bosni i Hercegovini. Problemi s kojima se suočavaju uniformisani službenici agencija privatne zaštite prouzrokovani su zbog privatnog sigurnosnog menadžmenta koji nepotpuno primjenjuje Zakone o radu Federacije BiH, RS-a, i Brčko Distrikta.

Hipotetički okvir čine osnovna i pomoćna hipoteza.

Osnovna hipoteza: Nizak kvalitet upravljanja ljudskim resursima u privatnim sigurnosnim kompanijama u BiH, rezultat je nedostataka vezanih za sadržaj i implementaciju postojećeg zakonskog okvira koji definiše odnos javnog i privatnog sektora, prije svega u onom dijelu koji se tiče rada inspeksijskih organa.

Pomoćna hipoteza glasi: Postoji nizak nivo kvalitete upravljanja ljudskim resursima u privatnim sigurnosnim kompanijama u BiH koji se ogleda prije svega u kršenju prava uposlenika koja su zagarantovana relevantnim Zakonima i ugovorima o radu.

Osnova naučne opravdanosti je činjenica da do sada nisu provedena istraživanja u segmentu privatne sigurnosti na području BiH, te da ono predstavlja prvijenac u predmetnoj oblasti i pružiti će relevantne informacije kao i činjenično stanje iz aktualne problematike privatne sigurnosti.

U vezi sa pitanjem društvene opravdanosti možemo istaći da se ona ogleda u neophodnosti da se istaknu navedeni problemi kako bi se oni u dogledno vrijeme počeli kvalitetnije i pozitivnije rješavati u cjelokupnom obimu.

Prostorni okvir istraživanja obuhvatalo je područje bosanskohercegovačkih gradova (Sarajevo, Zenica, Mostar, Goražde, Istočno Sarajevo, Pale, Brčko Distrikt).

Vremensko određenje istraživanja obuhvatalo je period od juna 2010. do aprila 2012. godine.

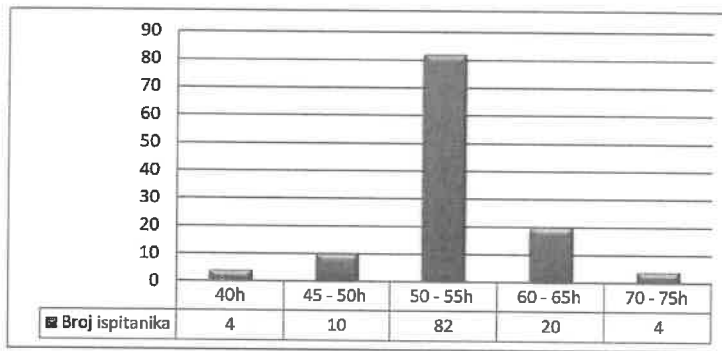
Ovo istraživanje provedeno je na uzorku od ukupno 120 ispitanika muškog i ženskog pola (100 muškaraca i 20 žena) od kojih je 10 sa područja Brčko Distrikta, 30 sa područja manjeg bh. entiteta i 80 sa područja Federacije BiH.

U istraživanju je korištena naučna metoda sa svojim postojećim metodskim postupcima, a to su analiza i sinteza, potom deskriptivna i statistička metoda.

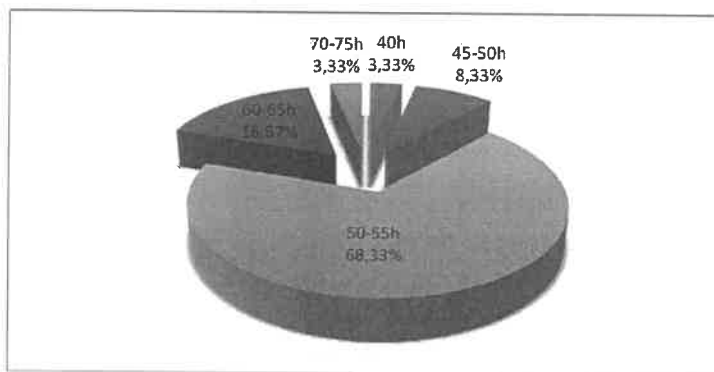
REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je obuhvatilo analizu postupanja menadžmenta privatnih sigurnosnih agencija sa područja BiH u vezi sa pitanjem poštovanja i sprovođenja entitetskih zakona o radu, pojedinačnih ugovora o radu i kolektivnog ugovora. U ovom kontekstu ćemo prikazati poštivanje zakonskih odredbi u vezi sa temeljnim radnim pravima.

Tako je na anketno pitanje: „*Koliko u prosjeku iznosi stvarni broj Vaših radnih sati u toku jedne sedmice?*” 4 ispitanika odnosno njih 3,33 % dalo odgovor da tokom sedmice rade 40 h, 10 ispitanika odnosno 8,33 % da rade između 45 i 50 h, 82 ili 68,33 % da ostvare 50 do 55 h, 20 ili 16,67 % je odgovorilo da je to broj između 60 i 65 h, a zabilježena su i 4 odgovora odnosno 3,33 % da njihov broj radnih sati u toku jedne sedmice se kreće između 70 i 75 h.

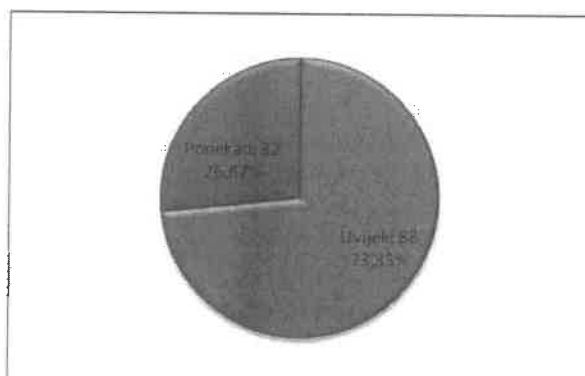

Grafikon broj 1. Pregled odgovora ispitanika na pitanje „Koliko u prosjeku iznosi stvarni broj Vaših radnih sati u toku jedne sedmice?“

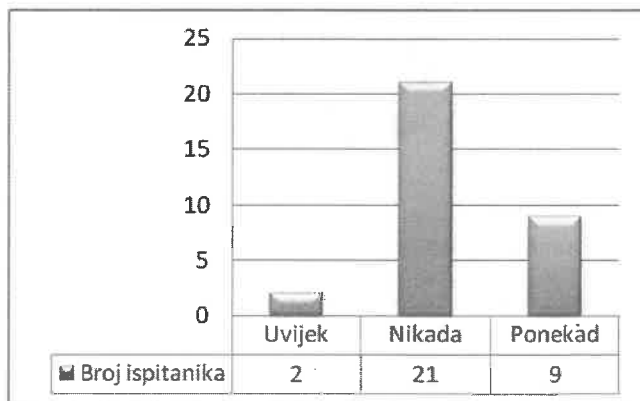
Grafikon broj 2. Procentualni pregled odgovora ispitanika na pitanje „Koliko u prosjeku iznosi stvarni broj Vaših radnih sati u toku jedne sedmice?“

Na pitanje: **“Da li Vam poslodavac isplaćuje plaću?”** 88 ispitanika ili 73,33 % se izjasnilo da im poslodavac uvijek isplaćuje plaću, dok je njih 32 ili 26,67 % dalo odgovor da je to ponekad.

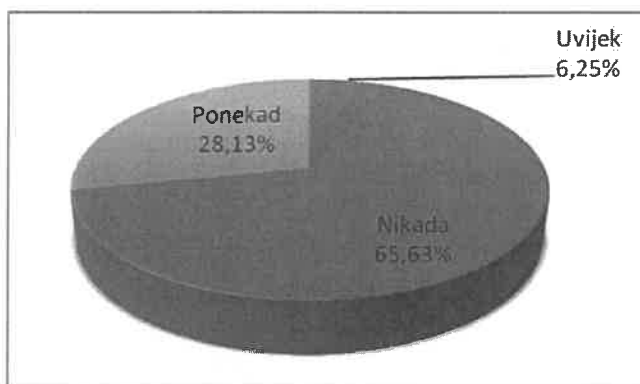

Grafikon broj 3. Pregled odgovora ispitanika na pitanje „Da li Vam poslodavac isplaćuje plaću?“

Međutim, na anketno pitanje: *“Ukoliko Vam poslodavac ne isplaćuje uvijek plaću, da li ste zbog toga ulagali žalbu odgovarajućim organima u vašoj organizaciji?”* odgovori su specifični, jer od 32 ispitanika kojima poslodavac uvijek ne isplaćuje plaću samo 2 su ili njih 6,25 % je uvijek ulagalo žalbu, 21 ili njih 65,63 % nikada, dok je 9 ispitanika ili 28,13 % ponekad ulagalo žalbu.

Grafikon broj 4. Pregled odgovora ispitanika na pitanje *“Ukoliko Vam poslodavac ne isplaćuje uvijek plaću, da li ste zbog toga ulagali žalbu odgovarajućim organima u vašoj organizaciji?”*

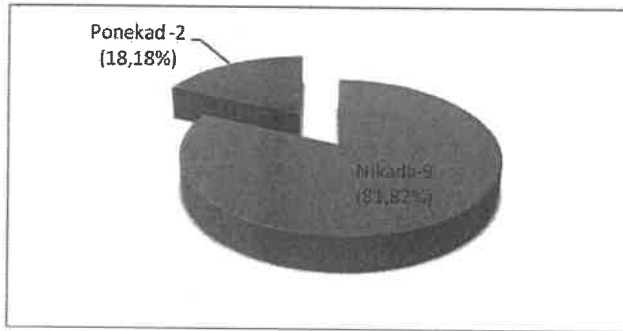

Grafikon broj 5. Procentualni pregled odgovora ispitanika na pitanje *“Ukoliko Vam poslodavac ne isplaćuje uvijek plaću, da li ste zbog toga ulagali žalbu odgovarajućim organima u vašoj organizaciji?”*

Shodno sa prethodnim je i sljedeće anketno pitanje koje je zapravo odgovor na žalbe poslodavcima koje su ispitanici ulagali jer im plaća nije bila uvijek isplaćena, a glasi ovako: *„Ukoliko ste uvijek ili ponekad ulagali žalbe, da li je ulaganje žalbi rezultovalo ispunjavanjem obaveza vašeg poslodavca prema Vama u skladu sa načinom na koji je ovo pitanje definisano Vašim ugovorom o radu?”*

Odgovori: Iako je samo 11 ispitanika ulagalo žalbe nadležnima u agenciji, jer im poslodavac nije uvijek isplaćivao plaću, samo u dva slučaja (18,18 %) je ovo pitanje

riješeno na pozitivan način, dok u 9 slučajeva (81,82 %) ga poslodavac nikada nije riješio na način kako je to definisano ugovorom o radu.

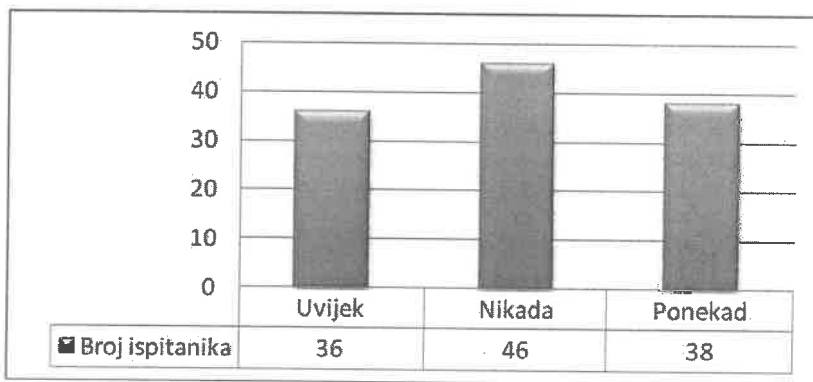

Grafikon broj 6. Pregled odgovora ispitanika na pitanje “Ukoliko ste uvijek ili ponekad ulagali žalbe, da li je ulaganje žalbi rezultovalo ispunjavanjem obaveza vašeg poslodavca prema Vama u skladu sa načinom na koji je ovo pitanje definisano Vašim ugovorom o radu?”

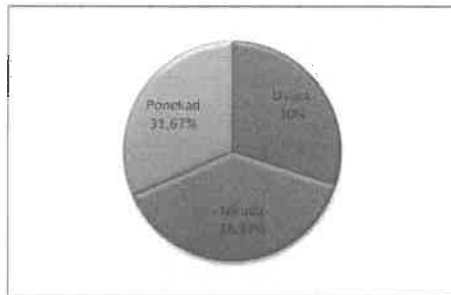
Karakteristični su odgovori na pitanje: “*Ukoliko Vam poslodavac ne isplaćuje uvijek plaću, da li su nadležni inspekcijski organi utvrdili ovu nepravilnost?*” iz razloga što od ukupno 32 slučaja (26,67 %) kada poslodavac nije uvijek isplaćivao plaću nadležni inspekcijski organi ni u jednom slučaju nisu utvrdili ovu nepravilnost stoga s njihove strane nije ništa ni preduzeto kako bi se zaštitila ugovorom definisana prava radnika.

Pitanje: “*Da li Vam se plaća isplaćuje u skladu sa neto satnicom koja je definisana ugovorom o radu na osnovu kojeg sada radite?*”

Odgovori: U najvećem broju slučajeva tj. kod 46 ispitanika (38,33 %) plaća nije nikada u skladu sa neto satnicom koja je definisana ugovorom o radu na osnovu kojeg ispitanik trenutno radi, kod njih 38 ili 31,67 % samo je ponekad, dok je kod 36 ispitanika ili u 30% slučajeva plaća uvijek u skladu sa satnicom.

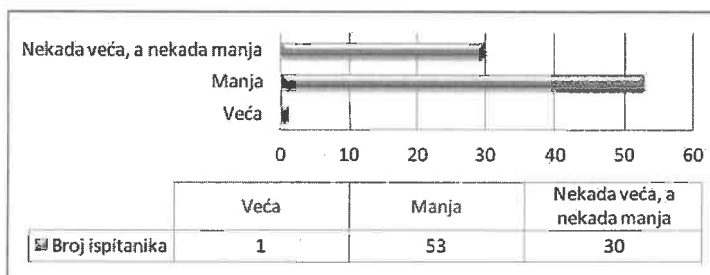

Grafikon broj 7. Pregled odgovora ispitanika na pitanje “Da li Vam se plaća isplaćuje u skladu sa neto satnicom koja je definisana ugovorom o radu na osnovu kojeg sada radite?”

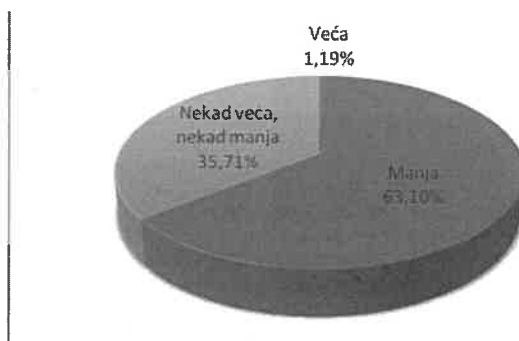

Grafikon broj 8. Pregled odgovora ispitanika izražen u procentima na pitanje „Da li Vam se plaća isplaćuje u skladu sa neto satnicom koja je definisana ugovorom o radu na osnovu kojeg sada radite?“

Na anketno pitanje: „*Ukoliko Vam se plaća ne isplaćuje uvijek u skladu sa neto satnicom definisanom u ugovoru, da li je isplaćena plaća veća ili manja od one koja je definisana ugovorom?*“ zabilježeni su slijedeći odgovori: samo 1 ispitanik (1,19 %) dao je odgovor da mu je plaća veća od one koja je definisana ugovorom, kod 53 ispitanika (63,10 %) plaća je manja, dok se 30 ispitanika (35,71 %) izjasnilo da je plaća nekada veća, a nekada manja od one koja je definisana ugovorom.

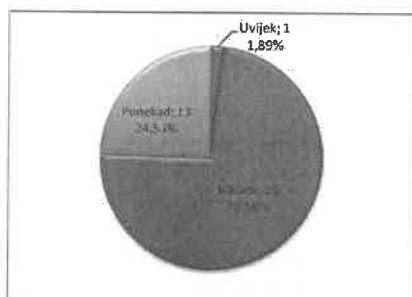

Grafikon broj 9. Pregled odgovora ispitanika na pitanje „Ukoliko Vam se plaća ne isplaćuje uvijek u skladu sa neto satnicom definisanom u ugovoru, da li je isplaćena plaća veća ili manja od one koja je definisana ugovorom?“

Grafikon broj 10. Procentualni pregled odgovora ispitanika na pitanje „Ukoliko Vam se plaća ne isplaćuje uvijek u skladu sa neto satnicom definisanom u ugovoru, da li je isplaćena plaća veća ili manja od one koja je definisana ugovorom?“

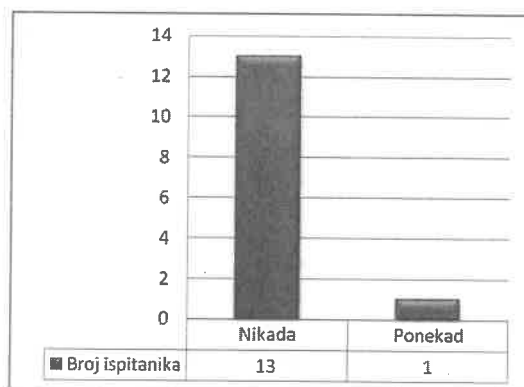
Na anketno pitanje: **“Ukoliko Vam se isplaćuje plaća manja od one koja je definisana ugovorom, da li ste zbog toga ulagali žalbu odgovarajućim organima u vašoj organizaciji?”** ispitanici su dali slijedeće odgovore: 1 ispitanik (1,89 %) se uvijek žalio na ovu okolnost, njih 39 (73,58 %) nikada, dok je 13 ispitanika (24,53 %) samo ponekad ulagalo žalbu.

Grafikon broj 11. Pregled odgovora ispitanika na pitanje **“Ukoliko Vam se isplaćuje plaća manja od one koja je definisana ugovorom, da li ste zbog toga ulagali žalbu odgovarajućim organima u vašoj organizaciji?”**

Naredno pitanje je u uskoj vezi sa prethodnim i predstavlja odgovor na žalbe poslodavcima koje su ispitanici ulagali jer im je plaća bila manja od one koja je definisana ugovorom, a definisano je u anketi ovako: **“Ukoliko ste uvijek ili ponekad ulagali žalbe, da li je ulaganje žalbi rezultovalo ispunjavanjem obaveza vašeg poslodavca prema Vama u skladu sa načinom na koji je ovo pitanje definisano Vašim ugovorom o radu?”**

Ispitanici su dali ovakve odgovore: kod njih 13 ili 92,86 % poslodavca nije nikada riješio po žalbi na način na koji je ovo pitanje definisano ugovorom o radu, dok je kod 1 ispitanika ili 7,14 % to ponekad riješeno na način kako je to definisano ugovorom o radu.

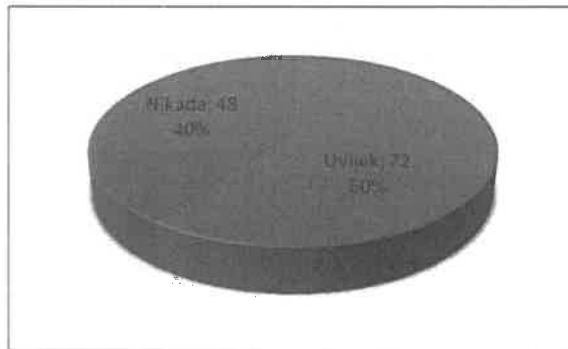
Grafikon broj 12. Pregled odgovora na pitanje **“Ukoliko ste uvijek ili ponekad ulagali žalbe, da li je ulaganje žalbi rezultovalo ispunjavanjem obaveza vašeg poslodavca prema Vama u skladu sa načinom na koji je ovo pitanje definisano Vašim ugovorom o radu?”**

Važno da se istakne je i ovo anketno pitanje: „*Ukoliko Vam se isplaćuje plaća manja od one koja je definisana ugovorom, da li su nadležni inspekcijски organi utvrdili ovu nepravilnost?*”

53 ispitanika kojima se isplaćuje plaća manja od one koja je definisana ugovorom dala su odgovor da nadležni inspekcijски organi nisu nikada ni u jednom slučaju utvrdili ovu nepravilnost. Stoga, s njihove strane nije bilo reakcije što bi rezultovalo zaštitom ugovorom definisanih prava.

Pitanje: **“Da li Vam poslodavac isplaćuje sredstva za topli obrok?”**

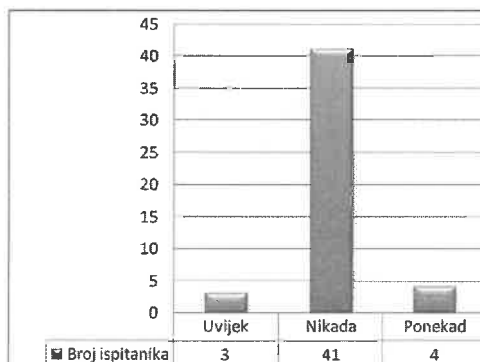
Odgovori: 72 ispitanika (60 %) je odgovorilo uvijek, a 48 (40 %) nikada.

Grafikon broj 13. Pregled odgovora na pitanje „Da li Vam poslodavac isplaćuje sredstva za topli obrok?”

Pitanje: **“Ukoliko Vam poslodavac ne isplaćuje uvijek topli obrok, da li ste zbog toga ulagali žalbe odgovarajućim organima u vašoj firmi?”**

Odgovori: 41 ispitanik (85,42 %) nije nikada uložio žalbu na ovu okolnost, 4 (8,33 %) ponekad, a 3 (6,25 %) uvijek.

Grafikon broj 14. Pregled odgovora ispitanika na pitanje

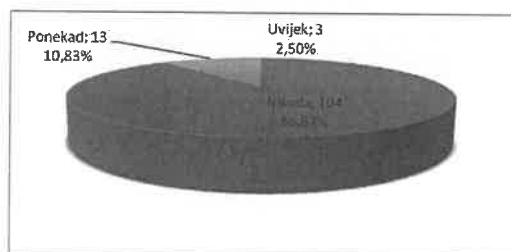
“Ukoliko Vam poslodavac ne isplaćuje uvijek topli obrok, da li ste zbog toga ulagali žalbe odgovarajućim organima u vašoj firmi?”

Slijedeće pitanje je u uskoj vezi sa prethodnim i predstavlja odgovor na žalbe poslodavcima koje su ispitanici ulagali, jer im se ne isplaćuju sredstva za topli obrok, a u anketi je definisano na ovakav način: „*Ukoliko ste uvijek ili ponekad ulagali žalbe, da li je ulaganje žalbi rezultovalo ispunjavanjem obaveza vašeg poslodavca prema Vama u skladu sa načinom na koji je ovo pitanje definisano relevantnim pravnim aktima?*” Odgovori su zabrinjavajući, jer svih 7 ispitanika koji su ulagali žalbe je odgovorilo isto, odnosno da poslodavac nikada nije riješio njegovu žalbu pozitivno, tj. na način kako je to definisano relevantnim pravnim aktom.

Svakako bi izdvojili pitanje s odgovorima: „*Ukoliko Vam poslodavac ne isplaćuje uvijek topli obrok, da li su nadležni inspekcijски organi utvrdili ovu nepravilnost?*” 48 ispitanika je identično odgovorilo odnosno ni u jednom slučaju nadležni inspekcijски organi nisu utvrdili ovu nepravilnost.

Pitanje: „*Da li Vam poslodavac isplaćuje regres?*”

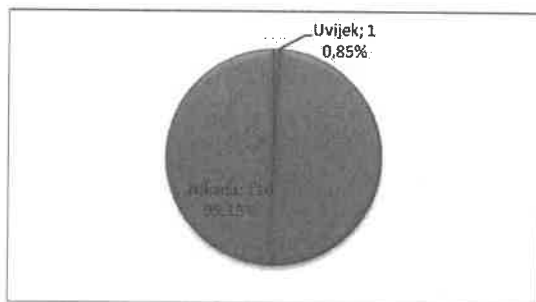
Odgovori: 3 ispitanika (2,59 %) se izjasnilo da im poslodavac uvijek isplaćuje regres, 104 (86,67 %) su dali odgovor nikada, a kod 13 (10,83 %) ispitanika je odgovor glasilo ponekad.

Grafikon broj 15. Pregled odgovora ispitanika na pitanje „Da li Vam poslodavac isplaćuje regres?”

Pitanje: „*Ukoliko Vam poslodavac ne isplaćuje uvijek regres, da li ste zbog toga ulagali žalbe odgovarajućim organima u vašoj firmi?*”

Odgovori: 116 ispitanika (99,15 %) nije nikada uložilo žalbu na ovu okolnost, dok samo 1 ispitanik (0,85 %) je uvijek ulagao žalbu.

Grafikon broj 16. Pregled odgovora na pitanje „Ukoliko Vam poslodavac ne isplaćuje uvijek regres, da li ste zbog toga ulagali žalbe odgovarajućim organima u vašoj firmi?”

Obavezni smo iznijeti i ovo anketno pitanje, jer je ono odgovor poslodavaca na žalbe koje su ispitanici uložili jer im se ne isplaćuje regres. U anketi je bilo postavljeno

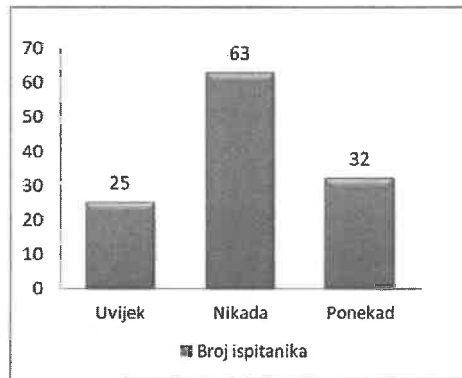
na ovakav način: „*Ukoliko ste uvijek ili ponekad ulagali žalbe, da li je ulaganje žalbi rezultovalo ispunjavanjem obaveza vašeg poslodavca prema Vama u skladu sa načinom na koji je ovo pitanje definisano relevantnim pravnim aktima?*”

Odgovor: I pored uloženi žalbi poslodavac nikada nije ispunio svoje obaveze u vezi sa ovim pitanjem na način kako je to definisano relevantnim pravnim aktom.

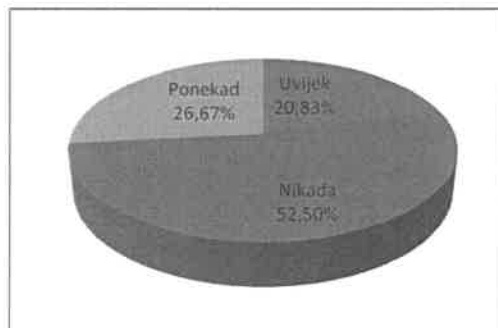
U vezi s ovim je i pitanje: „*Ukoliko Vam poslodavac ne isplaćuje uvijek regres, da li su nadležni inspeksijski organi utvrdili ovu nepravilnost?*” a, na koje je svih 117 ispitanika na koje se ono odnosilo dalo odgovor da nadležni inspeksijski organi nisu nikada utvrdili ovu nepravilnost.

Istakli bi i pitanje: „*Da li u praksi možete ostvariti pravo na plaćeni godišnji odmor u iznosu i prema uvjetima definisanim relevantnim pravnim aktima?*”

Odgovori: 63 ispitanika (52,50 %) nikada ne mogu ostvariti ovo pravo, 32 ispitanika (26,67 %) ponekad, a 25 (20,83 %) uvijek mogu ostvariti ovo pravo.

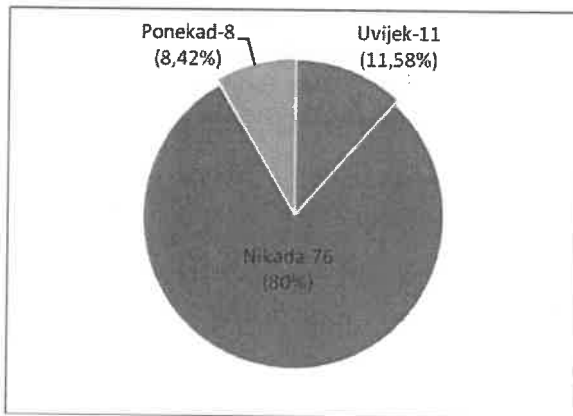
Grafikon broj 17. Pregled odgovora na pitanje „Da li u praksi možete ostvariti pravo na plaćeni godišnji odmor u iznosu i prema uvjetima definisanim relevantnim pravnim aktima?”

Grafikon broj 18. Pregled odgovora izražen u procentima na pitanje „Da li u praksi možete ostvariti pravo na plaćeni godišnji odmor u iznosu i prema uvjetima definisanim relevantnim pravnim aktima?”

Pitanje: „*Ukoliko u praksi ne možete uvijek ostvariti pravo na plaćeni godišnji odmor u iznosu i prema uvjetima definisanim relevantnim pravnim aktima, da li ste zbog toga ulagali žalbu odgovarajućim organima u vašoj organizaciji?*”

Odgovori: 11 ispitanika (11,58 %) je uvijek ulagalo žalbu, 8 ispitanika (8,42 %) ponekad, a 76 ispitanika (80 %) nikada nije ulagalo žalbu na ove okolnosti.

Grafikon broj 19. Pregled odgovora na pitanje *Ukoliko u praksi ne možete uvijek ostvariti pravo na plaćeni godišnji odmor u iznosu i prema uvjetima definisanim relevantnim pravnim aktima, da li ste zbog toga ulagali žalbu odgovarajućim organima u vašoj organizaciji?*

Naredno pitanje je u korelaciji s prethodnim, jer predstavlja odgovor na žalbe od strane poslodavaca koje su ulagali ispitanici koji nisu uvijek mogli ostvariti pravo na godišnji odmor. U anketi je bilo definisano na slijedeći način: *“Ukoliko ste uvijek ili ponekad ulagali žalbe, da li je ulaganje žalbi rezultovalo ispunjavanjem obaveza vašeg poslodavca prema Vama u skladu sa načinom na koji je ovo pitanje definisano relevantnim pravnim aktima?”*

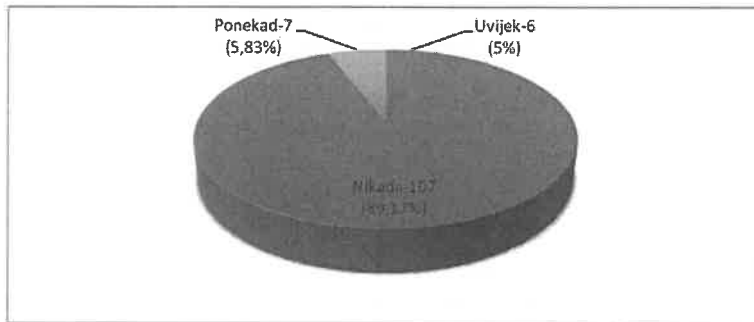
Ispitanici su dali ove odgovore: kod 7 ispitanika nikada nije riješeno po žalbi na pozitivan način, odnosno u skladu sa relevantnim pravnim aktom, dok se 12 ispitanika izjasnilo da je ponekad riješeno po njihovoj žalbi na pozitivan način.

Naravno, moramo istaći i ovo pitanje: *“Ukoliko u praksi ne možete uvijek ostvariti pravo na plaćeni godišnji odmor, da li su nadležni inspekcijski organi utvrdili ovu nepravilnost?”*

Odgovor: Nadležni inspekcijski organi nisu nikada utvrdili ovu nepravilnost, a zabilježena je u 95 slučajeva.

Pitanje: *“Da li Vam poslodavac u praksi dozvoljava da u toku dnevnog radnog vremena uzmete odmor u trajanju od 30 minuta?”*

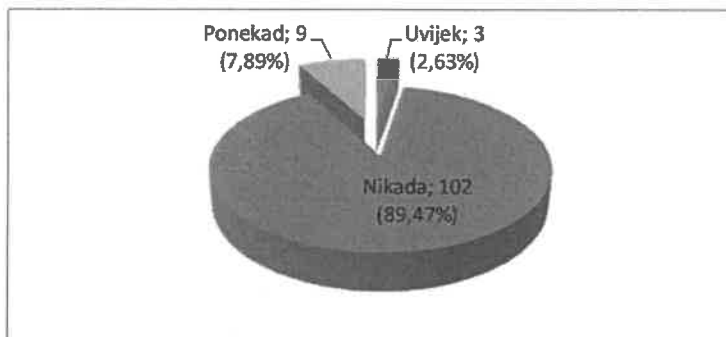
Odgovori: 6 ispitanika ili 5 % uvijek imaju odmor tokom dnevnog radnog vremena u trajanju od 30 minuta, 107 ispitanika ili 89,17 % nema nikada, dok 7 ispitanika ili 5,83 % samo ponekad.

Grafikon broj 20. Pregled odgovora na pitanje „Da li Vam poslodavac u praksi dozvoljava da u toku dnevnog radnog vremena uzmete odmor u trajanju od 30 minuta?“

Pitanje: „*Ukoliko Vam u praksi nije uvijek dozvoljeno uzimanje dnevnog odmora u trajanju od 30 minuta, da li ste zbog toga ulagali žalbu odgovarajućim organima u vašoj organizaciji?*“

Odgovori: 3 ispitanika ili 2,63 % su uvijek ulagali žalbu, 9 ispitanika ili 7,89 % ponekad, a 102 ispitanika ili 89,47 % nisu nikada ulagali žalbu na ove okolnosti.

Grafikon broj 21. Pregled odgovora na pitanje „Ukoliko Vam u praksi nije uvijek dozvoljeno uzimanje dnevnog odmora u trajanju od 30 minuta, da li ste zbog toga ulagali žalbu odgovarajućim organima u vašoj organizaciji?“

Pitanje: “*Ukoliko ste uvijek ili ponekad ulagali žalbe, da li je ulaganje žalbi rezultovalo ispunjavanjem obaveza vašeg poslodavca prema Vama u skladu sa načinom na koji je ovo pitanje definisano relevantnim pravnim aktima?*“

Odgovori: Od 12 ispitanika koji su ulagali žalbu, jer im nije dozvoljeno da tokom dnevnog radnog vremena uzmu odmor u trajanju od 30 minuta, ni u jednom slučaju poslodavac nije odgovorio na žalbu na način kako je ovo pitanje definisano relevantnim pravnim aktom.

Svakako bi se dotakli sljedećeg pitanje koje glasi: “*Ukoliko Vam u praksi nije uvijek dozvoljeno uzimanje dnevnog odmora u trajanju od 30 minuta, da li su nadležni inspeksijski organi utvrdili ovu nepravilnost?*“

Odgovor: U 114 zabilježenih slučajeva gdje ispitanicima nije dozvoljeno uzimanje dnevnog odmora u trajanju od 30 minuta nadležni inspekcijski organi ni za jedan slučaj nisu utvrdili ovu nepravilnost.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Dobiveni statistički pokazatelji su pouzdan dokaz da postoji ugrožavanje elementarnih prava uposlenika iz Zakona o radu Federacije BiH, RS i Brčko Distrikta i kršenje drugih zakonskih odredbi u privatnim agencijama za zaštitu koje su bile predmet istraživanja. Tačnije, zakonske odredbe koje se odnose na trajanje radnog vremena, naknadu za rad i usklađenost satnice sa pojedinačnim ugovorima o radu, isplata sredstava za topli obrok, regres, godišnji odmor, kao i odmor tokom radnog dana. Pojašnjenja radi, prema članu 29. Zakona o radu Federacije BiH⁶, članu 40. Zakona o radu RS⁷ i članu 22. Zakona o radu Brčko Distrikta⁸, puno radno vrijeme uposlenika traje 40 sati sedmično, a za pripadnika osiguranja broj radnih sati mjesečno iznosi 210 i više sati, kao broj redovnih sati izuzevši vrijeme provedeno na poslovima osiguranja kulturnih, sportskih i inih manifestacija. Tokom cjelodnevnog radnog dana pripadnici osiguranja u preko 89 % slučajeva nemaju pravo na odmor u trajanju od 30 minuta koji mu propisuje član 37., 54. i 29. već pomenutih Zakona o radu.

Istraživanjem se došlo i do spoznaje da zaštitari u enormno velikom broju slučajeva ne ulažu žalbe poslodavcu kada isti zloupotrebljava njihova radna prava, kao i da se u minornom procentu udovolji žalbi koju su samo „rijetki“ ispitanici, odnosno oni koji se žele pokušati izboriti za svoja prava predložili poslodavcu. Također je zapaženo da za sve uočene propuste u upravljanju ljudskim potencijalima, a koje se tiču kršenja Zakona o radu i ugovora o radu nadležni inspekcijski organi nisu raspolagali tim činjenicama, jer ih ispitanici nisu evidentirali. Postoji razlika šta uniformisani službenici privatne sigurnosti prijavljuju, i šta inspekcijski organi primjećuju s obzirom na procenat zaštitara koji prijavljuju kršenje svojih prava i nepravilnosti u radu svojih poslodavaca. Čini se da je neuspjeh inspekcijskih organa da detektuju te probleme teško objasniti slučajnošću. Činjenica je da postoji neki dublji razlog zbog kojeg inspekcijski organi prave takav propust, međutim taj razlog nije moguće odrediti odnosno otkriti na osnovu ovih podataka, već o njemu možemo samo špekulisati. Ako je razlog korupcija, bliski politički kontakti i veze ili nešto treće onda predlažemo restrukturiranje postojećeg i uvođenje drugih kontrola rada cjelokupnog privatnog sistema sigurnosti. Osnova za takve pretpostavke dolaze iz vlastitih iskustava i iskustava velikog broja kolega iz privatne sigurnosti. Ovo su samo pretpostavke, a prvi korak daljem istraživanju ovog problema bi trebao biti precizno identifikiranje pravih razloga ovakvih propusta nadležnih inspekcijskih organa. Tek na osnovu rezultata takvog istraživanja bit će moguće predložiti mjere za koje možemo očekivati da će s većom sigurnošću dati rezultat.

⁶ Službene novine Federacije BiH, broj 43/99, 32/00 i 29/03

⁷ Službeni glasnik Republike Srpske, broj 55/07

⁸ Službeni glasnik Brčko Distrikta, broj 19/06

Brojke koje predstavljaju realnu i pouzdanu sliku jasno reflektuju položaj zaposlenih u privatnoj sigurnosti koji bismo okarakterisali kao veoma ugrožavajući. Ove činjenice nas dovode do zaključka da u Bosni i Hercegovini kada je u pitanju poslovanje privatnih agencija za zaštitu koje sinergijski predstavljaju sistem privatne sigurnosti BiH u velikom procentu se i dugi niz godina njeguje praksa zloupotrebe prava svojih radnika, kršenja zakonske legislativne koje tretiraju ovu oblast, a sankcije izostaju, jer je menadžment privatnih agencija za zaštitu pri obavljanju specifične zadaće kao što je upravljanje ljudskim resursima pronašao način da eskivira sve propuste odnosno nepravilnosti.

Sveobuhvatno gledajući privatne agencije za zaštitu na području BiH su od svog osnivanja izvjestan period bile potpuno neregulisane i suočene sa nizom problema od kojih su neki viđeni i danas te dokazani provedenim istraživanjem. Naime, može se donijeti zaključak da vladajuća struktura, odnosno menadžment gotovo u svim privatnim agencijama za zaštitu ljudi i imovine svoje poslovanje ne sprovodi, odnosno ne usklađuje s važećim zakonima i drugim propisima o radu, za što ne snose sankcije. Stoga smo mišljenja da je nužan veći i hitniji angažman Parlamenta i nadležnih organa u vezi sa pitanjem nadzora rada i zakonitosti privatnih sigurnosnih agencija. Međutim, u sadašnjem vremenu ova nadležnost se delegira na lokalne vlasti odnosno na policiju (Federalno ministarstvo i kantonalni organi unutrašnjih poslova u Federaciji BiH⁹, Centri javne bezbjednosti u manjem BiH entitetu¹⁰, te policija Brčko Distrikta¹¹).

Ovo su samo neki od inhibitora koji onemogućavaju ekspanziju, prosperitet i profesionalni razvoj privatne sigurnosti i koje smo osvjetlili u ovom radu. Prisutni su i drugi problemi, slabosti, nedorečenosti i nedostaci privatne sigurnosti bosansko-hercegovačkog društva, pa moramo proširiti vidike i ovaj sistem posmatrati i izvan normativnog i svakog drugog okvira. Zapravo, donošenjem jedinstvenog zakona na državnom nivou, a zatim harmonizacija tog zakona sa regulacijom privatne sigurnosti EU, eliminisali bi se pojedini evidentni problemi. Osim navedenog, svakako bi jedan od koraka koji vodi do preobrazbe privatnog sistema sigurnosti u BiH i podizanja položaja svih zaposlenih u tom sektoru na viši nivo bio uspostava centralnog nepristrasnog registra privatne sigurnosti i formiranje strukovnog nezavisnog, samostalnog, nestranačkog, dobrovoljnog tijela – sindikata, koje će se brinuti o pravima uposlenika agencija za privatnu sigurnost, koje će djelovati na načelima demokratskog zastupanja, javnosti rada, samostalnosti uređenja programa rada, funkcionisanja, promicanja socijalnih radnih prava i uz puno poštovanje osnovnih ljudskih i sindikalnih prava i sloboda. Sindikat je jedno od racionalnih i mogućih rješenja, jer je očito da se zaštitarska djelatnost u ostvarivanju svojih prava koja joj zakonom pripadaju ne može sama izboriti. Međutim, to je samo početni korak u

⁹ Član 54. Zakona o Agencijama i unutrašnjim službama za zaštitu ljudi i imovine (Službene novine FBiH, broj 78/2008)

¹⁰ Član 58. i 59. Zakona o agencijama za obezbjeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti (Službeni glasnik Republike Srpske, broj 50/02)

¹¹ Član 48. Zakona o agencijama za osiguranje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti (Službeni glasnik Brčko Distrikta, broj 20/04)

procesu profesionalizacije ove djelatnosti za šta se treba postarati država i njene nadležne institucije osvrćući se i na bolju kontrolu i sankcionisanje svjesnih ili nesvjesnih propusta koje pravi menadžment i vlasnici privatnih sigurnosnih agencija, dok je ostalo isključivo u rukama vladajuće strukture privatne agencije. Stoga bi se u narednom dijelu osvrnuli na pitanje saradnje između privatnog i državnog sistema sigurnosti koje kao i sve do sad izdvojeno nije na zadovoljavajućem nivou.

Potreba za saradnjom između privatnog i javnog sistema sigurnosti u društvu javila se i ranije, ali danas je veća nego ikada. Tako, ako želimo govoriti o gradnji modernijeg sistema privatne sigurnosti BiH i efikasnijim načinima kojima bi se izbjegla postojeća problematika akcenat treba staviti na pospješivanju saradnje ova dva sektora, naročito u zajedničkom angažmanu pri obavljanju poslova uspostave optimalnog stanja sigurnosti. Preporučljiv model saradnje između privatnog i državnog sistema sigurnosti iniciran potrebama suprotstavljanja svim vidovima protivpravnog ponašanja trebao bi da obuhvata sve oblike saradnje od prikupljanja i razmjene informacija, koordinacije aktivnosti, sistemske zajedničke analize sigurnosnih prijetnji na manifestacijama sportskog karaktera, mogućnost razmjene opreme odnosno materijalno – tehnička pomoć, davanje nadležnosti i ovlaštenja višeg ranga od onih koje privatne agencije imaju na entitetskom nivou, kao i da se izvrši harmonizacija sa zakonima država članica Evropske unije, jer oni s više detalja tretiraju materiju privatno – državne saradnje, oblast osnovne i specijalne obuke i druga važna pitanja. Iz dosadašnjeg iskustva pretpostavka je da će svaki pokušaj za uspostavu ovakvog vida saradnje s javnim službama sigurnosti kao i regulacija sistema privatne sigurnosti u BiH na državnom nivou biti osujećen. Također, smatramo da u perspektivi, u narednoj deceniji postojanja i rada privatnog sistema sigurnosti BiH, postoji skepticizam kako zbog postojećeg ustaljenog poslovanja cjelokupnog menadžmenta sektora sigurnosti u vezi sa pitanjem upravljanja i tretiranja ljudskim resursima, neusklađenosti entitetskih zakona što nikoga od nadležnih institucija ne zabrinjava, zatim zbog neprodublivanja i proširivanja asortimana usluga zaštite, kao i zbog svih latentnih i uočenih nepravilnosti, propusta, problema i nedostataka privatne sigurnosti bosanskohercegovačkog društva, ali to opet ne znači da se neće iznaći i što je još važnije sprovesti optimalan model sistema privatne sigurnosti u našoj državi.

Literatura

- Ahić, J. (2009). Sistemi privatne sigurnosti. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
- Ahić, J. (2011). Javno – privatno partnerstvo u oblasti sigurnosti u BiH. Kriminalističke teme, XI (1-2), 73-84
- Kržalić, A. (2007). Privatna sigurnost. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije BiH
- Kržalić, A. (2009). Stanje privatne sigurnosti u BiH. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije BiH
- Opći kolektivni ugovor za teritoriju Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH, broj 54/04)
- Pravilnik o tehničkim napravama, sredstvima i opremi koja se mogu koristiti za obavljanje poslova tehničke zaštite (Službene novine FBiH, broj 54/02 i 05/03)
- Pravilnik o uslovima obavljanja poslova pratnje i osiguranja novca, vrijednosnih papira i dragocjenih kovina i metala te načinu izdavanja i oduzimanja posebnog odobrenja za obavljanje tih poslova (Službene novine FBiH, broj 54/02)
- Pravilnik o načinu polaganja stručnog ispita za pripadnike fizičkog i tehničkog obezbjeđenja i privatnog detektiva (Službeni glasnik Republike Srpske, broj 20/03)
- Pravilnik o uslovima i načinu sprovođenja tehničkog i fizičkog obezbjeđenja (Službeni glasnik Republike Srpske, broj 20/03)
- Priručnik za obuku kandidata koji će obavljati poslove fizičke i tehničke zaštite kao i odgovornog lica u agencijama za zaštitu ljudi i imovine, (2003), Sarajevo: Federalno ministarstvo unutrašnjih/unutarnjih poslova
- Program obuke za obavljanje poslova fizičke, tehničke zaštite i odgovornih osoba u agencijama i unutrašnjim službama za zaštitu ljudi i imovine, (Službene novine FBiH, broj 37/10)
- Skripta za obuku kandidata koji će obavljati poslove fizičke i tehničke zaštite kao i odgovornog lica u agencijama za zaštitu ljudi i imovine, (2007), Sarajevo: Federalno ministarstvo unutrašnjih/unutarnjih poslova
- Zbirka propisa iz oblasti zaštite ljudi i imovine u FBiH sa komentarom i specijalnim dodatkom, (2005), Sarajevo: Udruženje menadžera sigurnosti u BiH
- Zakon o agencijama za zaštitu ljudi i imovine (Službene novine FBiH broj 50/02)
- Zakon o agencijama i unutrašnjim službama za zaštitu ljudi i imovine (Službene novine FBiH broj 78/08)
- Zakon o agencijama za obezbjeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti (Službeni glasnik Republike Srpske, broj 50/02)
- Zakon o agencijama za osiguranje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti (Službeni glasnik Brčko Distrikta, broj 20/04)
- Zakon o radu Federacije BiH (Službene novine Federacije BiH, broj 43/99, 32/00 i 29/03)
- Zakon o radu Republike Srpske (Službeni glasnik RS, broj 55/07)
- Zakon o radu Brčko Distrikta BiH (Službeni glasnik Brčko Distrikta, broj 19/06)
- www.coess.org

Summary

Today, almost every country in the world has a segment of its security system that is operated by the private sector which, organizationally, exists as an autonomous entity. Cooperation and links between private and state security systems that arise from the needs and demands of the state institutions in charge of the security system in BiH are clearly present, and their legal framework is defined in accordance with those demands. The current condition of the security sector in BiH is in constant need of updating and adaptation that is imposed by the legal framework, but also the problems in the relationships and cooperation between the private and the state security sector, inadequate organization and functioning of the professional private security operators, and many other detected problems, all in the service of better adjustment to overall political, legal, cultural, social and other challenges. Although there are efforts on behalf of the state in resolving some of the evident problems in the private security sector, it is necessary to change the focus and the methodology of those efforts. Above all, it is necessary to completely redefine and redesign the governing structures and the system of management in almost all private security agencies in BiH because they are the reason why the work of those agencies, especially their human resources management, is conducted in a way that is partly illegal and unprofessional manner.

Key words: security system; private security system; public – private cooperation; private security system reform

METODOLOGIJSKI IZAZOVI ISTRAŽIVANJA I MJERENJA KORUPCIJE

Dr. sc. Darko Datzer

Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu

Adresa za korespondenciju:

Darko Datzer
Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu
Zmaja od Bosne 8
71000 Sarajevo
ddatzer@fkn.unsa.ba

Copyright © 2013 Fakultet za
kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u
Sarajevu

Sažetak

Istraživanje i mjerenje neke su od često oslovljavanih tema u antikorupcijskom diskursu. Niti jedan antikorupcijski program nije moguće koncipirati, a što uključuje i planiranje resursa i evaluaciju postignutoga, ukoliko se ne raspolaze podacima koliko je korupcija rasprostranjena, u kojim oblicima se pojavljuje, kakve su štete, i sl. No, sa pojavom kakva je ona kojom se rad bavi, glede čijega pojmovnoga određenja još postoje nedoumice, te imajući u vidu načelne poteškoće istraživanja i mjerenja kriminaliteta i socijalno devijantnoga ponašanja (u koje se korupcija ubraja), stvari su još složenije negoli kod nekih drugih društvenih pojava. U radu se pokušalo kroz prizmu uobičajenoga pristupa izlaganja metoda prikupljanja podataka, ponajprije u znanstvene svrhe, ukazati na prednosti i nedostatke različitih mogućnosti spoznavanja razmjera i značajki korupcije. Izlaganja sugeriraju da niti jedna metoda istraživanja i mjerenja korupcije nije savršena, nego da svaka ima svojih dobrih strana, ali i slabosti, koje se prilikom dizajniranja istraživanja imaju ozbiljno i svestrano razmotriti. Čini se da formulacija istraživačkog pitanja, uzorak, sredstva i dostupnost izvora podataka predstavljaju ključne determinante u odlučivanju koju strategiju i metode prikupljanja podataka koristiti. Njihovo razmatranje, te pronalaženje ravnoteže između ciljeva istraživanja i mogućnosti za njihovu realizaciju, obećava mnogo više uspjeha nego apstraktno promišljanje što je najpodobnije za spoznaju korupcije.

Ključne riječi: imunitet; korupcija; istraživanje i mjerenje; metode prikupljanja podataka

UVOD

Problem korupcije je u suvremenom društvu široko rasprostranjen i ozbiljan. Iako među zemljama u svijetu postoje razlike u kulturi, stupnju razvijenosti, itd., ipak je jedan ljudski motiv univerzalan: osobni interes. Razumijevanje razvojnih neuspjeha može se postići ako se shvati kako osobni interes može biti dobro ili loše upravljani. Istraživanja pokazuju da je visoka razina korupcije obrnuto povezana sa ulaganjima i rastom, da smanjuje efikasnost industrijske politike, da potiče poslovanje sive ekonomije. Strana izravna ulaganja su obeshrabrena visokom razinom korupcije, koja, uz to, podržava neproduktivne javne investicije. S druge strane, društva koja počivaju na jakim neformalnim vezama imaju poteškoća sa uspostavljanjem moderne birokracije, a lojalnost prema obitelji, prijateljima i suradnicima iznad je lojalnosti prema državi. I u političkom smislu korupcija može biti problem kod donošenja zakona, njihove provedbe, ali i zaštite zakonitosti i prava putem sudskoga sustava, te uzrokovati političko nepovjerenje i cinizam i u konačnici nestabilnost vlasti (Klitgaard, 1988; Nye, 1997; Rose-Ackermann, 2002).

Otuda je već načelno smisljeno pozabaviti se temom korupcije. No, fokus rada je, kako to naslov sugerira, na propitivanju prikladnosti uvriježenih metoda i tehnika prikupljanja podataka u vezi sa korupcijom. Naime, istraživači već izvjesno vrijeme diskutiraju o mogućim načinima prikupljanja podataka o korupciji, no u tomu su suočeni sa značajnim metodologijskim izazovima. Čak su i Ujedinjene Nacije, svjesne problema adekvatnoga mjerenja korupcije, posvetile posebnu pozornost metodologiji prikupljanja podataka, te je Konferencija država članica Konvencije protiv korupcije naložila osnivanje posebnoga tijela koje je izradilo dokument koji je oslovljavao isključivo ovu materiju.

Jedan od razloga zbog kojih se vrijedi pozabaviti temom prikupljanja podataka o korupciji zapravo je isti kao za sve forme kriminaliteta i socijalno devijantnoga ponašanja općenito. Da bi se kreirale teorije i poopćila saznanja o kriminalitetu, potrebne su činjenice; u protivnom, radilo bi se o špekulativnom ili filozofijskom pristupu, koji dakako da ima svoju vrijednost, ali je ona zasigurno drugačija (može se slobodno ustvrditi i manja), negoli kada se zaključci izvode na temelju činjenica. Drugi načelan razlog jest da se unaprijede saznanja u vezi sa kriminalitetom i počiniteljima, kako bi se kreirali, ocijenili ili unaprijedili pristupi njegovom suprotstavljanju (Adler, Mueller, & Laufer, 2007).

I drugi razlozi ukazuju na značaj bavljenja temom. Nije moguće koncipirati uspješan program borbe protiv korupcije ukoliko se ne raspolaže podacima koliko je ona rasprostranjena, kakvi su pojavni oblici, tko su počinitelji, kakve posljedice izaziva, itd. Nije niti moguće projicirati potrebne resurse, procijeniti koliko se bilo uspješno sa sprovedbom programa, nadzirati uspjeh tijekom vremena, i sl. (Kutnjak Ivković, 2003). Vrlo je moguće da se bez adekvatnih podataka poduzmu aktivnosti koje ne

obećavaju uspjeh ili se on ne može registrirati na prikladan način, što može postaviti znak pitanja u vezi tih aktivnosti ili poslati poruku da je suprotstavljanje korupciji bezuspješno, a što, opet, može imati posebno pogubne posljedice u društvima u kojima je korupcija ekstenzivna. Otuda metode prikupljanja, analize i izvještavanja moraju biti rigorozne, a procjene ne samo provedene valjano, nego i doživljene valjanim od strane eksperata i cijele populacije (United Nations Office on Drugs and Crime, 2004).

Kako bi se izazovi u vezi sa prikupljanjem podataka o korupciji smisleno obuhvatili i izložili, u radu će se ponajprije iznijeti načelni problemi istraživanja i mjerenja korupcije; fokus će u izlaganju biti na znanstvenim istraživanjima, tj. metodama i tehnikama koji se u njima koriste. Prilikom izlaganja će se pod istraživanjem podrazumijevati primjena (znanstvenih) metoda u cilju stjecanja novih spoznaja, a pod mjerenjem ustanovljavanje ili procjena veličine, odnosno razmjera pojave koja je predmetom rada. Nakon toga će se iznijeti prednosti i nedostaci metoda istraživanja i mjerenja korupcije, promatrani kroz prizmu dosta uobičajene podjele na tzv. reaktivne, nereaktivne i sintetičke. U zaključku će se iznesena motrišta, spoznaje, stavovi i činjenice sintetizirati, te navesti neke sugestije za istraživače.

NAČELNI PROBLEMI ISTRAŽIVANJA I MJERENJA KORUPCIJE

Problemi definiranja korupcije

Dio problema mjerenja korupcije jesu svakako poteškoće oko definiranja ove pojave. Nije, naime, moguće jasno utvrditi koliko je neka pojava prisutna u društvu ako se prije toga jasno ne odredi. Da bi se u nastavku teksta imala barem općenita predstava šta se podrazumijeva pod korupcijom, navest će se određenje istaknutoga američkoga politologa Josepha Nyea, koji pod korupcijom smatra formu aberantnog (u odnosu na obaveze javnog službenika) ponašanja, koje razumijeva postizanje neke vrste nagrade ili koristi da bi se donijele nedopuštene odluke čije je donošenje nekome (formalno) povjereno (1997).

Određenja korupcije postoji zapravo onoliko koliko ima i onih koji se bave njezinim istraživanjem,¹ a sve bi se, pak, mogle podijeliti na uže i šire, i pravne i izvanpravne.² Pod širim se podrazumijeva svaka devijacija u službi, a pod užim određenjem

¹ Tako Holz (1998) i Noack (1996) porede traganje za jedinstvenom definicijom korupcije sa „traganjem za svetim Gralom“, aludirajući na difuznost i kompleksnost jasnog pojmovnog određenja.

² Klasifikacija na pravne i vanpravne u biti korespondira sa onom Scotta (1972, citirano u Derenčinović, 2001) na legalističke i sociologijske. Isti autor sociologijske dalje dijeli na određenja temeljena na javnom interesu i one temeljene na javnom mnijenju, a kao kriterij za legalističke uzima „formalni standard ili pravilo ponašanja ustanovljeno od strane političke vlasti i koje je namijenjeno reguliranju postupaka javnih službenika“.

korupcija obuhvata samo ona ponašanja u kojima postoje elementi podmićivanja. Pravne su dakako one koje kao kriterij razgraničenja korupcije od drugih pojava u društvu uzimaju određene pravne propise i pravila ponašanja, za koje je bitno da ih je donijela legitimna vlast (politička ili ina). Izvanpravne se fokusiraju na materijalne elemente u manifestaciji korupcije, najčešće ih povezujući sa povredom društvenog (odnosno legitimnog) nauštrb privatnog (odnosno nelegitimnog) interesa.

Ako se, imajući u vidu netom izloženo, pođe od stanovišta da je *differentia specifica* korupcije u odnosu na druge društvene pojave neredovito, nepravilno obavljanje povjerene dužnosti (u privatnom ili javnom sektoru), koje za svrhu ima vlastitu ili tuđu korist, bilo materijalne ili ine prirode, postavlja se logično pitanje: kako ustanoviti što je redovito obavljanje neke dužnosti? Dakako da, sukladno gore navedenom, kao orijentir može služiti važeći pravni okvir, no tu je moguće nekoliko situacija: 1) pravni okvir koji bi trebao uređivati obavljanje kakve dužnosti u potpunosti nedostaje; 2) pravni okvir postoji, ali je apstraktan, ili prepušta diskreciji službenika kako postupiti u danom slučaju, u kom slučaju pravila postoje, ali nisu dovoljno jasna; 3) sasvim je realna situacija i da se materija redovitog obavljanja kakve službe u pravnim aktima iste pravne snage uređuje na različite načine, pa se ono što je koruptivno prema jednomu okviru prema drugomu ne smatra (npr. kazneno i zakonodavstvo sukoba interesa), odnosno različita normativna rješenja jedna drugom konkuriraju; 4) pravni okvir na različitim razinama je nekonzistentan (npr. zakon predviđa uređenje neke materije na jedan način, a provedbeni, podzakonski akti, na drugi). S druge pak, strane, u izvanpravnom smislu pod korupcijom se smatra društveni odnos u kojemu se krše (institucionalizirana) očekivanja u interakciji ljudi, pa je onda bit korupcije kršenje hijerarhije normi, pri čemu univerzalne bivaju narušene nauštrb privatnih (Klitgaard, 1988). Derenčinović (2001), s ovim u vezi, konstatira da sociologijska (izvanpravna) određenja korupcije počivaju na fluidnim kategorijama javnoga interesa i javnoga mnijenja, razumijevajući pod korupcijom postupke u kojima se ne poštuje javni poredak ili je u suprotnosti sa mišljenjem većine građana.

Uz sve izloženo, treba istaći da pojmovnim dvojbama i shvaćanjima doprinosi i socijalna percepcija korupcije, koja također varira: konsenzus glede njezina odbijanja ili prihvaćanja, toleriranja ili osude, još nije postignut, i teško da će biti. Za razliku od nekih drugih formi kriminaliteta i devijacije, poput npr. ubojstava, nanošenja tjelesnih povreda, itd., u doživljaju korupcije kod ljudi je još uvijek prisutna izvjesna ambivalencija. Naposljetku, prema Kregaru (1999) svi smo manje ili više kvarni, svatko ima svoju cijenu. Pitanje je kakva je korist od korupcije i kakvi su rizici da se bude uhvaćen. Tzv. funkcionalistički pristup korupciji, prema kojemu je korupcija „nužna da bi društvo napredovalo“ i „svatko ju čini“ (Noack, 1996), i danas je prisutno. Sukladno tome, i brojka onih koji su u prilici upustiti se u koruptivno ponašanje i onih koji to doista čine često je samo stvar konstelacije različitih okolnosti, koje nemaju veze sa moralom ili zakonom.

Iz svega navedenoga proizlazi da takav složen pojam poput korupcije već *a priori* izaziva konfuziju u određenju i shvaćanju i, otuda, delineaciji od ostalih formi delinkvencije i socijalne devijacije. Ako takvi problemi postoje na razini određenja pojave, sasvim je realno očekivati da ju je teško mjeriti, pa i procjenjivati.

Problemi istraživanja i mjerenja kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava

Ideja mjerenja kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava na sistematski način pojavila se ponajprije u Francuskoj početkom devetnaestoga stoljeća i bila je promovirana od tzv. moralnih statističara Queteleta i Guerrya, koji su mjerenjem kriminaliteta nastojali steći sredstvo kojim bi bili u prilici ustanoviti zakonitosti u društvenim pojavama, i to na način srodan prirodnim. Ta je ideja ubrzo preuzeta od strane centraliziranih europskih birokracija, koje su nastojale da prikupljanjem detaljnih informacija o mnogim aspektima društvenoga života učvrste kontrolu vlasti nad građanima; to je, očekivano, rezultiralo time da je prikupljanje i analiza podataka o kriminalitetu postalo domena državnih službenika prije negoli znanstvenika. Sve do druge polovice dvadesetoga stoljeća prikupljanje, obrada i prezentiranje podataka o kriminalitetu temeljilo se na ograničenim izvorima i bilo je provođeno na mehanički način. Od tada, pak, kriminalitet postaje značajno društveno pitanje, „industrija“ prevencije i kontrole kriminaliteta se brzo razvija, a broj ljudi involviranih u prikupljanje podataka dramatično povećava (Maguire, 2007).³

Sutherland i Cressey (1974) drže da se izučavanje kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava, u koje se ubraja korupcija, temelji na dvije osnovne vrste metodologijâ. Prva je ona koja pokušava sistematski izučavati osobe koje su sankcionirane za kršenje zakona ili, pak, statistike koje prezentiraju takvu vrstu podataka. No, njezin je očigledan nedostatak da unatoč naoko „znanstvenijem“ pristupu⁴ nije u stanju reflektirati opće tendencije, nego samo one koje se odnose na pojedince ili oblike kriminaliteta koji su u fokusu istraživanja. Druga je tzv. „zdravorazumska“ metodologija, putem koje se ljudi upoznaju sa zajednicom, politikom, religijom, a koriste je povjesničari i znanstvenici u društvenim poljima. Ona nastoji da prikupi i obradi sve podatke za koje se vjeruje da su značajni, a glavna joj je prednost što se bavi općim pravilnostima prije negoli sa specifičnim interpretacijama; ona, naime, na taj način može temeljiti svoje zaključke na velikom broju faktora koji

³ To je imalo i jednu interesantnu posljedicu: broj univerzitetskih programa kriminologije se naglo povećao, a kriminologija se razvila iz sporednoga i predmeta koji se izučavao u okviru drugih predmeta u „bujajuću specijaliziranu disciplinu u kojoj je bilo djelatno nekoliko stotina znanstvenika, od čega su mnogi bili uključeni u empirijska istraživanja“ (Maguire, 2007, s. 246).

⁴ Jer kao jedinicu analize uzima „nedvojbene“ primjerke populacije, tj. one za koje je sudskom odlukom utvrđeno da su počinili kakvo kažnjivo ponašanje.

jednostavno ne postoje u studijama koje se bave specifičnim slučajevima. Neke od takvih pojava su upravo prijevarena i korupcija, koje rijetko rezultiraju u formalnim sankcijama, i otuda zaključivanje putem spisa zvaničnih organa o njima pati od brojnih nedostataka.

Mjerenje i uopće istraživanje kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava, u koje nedvojbeno spada korupcija, opterećeno je nizom poteškoća koje nisu svojstvene drugim društvenim pojavama. Tako, najprije treba imati u vidu da se radi o pojavi koja je protuzakonita, pa samim time i **skrivena čulnome opažaju ili je barem teže opaziva**. Za razliku, naime, od uobičajenih pojava koje nemaju svojstvo protupravnosti (npr. poslovne aktivnosti, pohađanje škole, održavanje kakvih javnih događaja, itd.), akteri ovih pojava su motivirani da ih prikriju (jer bi ih drugačije mogla zadesiti reakcija državnih organa). Znanstveno (ili barem činjenično) saznavanje takvih pojava je onda uglavnom „osuđeno“ na posredno, tj. putem sjećanja, mišljenja, stavova, iskustava, ali je iznimno izravno. Osim toga, kriminalni su događaji **rijetki** (u usporedbi sa onima koji su uobičajeni, npr. obavljanje kakvoga legalnoga posla), pa ih je i iz razloga slabe incidencije teže istraživati. Isto tako, za razliku od nekih drugih društvenih pojava, za mjerenje kriminaliteta potrebna je izvjesna doza **poznavanja prava i uopće normi**, jer da bi se neki događaj kvalificirao kao kriminalni ili devijantni, potrebno je nešto veće razumijevanje pravne i uopće normativne prirode stvari. Vrlo je plauzibilna situacija u kojoj je neka osoba bila žrtvom kakvoga kriminalnoga čina, posebice koruptivnoga, a koji je, pak, uređen sa mnogo propisa koji nisu lako dostupni općoj javnosti, tako da uopće nije bila svjesna činjenice viktimizacije. Istraživanje kriminaliteta može uključivati i situacije koje su rizične kako za subjekta, tako i objekta istraživanja; tipičan primjer je pitanje o vlastitoj involviranosti u korupcijske prakse, koje, ukoliko istraživanje nije anonimno ili na drugi način omogućava zaključivanje o identitetu, može respondenta dovesti u nezgodnu situaciju da odgovara za kršenje zakona. I istraživači mogu tijekom procesa znanstvenoga istraživanja biti dovedeni u situaciju da saznaju za nepobitne slučajeve delinkventnoga ponašanja, pokatkada i vrlo ozbiljne, u kojoj situaciji se postavlja pitanje da li svoja saznanja prenijeti nadležnim organima ili, za potrebe znanosti i profesionalnoga pristupa, prešutjeti iste. Ovi primjeri ilustrativno ukazuju na naglašen problem **etičnosti** u istraživanju kriminaliteta i korupcije, koji nije toliko izražen u istraživanju pojava koje nemaju karakter nezakonitosti.

U prilog netom iznesenim razmatranjima valja napomenuti i da, iako policija čini mnogo da u okviru svojih mogućnosti dođe do spoznaja o počinjenim kaznenim djelima, veliki udio delinkventnoga ponašanja nalazi svoje mjesto u evidencijama zahvaljujući prijavama građana.⁵ Otuda ima smisla napomenuti da promjene u ponašanju povezanim sa prijavljivanjem možda imaju veći utjecaj na trendove

⁵ McCabe i Sutcliffe na temelju analize zvaničnih spisa tvrde da je to golemih 85 % (1978, citirano u Maguire, 2007).

kriminaliteta nego neki drugi faktori. Na samu odluku o (ne) prijavljivanju, pak, utječe velik broj činitelja, poput stavova o policiji i očekivanja od njihove reakcije na prijavu, lakoće kojom je moguće prijaviti delinkventno ponašanje, razine tolerancije javnosti na pojedine oblike kriminaliteta (Maguire, 2007). Za prijevarena i druga djela, srodna koruptivnim, Maguire dalje navodi da se često nikada ne sazna, nije moguće utvrditi sa sigurnošću kada se djelo desilo, ili je pravni okvir „zastario“ i ne odražava suvremene pojavne oblike. Otuda je „prebrojavanje“ kaznenih djela iz ove oblasti neproduktivno, i ima tendenciju da se svodi na utvrđivanje prevalencije viktimizacije ili manje ili više utemeljenih procjena šteta nastalih uslijed činjenja ovih djela.⁶

Za mjerenje korupcije postoje dodatne specifične poteškoće. Kutnjak Ivković (2005) navodi da akteri korupcije nemaju motivacije da obznane informacije o korupciji iz razloga što se mogu bojati pozivanja za odgovornost za ponašanje za koje vrlo vjerojatno neće naići na odobravanje javnosti. Ako se, pak, radilo o iznuđenom davanju novca, postoji opasnost od odmazde od strane istih onih koji su zahtijevali novac. Sâmî službenici pogotovo nemaju razloga da obznanjuju takve informacije, jer također dolaze u situaciju da se samoinkriminiraju, ili da naštete kolegama ili organizaciji u kojoj rade. Isto tako, akteri korupcije koji imaju namjeru da *bona fide* obznane korupciju mogu naići na dobro ustaljene prakse toleriranja korupcije ili njezinoga otvorenoga podržavanja, što motivaciju za pružanjem informacija dodatno usložnjava. Uz to, Johnston i Kpundeh (2002) navode i da otvorena sumnjičenja za korupciju mogu imati vrlo malo sa realnošću, gdje izjave građana, novinara i konkurentnih političkih lidera mogu biti sumnjivo motivirane; situaciju dodatno komplicira činjenica da su korumpirani službenici toliko dobro etablirani da mogu prakticirati svoje aktivnosti ne bojeći se sankcija, jer je cijeli administrativni i politički sistem usmjeren na njihovu zaštitu, koja činjenica je toliko ozbiljna da daleko više nadmašuje pitanje da li su neke koruptivne prakse u padu ili rastu.

Sve navedeno načelno ukazuje na to da je istraživanje i mjerenje kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava, a naročito korupcije kao jednoga njihovoga dijela, opterećeno nizom poteškoća sa kojima druge društvene pojave uglavnom nisu, što prikupljanje podataka i zaključivanje o njima čini složenijim. Otuda je „ukupna slika vrlo nejasna, i mnoge od procjena šteta za organizacije...ostaju vrlo špekulativne“ (Maguire, 2007, s. 282).

6. Tako i Kaufman, Kraay i Mastruzzi (2008).

METODE ISTRAŽIVANJA I MJERENJA KORUPCIJE - PREDNOSTI I NEDOSTACI

Reaktivne metode

Pod reaktivnim metodama prikupljanja podataka se podrazumijevaju one u kojima istraživač stupa u interakciju sa subjektima koji su predmetom prikupljanja podataka, i koji su pri tomu upoznati ili su barem svjesni činjenice da su predmetom istraživanja. Najčešće se pod njima podrazumijevaju ispitivanje i eksperiment.

Ispitivanje

Logičkim izvorom podataka o korupciji smatraju se sami službenici, bilo u privatnom, bilo u javnom sektoru, koji putem ispitivanja o njihovim iskustvima, mišljenjima, stavovima, itd., mogu pružiti korisne i važne podatke o razmjerama i značajkama korupcije. Drugim važnim izvorom podataka mogu se smatrati građani ili drugi korisnici kakvih usluga, koji se također mogu pojaviti kao subjekti koji po različitim osnovama raspolažu kakvim podacima o korupciji. Ispitivanja se mogu provoditi na razini jedne zemlje ili nekog njezinog dijela ili, pak, komparativno, u nekoliko zemalja, temeljiti se na jednom ili više izvora podataka, te se tematski odnositi na iskustva respondenata sa korupcijom ili srodnim pojavama, ali i na njihova mišljenja i stavove o istoj. Kako je korupcija zbog svoje naravi (djelomice oblik kriminaliteta, te izrazito naglašena tajnovitost), ali i ambivalentnosti glede njezine naravi i značaja teško mjerljiva putem podataka koje prikupljaju državni organi, to su podaci prikupljeni ispitivanjem (surveyem) često jedina mjera rasprostranjenosti korupcije i danas vrlo omiljen način njezina istraživanja i mjerenja.

Primjerâ za primjenu ispitivanja u svrhu procjene razmjera i značajki korupcije ima mnogo. Tako se iskustvima običnih građana sa korupcijom bavi Globalni barometar korupcije Transparency Internationala, koji je od njegova kreiranja 2003. godine obuhvatio veliki broj ispitanika; samo u 2010. i 2011.-oj godini su ispitivanjem bili obuhvaćeni preko sto tisuća ispitanika iz stotinu zemalja. Ovo se poznato istraživanje bavi ispitivanjem ne samo iskustava sa korupcijom nego i naporima zemalja da se suprotstave korupciji, razlozima plaćanja mita, stavovima u vezi sa prijavljivanjem, itd. U izdanju za 2010. godinu se navodi da su u prosjeku (na svjetskoj razini) 25 % građana plaćali mito u vezi sa pružanjem kakvih usluga; tom procentu su dosta bliski rezultati iz Bosne i Hercegovine (23 %), ali je prosjek za zemlje Europske Unije, primjerice, bio mnogo niži (samo 5 %) (Transparency International, 2010). Drugi poznati survey Transparency Internationala jest svakako Indeks percepcije korupcije (CPI), koji je 2012. godini obuhvatio ispitanike iz 176 zemalja svijeta, a bavi se stavovima različitih kategorija ispitanika o korumpiranosti javnoga sektora. Istraživanje poslovnog okruženja i rezultata poduzeća (*Business Environment*

and Enterprise Performance Survey [BEEPS]) Europske banke za obnovu i razvoj i Svjetske banke još je jedan survey dosta citiran u akademskim i stručnim radovima vezanim za mjerenje korupcije, a pruža podatke iz gotovo trideset zemalja prikupljene ispitivanjem o velikom broju tema vezanih za poslovno okruženje, uključujući i neformalna plaćanja, poput podmićivanja. U do sada realiziranih četiri panela ove studije preko 25.000 poslovnih subjekata su bili ispitani; primjerice, (zadnje) istraživanje iz 2008. godine ukazalo je da Bosna i Hercegovina ne kotira tako loše (promatrano kroz prizmu poslovnih subjekata koji uvijek plaćaju mito da bi sklopili posao, samo ih je 1,3 % izjavilo da je to slučaj, dok je prosjek za Europsku Uniju 0,9 %, a za susjednu R Hrvatsku 2,2 %).

Prednosti **intervjua**, kao tehnike ispitivanja, nad drugim metodama prikupljanja podataka o korupciji sastoje se u tomu što se intervjuima ostvaruje neposredan kontakt intervjuera i respondenta, što načelno osigurava dosta visok procent učešća i odgovora ispitanika, koji, obzirom da podrazumijeva izravnu komunikaciju aktera ispitivanja, dalje omogućava da se bilo kakve vrste nerazumijevanja otklone na licu mjesta i dalje poveća stopa odgovora. U novije vrijeme, zahvaljujući velikoj penetraciji fiksne i mobilne telefonije u svakodnevni život, koriste se telefonski intervjui. Njihova je dodatna prednost nad uobičajenim ispitivanjem što se značajno reducira broj osoblja uključenih u istraživanje, što je nadzor i provjera procesa intervjuiranja značajno olakšana (mnogo je lakše rukovoditelju projekta slušati razgovore koji se odvijaju iz jedne prostorije nego odlaziti na teren sa velikim brojem istraživača), što su značajno jeftiniji, brži, imaju nisku stopu odbijanja odgovora (Hagan, 2005). Prednost **anketa**, kao druge tehnike ispitivanja, je u tomu što one zahtijevaju manje vremena i manje obučenog osoblja za njihovu provedbu, te također mogu osigurati anonimnost respondentima u većoj mjeri nego intervjui ili neke druge metode prikupljanja podataka, a često se distribuiraju poštom, koji je jeftin i lagan način da se dospije do velikog broja subjekata (Fitzgerald & Fox, 2001). Hagan dodaje i mogućnost razmatranja pitanja u većoj mjeri i privatnosti ispitanika, što može utjecati na pouzdanije odgovore. Internet ankete su još jeftinije i brže, može se doći do zemljopisno vrlo razasutih područja, a obrada podataka je također brža i ekonomičnija.

No, istraživanje putem ispitivanja ima i značajne poteškoće. Načelno, intervjui zahtijevaju puno vremena, respondenti se mogu osjećati primoranim da daju neke odgovore,⁷ ili intervjuer može napraviti greške prilikom bilježenja odgovora. U istraživanju kriminaliteta, a pogotovo korupcije koja može involvirati utjecajne pripadnike društva, respondenti se mogu osjećati previše eksponiranim ako daju odgovore na takav otvoren način, pa bi možda anketiranje moglo biti bolja opcija. Čini se da su kvalitet, integritet i vještina intervjuera čimbenici koji su u intervjuu važniji nego kod drugih metoda prikupljanja podataka, a što intervju može činiti manje

⁷ Ako se o korupciji u nekom društvu puno govori i piše, vrlo je vjerojatno da će se ispitanici prikloniti općoj atmosferi koja postoji u zajednici, prije negoli da iznesu vlastita mišljenja i iskustva.

objektivnom metodom (Hagan, 2005). Kod telefonskih intervjua, unatoč mogućnostima da se lakše nego kod intervjua licem u lice objasni o čemu se u intervjuu radi i kroz dodatne informacije osigura učešće potencijalnog respondenta, procent odbijanja odgovora još uvijek može biti visok, posebice što se u uvodnim pitanjima mogu postaviti osjetljiva pitanja (podaci o prihodima, zanimanju, itd.), pa se za odbijanje učešća u ispitivanju putem telefona, koji je distanciraniji modus komunikacije, ispitanici mogu lakše odlučiti. Anketiranje, pak, se može uspješno koristiti samo kada su ispitanici pismeni, voljni i sposobni da daju željenu informaciju, a daljnji nedostatak anketiranja je da respondenti mogu pogrešno interpretirati neka od postavljenih pitanja i, slično, istraživač može pogrešno interpretirati značenje nekih odgovora, kao i niska stopa odgovora, pogotovo kod distribucije upitnika poštom (Fitzgerald & Fox, 2001; Hagan). Nadalje, ako se provode istraživanja unutar kakve organizacije, vrlo je teško osigurati odobrenja za provođenje istraživanja, jer se bilo koja vrsta istraživačke aktivnosti u oblasti korupcije često smatra zadiranjem u stvari za koje se smatra da ih treba čuvati dalje od očiju javnosti, pa makar se i ne očekivali neki nalazi koji bi mogli naštetiti organizaciji unutar koje se provodi istraživanje. Nakon toga treba osigurati učešće samih službenika, te ih motivirati da pruže valjane, odnosno, iskrene odgovore. Oni, naime, ne osjećaju potrebu da izvijeste o koruptivnom ponašanju sebe ili svojih kolega iz prostoga razloga što obznajivanje korupcije, makar i anonimno, može uzrokovati da se naknadno ispituje tko je pružio takve podatke, pa nije isključena vlastita stegovna, prekršajna ili kaznena odgovornost (Kutnjak Ivković, 2003), ili, pak, uznemiravanje od strane kolega.⁸

Posebna vrsta ispitivanja u istraživanju kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava su **viktimizacijske** i **studije samoprijavlivanja**. One su, zapravo, tematski posebne vrste ispitivanja, koje se mogu vršiti kako intervjuom, tako i anketom. Prve referiraju na istraživanje i mjerenje kriminaliteta putem ispitivanja pojedinaca o njihovim iskustvima kao žrtvama, a druge putem ispitivanja o njihovim vlastitim kriminalnim aktivnostima, i to pomoću povjerljivoga intervjua ili, još češće, anonimnog anketiranja (Adler, Mueller, & Laufer, 2007). Međunarodni pregled žrtava kriminaliteta (engl. *International Crime Victim Survey [ICVS]*), koji se smatra najvećim međunarodnim komparativnim projektom u oblasti prevencije kriminaliteta i sistema kaznenoga pravosuđa, primjer je jedne studije koja se bavi viktimizacijskim iskustvima ispitanika sa različitim oblicima kriminaliteta, te, između ostalog, i podmićivanja. Ovaj je panel projekt pokrenut još potkraj osamdesetih godina prošloga stoljeća i do danas je obuhvatio više od 300.000 ispitanika iz gotovo osamdeset zemalja svijeta. Rezultati iz 2005. godine ukazuju da je iskustvo sa podmićivanjem izjavilo u prosjeku oko 2 % ispitanika, sa rekordnih 13, 5 % u Grčkoj, te gotovo nezabilježenim slučajevima u većini zemalja Zapadne Europe (van Dijk, van Kesteren, & Smit, 2007).

⁸ U realnim okolnostima (izvan konteksta znanstvenih istraživanja) strah od mogućih negativnih konzekvenci prijavljivanja korupcije igra gotovo najveću ulogu u odsustvu volje da se korupcija obznani (Zipparo, 1999).

I spomenuti tipovi studija imaju neke prednosti i nedostatke. Tako, za korupciju se uobičajeno smatra da je slika koju pružaju spomenuti izvori podataka kvalitetnija nego ona koju pružaju zvanični podaci, te da se njima osigurava komplementaran raskurs problemu kriminaliteta i viktimizacije (pojedinsti oko djela nedostupne putem zvanične statistike). Oni pružaju i mogućnost koncipiranja i rekompipiranja programa prevencije i represije, jer ispituju djelovanje i uspjeh postojećih aktivnosti koji imaju posljedice koje nisu manifestne (osjećaj sigurnosti ili zadovoljstva radom nadležnih organa). Uz to, vrlo je interesantna psihologijska strategija koja se rabi prilikom koncipiranja pitanja u ovim vrstama ispitivanja. Npr., umjesto da se respondentima postavi pitanje na način da li su bili involvirani u kakav korupcijski akt, obično se pokušava krivnja prebaciti na drugu stranu i postići veća stopa odgovora (građane se pita je li im kakav službenik zahtijevao mito ili je očekivao da se ono plati, a službenike da li im je nuđeno mito).⁹ S druge strane, budući da služe mjerenju dosta rijetkih pojava, često su potrebni veliki uzorci (nekoliko desetina tisuća ispitanika), što implicira finansijske izdatke neuobičajene za druge vrste ispitivanja.¹⁰ No, budući da se temelje na iskustvima i percepcijama građana ili drugih segmenata društva koji u pravilu nemaju previše mogućnosti uvida u dešavanja na višim razinama donošenja odluka, ove studije dopuštaju mjerenje samo pojedinih oblika korupcije, poput administrativne, „ulične“ ili sitne, i sl. Daljnji nedostatak je da su moguća prijavljivanja ponašanja koja ispitanici smatraju koruptivnim koja, zapravo, nemaju obilježja ovakvih ponašanja (tzv. pogrešno prijavljivanje), pa se, recimo, kakav izdatak za koji ispitanik smatra da je bio nepravedno zahtijevan ili eventualno dan, zapravo imao utemeljenje u odgovarajućim pravnim propisima, a ispitanik ga je, iz inih razloga, doživio neopravdanim i prijavio u predmetnoj studiji. Daljnji nedostatak viktimizacijskih i studija samoprijavljivanja je i tzv. *telescoping*, tj. pojava pogrešnoga identificiranja vremena dešavanja pojave o kojoj se ispitanik ispituje (npr. pogrešno drži da je mito dao u zadnjih godinu dana od dana vršenja ispitivanja, a zapravo je to bilo prije više od godinu, što iskrivljuje sliku prijavljenoga ponašanja).¹¹ Moguća je i situacija pretjeranoga prijavljivanja, pa se uslijed utjecaja intervjueira ili nekog drugog čimbenika, ispitanik može opredijeliti da u ispitivanju prijavi akte koje bi u nekom drugom kontekstu smatrao trivijalnim ili nedovoljno važnim da privuče pozornost organa formalne socijalne kontrole. No, moguća je i situacija da se premalo prijavi koruptivno ili uopće kriminalno ponašanje, jer je vinovnik prijatelj, srođnik ili neka druga osoba čije svojstvo može djelovati „odvraćajuće“ na prijavljivanje, makar ono bilo anonimno¹² (Hagan, 2005).

⁹ Clausen, Kraay i Murrell (2010) su pokazali da ukoliko se postave izravna pitanja o involviranosti u korupciju, „povučeniji“ i stidljiviji ispitanici tendiraju u mnogo manjoj mjeri iskazati iskrenost u odgovaranju na takva osjetljiva pitanja.

¹⁰ Garwood, Rogerson i Pease (2000) izvještavaju da 45-minutni intervju na 1.000 respondenata finansijski zahtijeva „minimum od 30.000 GBP“ (s. 159).

¹¹ Tako je u studiji američkoga statističkoga biroa čak jedna petina ispitanika pogriješila u identificiranju vremena događaja, i stavila ga je u period prije referentnoga iz studije (U. S. Bureau of Census, 1970, citirano u Hagan, 2005).

¹² I inače se svojstvo anonimnosti ne smatra ključnim faktorom koji utječe na ishod odgovora (Krohn,

Poseban problem u prikupljanju podataka o razmjerama i značajkama korupcije putem ispitivanja predstavlja i **uzorkovanje**. Kako je javni sektor, za kojega se uglavnom veže korupcija, dio državnoga aparatusa i u suvremenoj birokraciji može biti poprilično glomazan, iznimno je teško osigurati i kvantitativno i kvalitativno reprezentativan uzorak; bez njega, međutim, svako je zaključivanje ograničene vrijednosti. Situacija je još složenija ako se radi o ukupnoj populaciji neke veće društvene zajednice. Kod telefonskih intervjuja, koji se danas smatraju vrlo privlačnim oblikom intervjuiranja, postoji nedostatak da oni koji ne raspolažu telefonskim uređajem nemaju nikakvu mogućnost učešća u istraživanju, pa okvir za uzorkovanje, ovisno o veličini brojke članova društva koji ne raspolažu takvim uređajem, može biti značajno sužen. Potonje se može detaljnije elaborirati jednim primjerom. Tako, npr., je, prema *Ocjeni stanja tržišta telekomunikacija u BiH na temelju interne metodologije*¹³ Regulatorne agencije za komunikacije, stopa penetracije fiksne telefonije u Bosni i Hercegovini 24,90 %, a mobilne 82, 54 %. Provođenje istraživanja putem telefonskih intervjuja koristeći fiksne telefonske priključke se otuda može smatrati potpuno neprikladnim (tek bi svaki peti stanovnik imao načelnu mogućnost biti uključen u istraživanje), a putem mobilne djelomice, jer bi se i dalje u istraživanju koje bi koristilo mobilne telefonske priključke isključili potencijalni ispitanici koji ne raspolažu takvim priključkom, čiji broj nije mali (gotovo 20 % populacije). Uz to, pošto se penetracija mjeri na osnovu broja pretplatnika, odnosno korisnika usluga, navedena stopa ne znači nužno da svakom stanovniku odgovara samo jedan priključak, nego je vrlo vjerojatna situacija da stanovnici Bosne i Hercegovine, kao, uostalom, i stanovnici drugih država, raspolažu sa više mobilnih telefonskih priključaka, pa je stopa penetracije ipak manja, moguće i značajno.¹⁴ Uz navedeno, nedostatak internet anketa je još veći nego kod telefonskih intervjuja, jer je pristran nauštrb onih koji ne raspolažu računalom, pristupom internetu ili nemaju e-mail. Hagan (2005) navodi da takve ankete vrlo vjerojatno ne odražavaju stavove i mišljenja žena, manjina, starijih osoba i onih sa nižim stupnjem obrazovanja, tj. onih koji imaju manju mogućnost ili potrebu korištenja interneta.

Najzad, kako je korupcija multidimenzionalan problem, to se preporuča uporaba tzv. **indeksnih mjera**. Indeks je složena mjera koja se temelji na sumi ili prosjeku odgovora na pojedinačna pitanja, tako da je njegovom uporabom moguće dobiti potpuniju mjeru koncepta nego preko pojedinačnih pitanja. Nedostatak indeksa je što pitanja iz indeksa ne mjere jednako uspješno koncept, što se kombiniranjem pitanja i njihovim sumiranjem mogu ignorirati važne razlike između pitanja, što se

Thornberry, Gibson, & Baldwin, 2010).

¹³ Dokument dostupan na <http://rak.ba/bih/index.php?uid=1339152712>.

¹⁴ Ova činjenica je vrlo važna u razmatranju podataka dobivenih telefonskim intervjuiranjem. U okrilju renomiranoga Međunarodnog pregleda žrtava kriminaliteta (v. supra), nedostatnim za telefonsko intervjuiranje smatralo se ako zemlja ima stopu penetracije fiksnih telefonskih priključaka manju od 70 % (van Dijk, van Kesteren, & Smit, 2007).

dva ili više pitanja mogu grupirati u podindekse, te što neka pitanja nemaju jednaku važnost u kreiranju indeksne mjere, čija identifikacija zahtijeva ekstenzivna testiranja (Bachman & Schutt, 2007).¹⁵ Kod mjerenja korupcije se kao izvori podataka za ove indekse mogu biti kako oni koje organizacija koja kreira indeks sama prikuplja, tako i oni koji potječu iz istraživanja drugih organizacija. Kako su oni uglavnom subjektivni (u smislu da se temelje na iskustvima, percepcijama ili stavovima ispitanika), to su im nedostaci što ne mogu mjeriti dugoročnije promjene i trendove (ne barataju sa istim ispitanicima, niti je te promjene moguće lako zapaziti i time mjeriti), manjkav kredibilitet (moguć je nesrazmjer između aktivnosti koje su objektivno i provjerljivo poduzete i svijesti ispitanika u istraživanju), osobito subjektivni indikatori su asimetrični u prilog percepcijama elitne poslovne zajednice, te tendiraju da mjere rezultate korupcije prije negoli uzroke (UNDP, 2008). Uz to, neizravni indeksi često mjere stavove ljudi, koji su zasnovani na nepreglednom spoju iskustava i općih mišljenja, koji su jako pod utjecajem medija (Kutnjak Ivković, 2003).¹⁶ Najzad, kako se indeksne mjere sastoje iz više pojedinačnih mjera, a broj potonjih koji ulazi u indeksnu, složenu mjeru varira (neki se indeksi sastoje iz samo tri pojedinačne mjere, a neki od preko deset), te kako je veći broj pojedinačnih mjera dostupan za razvijenije zemlje, to indeksne mjere, posebice Indeks percepcije korupcije (CPI) Transparency Internationala, zapravo je pouzdanija mjera korupcije upravo tamo gdje je ona tipično manje prisutna (Golden & Picci, 2005).

Ekperiment

Logika eksperimentalnog istraživanja je u tome da variranjem djelovanja eksperimentalnog faktora i praćenjem promjena u eksperimentalnoj grupi, pod uvjetom da se u njoj i u kontrolnoj drugi faktori drže pod kontrolom, razlike koje se između njih jave možemo da tumačimo djelovanjem neovisne varijable (Ignjatović, 2009). Većina eksperimenata se provode u laboratorijskim uvjetima, ali ih je moguće provesti i u stvarnom svijetu.

¹⁵ Jedan od najpoznatijih indeksa korupcije svakako je naprijed pomenuti Transparency Internationala. On uključuje percepcije ispitanika iz različitih sektora života i rada, uključujući i one eksperata. No, postoje i neki manje poznati, poput Globalnih indikatora upravljanja Svjetske banke, Globalnoga izvješća o integritetu i Indeksa globalnoga integriteta istoimene organizacije. Za koristan pregled indeksa, v. UNDP, 2008.

¹⁶ Čak i objektivno izvještavanje o korupcijskim slučajevima može dovesti do pogrešne percepcije javnosti. Mjerenje korupcije različitim indeksnim mjerama može pokazati da javnost percipira promjene pozitivnim, iako se zapravo radilo o dosta površnim vladinim aktivnostima; s druge strane, dobro zamišljene, obećavajuće reforme koje vode do objelodanjivanja značajnih korupcijskih slučajeva, postupaka i presuda, budući da ukazuju na problem, mogu utjecati na dojam da je situacija zapravo lošija kada ona to nije (Johnston & Kpundeh, 2002). Uz to, neka istraživanja sugeriraju da su mnogo bolji prediktori percepcije korupcije negoli stvarna iskustva sa korupcijom na makro razini religijska uvjerenja, ekonomska i demokratska razvijenost društva, a na mikro (razini pojedinca) starost, primanja, obrazovanje i mjesto stanovanja (Donchev & Ujhelyi, 2009).

Primjerâ uporabe eksperimenta u istraživanju korupcije nema previše.¹⁷ Tako je jedan interesantan eksperiment u vezi sa djelotvornim kajanjem kod podmićivanja proveo Gneuß (2002). On ga je izveo sa 384 polaznika studija mikroekonomije na Goethe univerzitetu u Frankfurtu na Majni. Eksperiment je imao dvije skupine: eksperimentalnu i kontrolnu, svaku sa po 192 ispitanika. Cilj je bio ustanoviti ima li mogućnost ublažavanja kazne time što (fiktivni) počinitelj podmićivanja sebe prijavi za podmićivanje značajniji efekt na spremnost samoprijavlivanja za podmićivanje. Naime, eksperiment je imao koncept igre u kojoj je ispitanicima u eksperimentalnoj skupini obećano zadržavanje male financijske koristi koju ostvare igranjem ako prijave da su u rundi igre (kojih je bilo 30) podmićivali. Dio koncepta je ispitivanje spremnosti participanata da ostvare korist nauštrb grupe kojoj su pripadali, te procjena mogućnosti otkrivanja da su pristali na podmićivanje, a nisu to zabilježili na odgovarajućim distribuiranim formularima. Rezultati ukazuju da se samo ukoliko ispitanik pravilno procijeni mogućnost otkrivanja povećava nivo korupcije. Gneuß zaključuje da se stoga uvođenjem djelotvornog kajanja i njegovom promocijom, kako informativnom (najčešće upoznavanjem putem medija), tako i stvarnom (primjenom instituta u praksi) može očekivati manji nivo korupcije i veća spremnost za samoprijavlivanje (jer je u apstraktni odnos koruptora i koruptanda uneseno nepovjerenje i rizik da će druga strana odustati od *deala* i prijaviti slučaj nadležnim).

Kutnjak Ivković (2003) navodi testove integriteta kao primjer primjene eksperimenta u istraživanju korupcije. Kod testova integriteta se zapravo radi o simuliranoj situaciji davanja ili primanja mita, pri kojoj se javni službenik ili građanin podvrgavaju svojevrsnoj provjeri pridržavanja i poštivanja društvenih, formalnih normi. Ured za suzbijanje droga i kriminalitet Ujedinjenih nacija u svom priručniku za suprotstavljanje korupciji navode da su ciljevi testiranja integriteta određivanje da li je pojedini segment javne uprave podložan (i koliko) korupciji, povećavanje stvarnog i percipiranog rizika za otkrivanje, ali i pozitivna dimenzija, poput identifikacije i nagrađivanja pojedinaca koji su čestiti (United Nations Office on Drugs and Crime, 2004). No, bitno je imati na umu, a što sama Kutnjak Ivković navodi, da je, za razliku od eksperimenata koji se koriste u znanstvene svrhe, primjena testova integriteta aktivnost koja smjera utvrđivanju činjenica i koja može imati ozbiljne posljedice u stvarnome svijetu (npr. nepoštenom se policajcu, koji je bio predmetom provjere putem testa, može izreći stegovna ili kakva druga pravna sankcija). Iako se očito poduzimaju sa različitom svrhom, testovi integriteta mogu poslužiti i za mjerenje korupcije: ako se poduzimaju kontinuirano, praćenjem brojki subjekata koji su ispoljili nečasno ponašanje u testovima integriteta može se zaključivati o razmjerama korupcije, te pogotovo pojavnim trendovima.

Prednosti eksperimenta u istraživanju korupcije i kriminaliteta općenito su što su:

¹⁷ Neke navodi Kutnjak Ivković, 2003.

relativno brzi i ekonomični,¹⁸ što dopuštaju da se procijene utjecaji jednih varijabli na druge u relativno kontroliranim uvjetima, a što, opet, utječe na pouzdanije zaključivanje o kauzalnosti i asocijaciji pojava; upravljivost (eksperimentator može u svakom trenutku odlučivati kojim čimbenikom da djeluje i u kojoj mjeri, može promijeniti ambijent provedbe istraživanja, i sl.), i replikabilnost (lakše je ponoviti eksperiment sa manjim brojem subjekata u kontroliranim uvjetima nego ispitivanje sa velikim brojem ispitanika, koji su dijelom studije tek jednokratno). Nedostaci eksperimenta su artificijelnost (subjekti su podvrgnuti neprirodnim uvjetima, u kojima se, očekivano, ponašaju drugačije nego kada nisu predmetom istraživanja), efekt eksperimentatora, koji se može očitovati u selektivnom opažanju i bilježenju onoga što zapravo eksperimentator želi vidjeti, a ne onoga što se stvarno dešava i davanju nagovještaja subjektima istraživanja koja se ponašanja ili stavovi žele vidjeti, te etičnost (subjekte se ne smije izlagati većem riziku ili stavljati u nepovoljniji položaj nego što bi bio da nisu predmetom istraživanja) (Hagan, 2005). Hagan, kao i Bachman i Schutt (2007), dosta iscrpno izlažu i liste drugih faktora koji utječu na pouzdanost i validnost podataka prikupljenih eksperimentom u kriminologijskim i srodnim istraživanjima.

Nereaktivne metode

Nereaktivne ili nenametljive metode prikupljanja podataka otklanjaju pristranost koju uvodi sam proces istraživanja eliminacijom znanja subjekata da su proučavani (Fitzgerald & Fox, 2001; Garwood, Rogerson, & Pease, 2000). Tipične su dokumentacijska i analiza sadržaja, proučavanje fizičkih dokaza i promatranje.

Dokumentacijska i analiza sadržaja

Dosta autora identificira dokumentacijsku i analizu sadržaja, no u mnogo radova se mogu naći i tumačenja da se radi o dvije odvojene metode; posebice autori u inozemstvu inzistiraju da su to različite metode prikupljanja podataka. Ako se prihvati logika da se radom na dokumentaciji saznaju podaci koje su drugi prikupili i da su to sekundarni podaci (jer ih je prikupio netko drugi sa ciljem drugačijim od onoga u vlastitom istraživanju), a da se kod analize sadržaja radi o primarnim podacima sadržanim u različitim formama komunikacije (tekstovi, umjetnička djela, slike, zvukovi, simboli, itd.), te da se, zapravo, ne radi o podacima koji su sistematski prikupljeni u bilo koju svrhu, nego su dijelom ljudske komunikacije i koje zapravo primarno prikuplja istraživač, onda ih zaista ima smisla distingvirati (Krippendorff,

¹⁸ Adler, Mueller i Laufer (2007) drže da eksperimenti baš i nemaju nužno karakteristiku ekonomičnosti, pogotovo ako se radi o eksperimentima u prirodnim uvjetima; uz to, teško ih je uopće provoditi, pa upravljivost, koju Hagan (2005) navodi kao jednu od prednosti, također podvrgavaju kritici.

2004; Stojak, 1990; Vujević, 2002). Kada se izloženome doda i činjenica da se kod analize sadržaja najčešće radi o sadržajima prisutnim u sredstvima masovne komunikacije, onda je gore navedeni zaključak dosta suvisao.

U istraživanju kriminaliteta i socijalne devijacije se za dokumentacijsku analizu najčešće koriste statistički podaci koje produciraju državni organi u svrhe koje su povezane sa nadležnostima tih organa.¹⁹ Tako, npr., policijski organi prezentiraju izvješća o stanju sigurnosti, zavodi za statistiku pružaju podatke o broju prijavljenih i procesuiranih počinitelja kaznenih djela, sudovi o broju pokrenutih i okončanih predmeta, itd. Interesantan je podatak da, recimo, u Sjedinjenim Državama postoji oko šest stotina statistikâ i baza podataka koje se posredno ili neposredno bave kriminalitetom i koje su javno dostupne (Bachman & Schutt, 2007). Osim njih, u dokumentacijskoj analizi mogu se koristiti i pisma, dnevnici, memoari, sudski spisi, povijesni dokumenti, i sl., koje kriminolozi nekada vrlo kreativno koriste kako bi proveli veoma korisne studije. Tako je Sutherland koristio podatke redarstvenih agencija, sudova i komisija kako bi proučavao kršenja zakona u oblasti lažnoga reklamiranja, zloporabe patenata, namještanja cijena, namjernog proizvođenja i prodaje roba s greškom, i sl., od strane sedamdeset najvećih američkih industrijskih i trgovačkih korporacija tijekom četrdesetogodišnjega perioda (Hagan, 2005). S druge strane, analiza sadržaja se često (pa i tradicionalno) koristila za analizu medijskoga izvještavanja o kriminalitetu. Način na koji se to vršilo je, primjerice, proučavanje povezanosti između prostora koji se posvećivao kriminalitetu u dnevnim novinama i stopâ kriminaliteta, između broja pripadnika policijskih snaga, sudskih odluka, broja zatvorenika, troškova suda i ustanova za izvršenje sankcija, i sl., i statističkih pokazatelja o kriminalitetu, itd. U jednoj se studiji analizom sadržaja televizijskih emisija pokazalo da se kriminalce u medijskom prikazivanju tendira predstaviti kao „opasne i izvan mogućnosti pomoći društvene kontrole i rehabilitacije“ (Bachman & Schutt, s. 339).

Zadnjih se desetljeća u procjeni razmjera i značajki korupcije često koriste i tzv. indeksne mjere. One su po svojoj naravi agregatni pokazatelji korupcije, jer se zasnivaju na sumi velikog broja pojedinačnih izvora podataka. Tipičan primjer je mjerenje rada državne uprave putem indikatora upravljanja (*Governance Indicators*), koje izrađuje Svjetska banka. Ovi indikatori zapravo uzimaju u obzir veliki broj podataka iz dokumenata koje produciraju različiti subjekti, te ih agregiraju u šest dimenzija rada državne uprave, od kojih je jedna kontrola korupcije. Kako se u osnovi radi o sekundarnim podacima, i to pozamašnom broju (pedesetak varijabli iz više od dvadeset izvora), to se o ovim indikatorima može govoriti kao o primjeru primjene dokumentacijske analize u svrhu mjerenja korupcije. No, uzimajući u obzir da se u

¹⁹ Ove podatke treba shvatiti *in extenso* i pojmiti ih kao sve one sadržane u bilo kojoj administrativnoj arhivi kako bi se mjerio kriminalitet ili karakteristike kaznenoga pravosudnoga sistema (Loftin & McDowall, 2010).

osnovi radi o podacima prikupljenim ispitivanjem, prednosti i nedostaci su izloženi u dijelu rada koji se bavi ovom metodom prikupljanja podataka.

Interesantnu studiju koja se zasniva na ranije prikupljenim podacima proveli su Golden i Picci (2005). Studija se temeljila na usporedbi sredstava koje vlada investira u gradnju različite infrastrukture (putevi, škole, bolnice, i sl.) i stvarnim postrojenjima koje postoje, a koje su trebale nastati iz tih ulaganja; kontrolirajući ostale faktore, razlika između uloženoga i stvarno izgrađenoga trebala bi ukazivati na veličinu korupcije. Autori pravdaju bavljenje ovom oblašću u kojoj se korupcija pojavljuje činjenicom da su je to „tipično mjesto nezakonitih financijskih aktivnosti između javnih službenika, i izabranih i imenovanih, i poslovnoga svijeta“ (s. 41). Analiza je pokazala da su regioni u Italiji, kojom se studija prostorno bavila, snažno varirali u odnosu između uloženoga i stvarno izgrađenoga: regioni za koje se tradicionalno povezuje visoka stopa korupcije, pa i organiziranog kriminala,²⁰ imali su male vrijednosti tzv. opće mjere korupcije, sugerirajući da su veliki iznosi novca „nestali“, vrlo vjerojatno u korupcijskim transakcijama. Bitan nedostatak ovakvoga pristupa, iako vrijednoga, leži u očiglednoj činjenici da ne pravi razliku između korupcije i srodnih ponašanja, koja ne moraju nužno podrazumijevati esenciju korupcije: postizanje neke vrste nagrade ili koristi da bi se donijele nedopuštene odluke čije je donošenje nekome (formalno) povjereno. Može se jednostavno raditi o lošem upravljanju, nesavjesnom radu ili sličnom ponašanju. Otuda je ovakav način procjene veličine korupcije, odnosno financijskih posljedica koje ona uzrokuje, još jedna od neizravnih mjera koja se, doduše, temelji na objektivnijim pokazateljima u odnosu na stavove i mišljenja koji se mogu prikupiti ispitivanjem, ali i dalje ne pružajući izravnu i „opipljivu“ mjeru korupcije.

U istraživanju korupcije mogu naročito poslužiti i razni drugi dokumenti. Kutnjak Ivković (2003), baveći se korupcijom u policiji, naročito navodi izvješća raznih *ad hoc* komisija koje su bile formirane nakon kakvih skandala, koje su, pod uvjetom da raspolažu sa dovoljno ovlasti, imale dosta razumne šanse da točno procijene rasprostranjenost i narav problema korupcije. No, čak i ako su koristile razne izvore podataka, poput zvaničnih spisa, iskaza policijskih službenika, građana, itd., još uvijek, uslijed političkih pritisaka, ograničenih resursa i ovlasti, polazišnog određena korupcije, su bile pod rizikom da dođu do nalaza koji se značajno razlikuju od stvarnosti. Ova autorica navodi i žalbe na rad policijskih organa kao vrlo koristan izvor podataka. Tako se tijekom rada čuvene Mollenove komisije ustanovilo da se u njujorškoj policiji godišnje podnese oko 2.700 prijava protiv policijskih službenika, odnosno, godišnje oko osam prijava na 100 službenika.

Prednosti podataka sadržanih u različitim dokumentima do kojih istraživač dolazi bilo dokumentacijskom, bilo analizom sadržaja, su višestruke. Činjenica da se radi

²⁰ Primjerice, Calabria, Campania i Sicilia.

o podacima koje mahom produciraju državni organi na redovitoj osnovi čine ih najpouzdanijim sredstvom saznanja o kriminalitetu (Kaiser, 1985), a kako koriste istu ili sličnu metodologiju tijekom niza godina, čine ih i pogodnim za usporedbe. Uz ovo, prednosti izložene kod promatranja mogu se primijeniti i za dokumentacijsku i analizu sadržaja, a to je da se njima izbjegava preveliko oslanjanje na verbalne iskaze predmeta istraživanja (koji mogu biti pod utjecajem različitih faktora koji značajno utječu na pravu sliku), pojave se mogu izučavati tijekom vremena, te je moguće dobiti sliku o razmjerama i karakteristikama korupcije brzo i ekonomično. Garwood, Rogerson i Pease (2000) izvještavaju i o odsustvu problema etičke prirode, pošto se podaci rijetko odnose na točno određene pojedince i ne impliciraju zadiranje u intimu subjekata na koje se podaci odnose.

Međutim, ovi podaci imaju i izvjesne nedostatke. Ignjatović (2009) obrazlaže određena ograničenja policijske statistike, poput činjenice da ova statistika može biti pod utjecajem političkih, ali i ekonomskih i ideologijskih faktora, te da način prikupljanja i obrade podataka i ustroj policije također mogu utjecati na prikazane podatke. K tomu, i policija iz različitih razloga može manipulirati podacima. Hagan (2005) navodi da se mora imati na umu da su podaci sadržani u dokumentima koji se analiziraju prikupljeni u druge svrhe od one zbog koje se istražuje, tako da se razina točnosti i operacionalizacija ne moraju nužno podudarati sa onom koju istraživač projicira u svom istraživačkom pothvatu. Loftin i McDowall (2010) sugeriraju i da građani, očekivano, ne prijavljuju djela državnim organima iz različitih razloga.

Uz to, Kutnjak Ivković (2003) navodi da kod analize žalbi na rad policijskih organa, a što bi se vrlo smisleno moglo primijeniti i na rad sa podacima sadržanim u žalbama na rad drugih državnih organa, zapravo prije može govoriti o podacima koji oslikavaju napore policijskih službi na suprotstavljanju korupciji i osjeća je javnosti negoli stvarno stanje korupcijskih praksi; veliki broj (čak više od 95 %) respondenta iz nekih studija izjavljuju da, iako im je zahtijevano mito, isto nisu prijavili nadležnim organima, što vodi iskrivljenoj slici razmjera korupcije. Na oprez u radu sa ovakvom vrstom podataka ukazuje i način na koji organizacije rješavaju ove pritužbe: razlozi kolegijalnosti, njegovanja subkulture, želje da se organizacija prikaže uzoritom, i sl., mogu utjecati da se na istraživanju, pa i zaprimanju takvih pritužbi, ne uradi mnogo, što, opet, može utjecati da podnositelji često odustaju od pritužbi ili se novi, potencijalni već u startu obeshrabruju jer ne očekuju mnogo. Niti tužitelji nemaju previše motivacije da se bave korupcijom unutar policije, jer su im to kolege u gotovo svakodnevnom radu na drugim predmetima, a u samom istraživanju mogu tražiti pomoć od policijskih službenika, kolega prijavljenih ili osumnjičenih za korupciju, što vodi na situaciju iz prethodne rečenice. Sve ukupno ukazuje da se brojka slučajeva korupcije koja se procesuiraju ne može smatrati prikladnom mjerom antikorupcijskih napora (UNDP, 2008).

Proučavanje fizičkih dokaza

Fizički dokazi mogu u kriminologijskim i srodnim istraživanjima poslužiti kao neizravna mjera neke pojave. Tako, ako se želi znati da li su policajci djelatni na suzbijanju drognog kriminaliteta i sami uključeni u korištenje psihoaktivnih supstanci, mogu se prikupiti fizički dokazi putem testova krvi ili od njih tražiti da daju uzorke za analizu urina (Fitzgerald & Fox, 2001); drugi primjer je brojanje praznih flaša kako bi se ustanovila potrošnja alkoholnih pića u nekoj zajednici (Hagan, 2005). Iako interesantan pristup, autoru nisu poznati slučajevi primjene u mjerenju korupcije.

Promatranje

Promatranje, shvaćeno kao istraživačka metoda koja podrazumijeva prikupljanje podataka putem neposrednog čulnog opažaja događaja ili ljudi u njihovoj prirodnoj sredini, nezamjenjiva je i vrlo značajna metoda u istraživanju kriminaliteta i socijalne devijacije. Ona može varirati od potpunog promatranja, u kojem slučaju su subjekti potpuno nesvjesni činjenice da su predmetom promatranja (npr. promatranje se vrši sa daljine) ili ih se obavijesti o tomu, ali promatrač ničim ne učestvuje u aktivnostima promatranih subjekata, preko različitih stupnjeva participacije u aktivnostima subjekata promatranja, do potpunog učestvovanja (npr. istraživač se lažno predstavi subjektima promatranja ili navede drugačiju svrhu svoga prisustva od stvarne). Da li se radi o reaktivnoj ili nereaktivnoj metodi prikupljanja podataka, ovisi zapravo o stupnju u kojem istraživač svojim aktivnostima utječe na uobičajeno odvijanje događaja i ponašanje ljudi. Nekada je, naime, moguće da već svojim prisustvom istraživač promijeni način ponašanja promatranih subjekata, a nekada, iako promatrač obznani svoju ulogu kao istraživač i time pošalje poruku da nije član grupe, ne mijenja ništa značajno u ponašanju promatranih subjekata. Bachman i Schutt (2007) navode da su ključni faktori koji utječu na ponašanje opservanata „prošla iskustva, ličnost, struktura grupe, itd., koji nastavljaju vršiti utjecaj čak i kada je prisutan promatrač koji ne pripada grupi“ (s. 267). No, kako je većina oblika promatranja nereaktivno i istraživači promatranjem najčešće žele (i teže) prikupljati informacije o ljudima i događajima bez utjecaja neprirodnog okruženja ili situacije (kakva je kod eksperimenata i ispitivanja), to se promatranje izlaže u sklopu nereaktivnih metoda.

Ured za droge i kriminalitet Ujedinjenih nacija navodi da se promatranjima mogu prikupiti vrlo detaljne informacije o korupciji, ali da su one uglavnom ograničene na dodatke na uobičajenije metode ili na detaljna istraživanja pojedinih problematičnih oblasti. Njima se, međutim, mogu prikupiti i podaci nedostupni na druge načine, poput brzine, efikasnosti ili susretljivosti službenika, kao i npr. praćenja njihova radnoga vremena (United Nations Office on Drugs and Crime, 2004).

Jednu od studija koja se najvećim dijelom temeljila na promatranju kao metodi prikupljanja podataka proveo je Skolnick još početkom šezdesetih godina prošloga stoljeća u gradu kojega je pseudonimno nazvao Westville; u komparativne svrhe, izvjesno vrijeme proveo je i u gradu kojega je (također pseudonimno) nazvao Eastville. Skolnick se zapravo nije bavio istraživanjem korupcije, nego načina na koji se „dijeli pravda“, posebice izvan redovitih kaznenih postupaka, i u koju svrhu je u jesen 1962. i tijekom čitave 1963. godine proveo znatnu količinu vremena u uredu odvjetnika obrane, tužitelja, kao i različitih odjeljenja policije (prometne, temeljne, kriminalističke). Logika kojom se Skolnick rukovodio bila je da, budući da nije htio dobivati „standardne odgovore na standardna pitanja“ (2011, s. 32), treba postati dijelom scene kako bi na pravi način promatrao njihova ponašanja i stavove koje su ispoljavali na izvršavanju stvarnih zadataka; tako je dobio dozvolu da sluša telefonske razgovore sa strankama, da se priključi razgovorima sa informantima, kao i da prisustvuje ispitivanjima osumnjičenih. Na osnovu istraživanja Skolnick je zaključio da se među policajcima u Eastvillu uzimanje mita i znakova zahvalnosti koje su im lokalni kockari davali, a koje su zauzvrat štitali, nije smatralo „pokvarenim“, nego realističnim i odrazom shvaćanja nezakonitog ponašanja: nezakonitim se, naime, nije smatralo ono što je određeno zakonom, nego koliko je zabranjeno ponašanje (ne)moralno.

Interesantnu studiju koja je koristila sistematsko promatranje korupcije izlaže Vigneswaran (2011). Polazeći od premisa da korupcija nije uvijek prikrivena i da se u okolnostima u kojoj se široko tolerira akteri ne osjećaju „primoranim“ da korupcijske transakcije obavljaju iza zatvorenih vrata, Vigneswaran je sa suradnicima proveo dvomjesečno promatranje 110 slučajeva komunikacije policije sa građanima. Najvećim dijelom se radilo o primjeni policijskih ovlasti identifikacije osoba i njihovog pregleda, odnosno pretrage. Promatranje se sastojalo u prolasku terenom u potrazi za policijskim patrolama, te prisustvovanju obavljanju njihovih poslova. Vrijeme i ruta prolaska su bili slučajno odabrani. Radoznalost i prisustvo gledatelja prilikom vršenja policijskih ovlasti se u Johannesburgu, u kojemu je poduzeto istraživanje, smatra dosta uobičajenim, pa promatrači nisu upadali u oči akterima promatranih interakcija. Korupcijsko ponašanje je opažano i evidentirano putem protokola, u kojemu su neki od modaliteta bili da li su policijski službenici zahtijevali neka plaćanja, da li su ona izvršena, da li je razmijenjena neka količina novca, itd. U svrhu provjere ispravnosti opažanja, sa nekima od promatranih subjekata su obavljani intervjui. Nalazi su ukazali da su u trećini slučajeva policijski službenici prihvatili mito ili neku korist (najčešće mobilni telefon).²¹

²¹ Slični nalazi dobiveni su istraživanjem koje su realizirali studenti Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. Oni su u sklopu provedbe seminara iz jednoga od nastavnih predmeta u ljeto 2007. godine izvršili prikriveno promatranje rada prometne policije u Kantonu Sarajevo. Svoje su prisustvo i zapažanja pokušali prikriti različitim ulogama, poput putnika na autobusnim stanicama, postavljaju plakata, ali i učesnika u prometu (vozača automobila). Kao instrument za promatranje služio je protokol u kojemu su se bilježili podaci o

Prednosti promatranja u istraživanju korupcije su svakako izravno saznavanje pojave koja se istražuje. Umjesto da se o njoj posredno saznaje putem intervjua ili izazivanjem vještačkih situacija, promatranjem se pruža mogućnost izravnog čulnog opažanja velikog broja promjenjivih. Dok se, naime, kod prvih stvaraju i mjere „stavovi i mišljenja o netipičnim ulogama i odgovorima“ (Hagan, 2005, s. 207), te nameću strani elementi i limitirane su na kooperativne i dostupne populacije, kod promatranja je moguće dobiti točniju, prirodnijiu i sveobuhvatniju sliku promatrane pojave.²² Hagan diskutira i da su daljnje prednosti promatranja što je fleksibilnije od ostalih metoda prikupljanja podataka, što omogućava prikupljanje velike količine kvalitativnih i podataka koji izbjegavaju preveliko oslanjanje na verbalno izražene podatke, te omogućava drugačiju perspektivu, onu iz, uvjetno rečeno, kuta počinitelja. Nedostaci promatranja su troškovi i vrijeme (promatranja često traju mjesecima, pa i godinama), prevelika identifikacija sa subjektima koje se promatra (u vezi s čim je čest izraz u engleskom jeziku „going native“), golem osobni angažman (život mimo promatranja je često gurnut u stranu, te potreba da se mentalno operira na dvije razine: postati pripadnik grupe uz zadržavanje stava ne-pripadnika grupe), reprezentativnost promatranih subjekata i događaja, te naročito etičke dileme (moguće je da se pred promatrača postavi izbor učešća u nemoralnom ili nezakonitom postupanju i time unište mjeseci ili godine rada, ili da se intervenira i eventualno utječe na odvijanje stvari koje su predmetom događaja). Poseban je slučaj prikrivenog promatranja u kojemu se narušava jedan od temeljnih principa znanstvenoga istraživanja - svjesni pristanak subjekata, uz obavještanje o eventualnom riziku učešća u istraživanju. Kako ovoga nema, moguća su ozbiljna narušavanja privatnosti, na koja subjekti vrlo vjerojatno ne bi pristali da su bili obaviješteni o istraživanju. Uz to, prikriveno promatranje opterećeno je i činjenicama da istraživači ne mogu otvoreno bilježiti detalje promatranja ili koristiti uređaje u tu svrhu, te da teško mogu u potpunosti odigrati ulogu za potrebe promatranja (nemaju iste vrijednosne stavove, iskustva, itd., pa u različitim situacijama mogu izazvati sumnju i time reakciju drugih [opservanata]), kao i da su još više nego kod drugih vrsta promatranja osobno opterećeni (moraju „igrati ulogu“ svo vrijeme, izlažući se enormnom psihologijskom pritisku) (Bachman & Schutt, 2007). Pearson (2009) izvještava o još jednoj ozbiljnoj etičkoj dilemi - učešću u činjenju kaznenih djela. Ako se, naime, prikriveni promatrač nađe u situaciji da počini kazneno djelo, odbijanje učešća ga

karakteristikama vozila i učesnika u interakciji, ali i sama sadržina interakcije (npr. vozač pokušava dati novac policijskom službeniku na način da nudi, daje, gura u džep, i sl.). Zaključeno je da od 269 promatranih interakcija jedna trećina ima naznake da se radilo o koruptivnom ponašanju. Iako se nije radilo o sistematskom promatranju, nisu obavljane provjere interakcije (poput intervjua sa zaustavljenim vozačima), te je instrumentarij bio manjkav, ovo je vrijedan primjer iz domaće znanstvenoistraživačke prakse u uporabi promatranja u svrhu prikupljanja podataka o korupciji. Inače, podaci o istraživanju nisu publicirani, ali su autoru, obzirom da je bio koordinator nekih aktivnosti, poznati.

²² Preciznost i nepristranost u prikupljanju podataka putem promatranja naročito naglašavaju i Mastrofski, Parks i McCluskey (2010).

može izložiti sumnji subjekta kojeg promatra i statusa promatrača, pa i opasnosti po vlastito zdravlje i život; s druge strane, pristajanje ga izlaže kaznenoj odgovornosti, kao i narušenoj osobnoj i reputaciji institucije sa kojom je povezan. Vigneswaran (2011) izvještava i da je u njegovom istraživanju postojao rizik odmazde od strane policijskih službenika koji su iz različitih razloga htjeli spriječiti prikupljanje podataka o korupciji, ali je važna i činjenica da se veliki dio promatranja odvijao u dijelu grada poznatom po velikoj stopi kriminala, pa su napadi na promatrače bili realna mogućnost.

Sintetičke (mješovite) metode

Sintetičke ili mješovite metode prikupljanja podataka podrazumijevaju zapravo konceptualne metode koje obuhvaćaju i reaktivne i nereaktivne tehnike prikupljanja podataka i od drugih se razlikuju tek kao koncept, pristup, jer u vizuru uzimaju jedan ili više ilustrativnih slučajeva o kojima se prikupljaju podaci iz različitih izvora i putem različitih tehnika (Hagan, 2005). Ono što ih odvaja od ostalih metoda prikupljanja podataka jest, dakle, pristup, a ne same tehnike i način prikupljanja podataka. Iako se u literaturi mogu naći i druge, tipičnim primjerom mješovitih metoda smatra se studija slučaja.

Studije slučaja se koriste kada se putem različitih vrsta podataka žele obuhvatiti kontekstualni uvjeti nekoga fenomena, posebice kada granice između njih nisu očite (Yin, 2007). Slučaj se može kretati od općih terenskih istraživanja do istraživanja pojedinaca, gdje se pojavom od interesa mogu smatrati pojedinačne osobe, događaji, odluke, programi, provedbeni procesi, organizacijske promjene, itd. Yin preporuča da se definiranje jedinice analize dovede u vezu sa početnim istraživačkim pitanjima: što su ona konciznija, veća je vjerojatnoća da se pravilno definira jedinica analize, i suprotno, što su ona apstraktnija, ima ih puno i ne pretpostavljaju jednu jedinicu pred drugom, to će jedinica analize biti neprikladnije određena. Korištenje studije slučaja je, iako popularno u istraživanju kriminalitetu u prvoj polovici prošloga stoljeća, posljednjih decenija u stalnome padu uslijed prodora kvantitativnih metoda i referiranja na studije slučaja kao primjere „studija jednokratnoga snimanja stanja“ (Hagan, 2005, s. 227).

Premda se studije slučaja ne smatraju isključivo kvalitativnim metodama prikupljanja podataka, ipak se najčešće koriste kako bi se istraživanju korupcije osigurale detaljnije, mahom kvalitativnije informacije. Pojedine se pojave koje se mogu povezati sa korupcijom putem ove metode identificiraju i istražuju do potankosti kako bi se ustanovio oblik koruptivnoga ponašanja, kako je došlo do njega, tko je involviran i na koji način (naročito za procjenjivanje uzročno-posljedičnih i kontribuirajućih faktora), što se poduzelo povodom događaja i kakav je rezultat poduzete akcije. Tipično se podaci prikupljaju intervjuiranjem onih koji su involvirani, ali nerijetko i

koristeći druge izvore, poput sudskih spisa ili kakvih izvješća (United Nations Office on Drugs and Crime, 2004).

Primjera korištenja studije slučaja u istraživanju i mjerenju korupcije ima mnogo. Tako Kutnjak Ivković (2003) u kontekstu istraživanja korupcije u policiji izvještava o dvije vrste studija: one koje se bave istraživanjem zajednice ili policije općenito i one koje se bave istraživanjem pojedinačnih policijskih agencija. Tipična za prve je Chamblissova (1971) sedmogodišnja studija o odnosima lokalnih političara, biznismena, policajaca i građana u američkom mjestu kojeg autor pseudonimno naziva Rainfall West, a koji je bio kontroliran od strane kriminalnih sindikata u više od pedeset godina. Oblici korupcije o kojima je autor saznavao putem intervjua, koji su, uzgred, varirali od usputnih razgovora do ekstenzivnih ispitivanja, kretali su se od plaćanja za neometano obavljanje kriminalnih aktivnosti (kocka, prostitucija) do reketiranja za legalne poslove (restorani i sl.). Drugima, za koje kao primjer može služiti Skolnickova studija (2011) u kojoj je gotovo postao članom policijske organizacije, se pruža osnova za vrlo detaljno zaključivanje o pojedinoj policijskoj agenciji, ali im se prigovara da oslovljavaju samo jedan period u radu te agencije i ne mogu biti pouzdana slika za druga razdoblja ili druge agencije.²³ No, nije samo korupcija u policiji bila predmetom studije slučaja. Tako Witwer (2002) izlaže o okolnostima nastanka zakona koji je trebao urediti pitanje široko rasprostranjene korupcije u radničkim sindikatima, njegovu primjenu u praksi, kao i efekte koje je polučio. Najzad, Werner (1983) se bavi društvenim uvjetima koji su utjecali na nastanak i razvoj korupcije u Izraelu, dijeleći ih na one koje su djelovali u embrionskoj, razvojnoj i maturacijskoj fazi, što implicira da se slučajem koji je bio predmetom studije smatrala čitava jedna zemlja.

Prednosti istraživanja i mjerenja korupcije putem studije slučaja odnose se ponajprije na mogućnost razmatranja suvremenih događaja, za čije proučavanje je moguće koristiti različite metode, kako one koje promatranu jedinicu analize tretiraju kao prošlost (koju je moguće saznati isključivo nereaktivnim izvorima informacija), tako i one koje uključuju izravno promatranje proučavanih događaja i ispitivanje osoba uključenih u te događaje. Tako je, primjerice, iskustva pojedinih osoba sa korupcijom moguće saznati biografskim pristupom, uglavnom obavljajući ekstenzivne intervjue sa osobama od interesa za istraživanje, ali istražujući i osobna dokumenta, dnevnike, pisma, i sl. Daljnja prednost studije slučaja jest razina detalja

²³ Interesantnu studiju slučaja koja se bavila korupcijom u policiji na tlu Bosne i Hercegovine proveli su i Maljević, Datzer, Muratbegović, & Budimlić (2008), koji su anketirali preko osam stotina policijskih službenika u 13 policijskih agencija širom zemlje, izvršili uvid u zvanične statistike o korupciji u njihovim redovima, te analizirali pravni okvir koji uređuje njihovo djelovanje. Zaključeno je da su više od polovice ispitanih upoznati sa slučajevima korupcije u njihovim organizacijama, a da je mali broj (oko 2%) zaista i primio mito. Doda li se ovomu i podatak da bi tek oko trećine ispitanika prijavilo slučaj nadređenima, dok to ostali ne bi učinili, pretpostavka o široko rasprostranjenim i, još važnije, toleriranim, korupcijskim praksama, autorima se činila vrlo plauzibilnom.

kojom se pristupa istraživanju entiteta od interesa za studiju, omogućujući da se bogato izlažu kvalitativni (ponekada i vrlo intimni) aspekti promatrane pojave. Mogućnost korištenja različitih izvora podataka, kako primarnih, tako i sekundarnih, povećava sveobuhvatnost pristupa i osigurava razumijevanje konteksta promatrane jedinice analize: nešto što se kod primjene drugih metoda ne podrazumijeva.

Nedostaci studije slučaja u istraživanju korupcije odnose se u prvom redu na problem slabe mogućnosti uopćavanja. Kako se radi o slučaju, on se već *per definitio-nem* smatra tek jednim primjerkom vrste i kvantitativno, a vrlo često i kvalitativno, nereprezentativnim. Prevazilaženje ovog nedostatka moguće je repliciranjem studija slučaja, pa je na osnovu akumulacije nalaza iz više studija moguće donositi nešto generabilnije zaključke.²⁴ Moguća je i pristranost istraživača, koji se fokusira na ponašajne komponente istraživane pojave i unosi vlastita viđenja pojedinačnoga slučaja kako bi utjecao na smjer nalaza i zaključaka. Studiji slučaja se prigovara i nedostatna strogost, jer su istraživači često bili površni, nisu slijedili sistematske procedure ili su nudili dvosmislene podatke. Najzad, za studije slučaja se drži da traju predugo i da produciraju glomazne i nerazumljive dokumente (Lancaster & Montinola, 2001; Yin, 2007).

ZAKLJUČAK

Nema dvojbe da je korupcija značajan fenomen i da joj se u suvremenom političkom, ekonomskom, kriminologijskom i inom diskursu posvećuje ogromna pažnja. No, zbog poteškoća sa jasnim određenjem i problemâ sa istraživanjem i mjerenjem kriminaliteta i socijalno devijantnih pojava uopće, a u koje se korupcija svrstava, načelno postoje ogromne poteškoće sa procjenom njezine rasprostranjenosti i značajki. Bez utvrđivanja stanja u vezi sa nekom pojavom, međutim, nije moguće niti sistematizirati znanja o njoj, a niti poduzimati akcije koje obećavaju uspjeh i čije je efekte moguće smisljeno pratiti.

Svaki od izloženih metoda prikupljanja podataka kojima je moguće saznavati značajke korupcije, ali i utvrđivati i procjenjivati stanje sa njezinom prisutnošću u nekoj društvenoj zajednici, ima neke svoje prednosti i nedostatke. Iz izloženoga proizlazi da nije preporučljivo zauzimati načelan stav da je jedna ili druga metoda prikladnija u istraživanju korupcije shvaćene apstraktno. Svrha sa kojom se poduzima neki istraživački zahvat može varirati. Tako je npr. eksperiment i studiju slučaja moguće

²⁴ No, i tada se javljaju problemi drugačije prirode: vrijeme i naponi da se studije slučaja repliciraju su toliko veliki da je malo vjerojatno da će se neki značajniji broj studija slučaja replicirati. Uz to, javljaju se problemi kontekstualne prirode, jer je zaključivanje o pojedinačnom slučaju određeno okolnostima toga slučaja (Bachman & Schutt, 2007). Yin (2007) stoga zaključuje da su studije slučaja poopćive s obzirom na teorijske postavke, a ne na populacije ili univerzume, tako da se studija slučaja ne bavi uzorkom nego je njezin cilj proširenje i uopćavanje teorija.

poduzimati sa deskriptivnom, eksploratornom i eksplanatornom svrhom; s druge strane, deskripcija neke pojave može uključivati i ispitivanje, i dokumentacijsku analizu, i promatranje, itd., dakle, višestruke načine prikupljanja podataka. Mnogo se smislenijim čini razmisliti o **pitanju** koje se postavlja konkretnim istraživačkim pothvatom. Ako se istraživanjem želi opisati pretežitost korupcije u nekoj društvenoj zajednici, vrlo vjerojatno je da će se koristiti deskriptivni dizajn sa ispitivanjem i dokumentacijskom i analizom sadržaja kao metodama prikupljanja podataka; ako se, pak, nešto detaljnije žele opisati korupcijske prakse, te naročito kako se korupcija odvija, bit će smisleno razmisliti o uključivanju promatranja i studije slučaja. O ponjnoj naročito valja razmisliti ukoliko se istraživanjem želi osloviti korupcija na visokoj razini, tj. korupcija više pozicioniranih javnih dužnosnika o kojoj se vrlo malo ili ništa može saznati ispitivanjem običnih građana. Drugo važno pitanje u zauzimanju stava koju strategiju i metode koristiti u istraživanju i mjerenju korupcije jest pitanje **uzorka**. Ako se istraživanje poduzima da bi se ispitalo stanje sa korupcijom u čitavoj zajednici, plauzibilnim se u pogledu korištenja metoda čini rješenje iz prethodnoga izlaganja o istraživačkom pitanju; ako je namjera da podaci ne reprezentiraju čitavu zajednicu nego tek da u egzemplarne svrhe, detaljnije ili kao uvertira za neko buduće šire istraživanje prikažu situaciju, korisnim se čini rabiti eksperiment, studiju slučaja i promatranje. Bitno je razmotriti i **dostupnost izvora podataka**. Ako se, primjerice, radi o dokumentima koji su zaštićeni obvezom čuvanja profesionalne, službene ili poslovne tajne (poput statistika koje o stanju kriminaliteta ili vodenim disciplinskim postupcima ažuriraju državni organi, ili samih spisa koji ulaze o dosje o nekom korupcijskom slučaju), dokumentacijska i analiza sadržaja, ma kako privlačno djelovale, često nisu provedive metode; isto tako, ako se radi o prikupljanju stavova i iskustava, recimo, javnih službenika, vrlo vjerojatno je da će se naići na mnoštvo problema oko odobravanja obraćanja istima, osiguravanja njihova učešća, valjanosti dobivenih odgovora, i sl. Stoga, ma kako smisleno djelovala pojedina istraživačka strategija i metoda (ili više njih), nužan ograničavajući faktor svakako je koliko su podaci, na kojima se istraživačka strategija zasniva, dostupni. Najzad, nezaobilazno pitanje u razmatranju odabira pojedine istraživačke metode u istraživanju i mjerenju korupcije jesu i **sredstva**. Zahtijeva li neki istraživački pothvat značajna financijska sredstva (recimo, želi se ustanoviti ili procijeniti stanje sa korupcijom u nekoj golemoj populaciji), prikladnim se čini razmotriti korištenje već prikupljenih podataka dokumentacijskom i analizom sadržaja. U doba mnogobrojnih tehničkih pomagala i mogućnosti tehničkog komuniciranja na daljinu, i anketiranje je vrlo povoljna opcija, ali ono provedeno na taj način, kako je navedeno u glavnom dijelu rada, ima brojne i vrlo ozbiljne nedostatke. Eksperiment i promatranje također nemaju nužno značajke ekonomičnosti (uz to, i slabe mogućnosti generalizacije), pa su to važni limitirajući faktori koji se valjaju uzeti u obzir kada se promišljaju načini prikupljanja podataka.

Jedno od mogućih rješenja na brojne ograničavajuće faktore kada se u istraživanju i mjerenju korupcije pristupa sa stanovišta samo jedne metode jest obrat, odnosno

promjena na multimetodsku strategiju. Triangulacija metoda, međutim, također ima svoje nedostatke: ona zahtijeva poznavanje i umješnost u primjeni višestrukih metoda, te konzumira puno vremena u dizajniranju istraživanja, prikupljanju podataka i zaključivanju o pojavi.

Otuda se kao jedini smislen zaključak ovoga rada nameće ono što je sa (znanstvenim) istraživanjem i mjerenjem zapravo notorno, a to je da nijedno istraživanje nije savršeno nego da je tek zrnice u univerzumu spoznaja o istraživanoj pojavi. Ono što istraživač može uraditi jest da adekvatno osmisli istraživački nacrt i postavi pitanje, da, koristeći gore navedene kriterije, razmotri mogućnosti primjene jedne ili više metoda prikupljanja podataka, te da, dosljedno se držeći principa znanstvene perspektive, iste i prikupi. Nalaženje balansa između ciljeva i mogućnosti, tj. metoda da se oni ostvare, oduvijek je bilo, te i dalje predstavlja izazov.

Literatura

- Adler, F., Mueller, G., & Laufer, W. (2007). *Criminology and the Criminal Justice System*. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Bachman, R., & Schutt, R. (2007). *The Practice of Research in Criminology and Criminal Justice*. Thousand Oaks; London; New Delhi; Singapore: Sage Publications, Inc.
- Chambliss, W. J. (1971). Vice, Corruption, Bureaucracy, and Power. *Wisconsin Law Review*, 4, str. 1150-1173.
- Clausen, B., Kraay, A., & Murrell, P. (2010). *Does Respondent Retention Affect the Results of Corruption Surveys? Evidence from the World Bank Enterprise Survey for Nigeria*. Washington: Macroeconomics and Growth Team, Development Research Group.
- Derenčinović, D. (2001). *Mit(o) korupciji*. Zagreb: Nocci.
- Donchev, D., & Ujhelyi, G. (2009). *What Do Corruption Indices Measure?* Preuzeto 28. 2. 2013. iz Social Science Research Network: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1124066.
- Fitzgerald, J., & Fox, S. M. (2001). *Metodologija istraživanja u kriminalističkim naukama*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.
- Garwood, J., Rogerson, M., & Pease, K. (2000). Sneaky measurement of crime and disorder. U V. Jupp, P. Davies, & P. Francis, *Doing Criminological Research* (str. 157-168). London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications.
- Gneuß, S. (2002). *Strafmildernde Selbstanzeige und Korruptionsbekämpfung*. Wiesbaden: DUV.
- Golden, M. A., & Picci, L. (2005). Proposal for a new measure of corruption, illustrated with Italian data. *Economics and Politics*, 17 (1), str. 37 – 75.
- Hagan, F. E. (1993). *Research Methods in Criminal Justice and Criminology*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Hagan, F. E. (2005). *Essentials of Research Methods in Criminal Justice and Criminology*. Boston; New York; San Francisco; Mexico City; Toronto; London; Madrid; Munich; Paris;

- Hong Kong; Singapore; Tokyo; Cape Town; Sydney: Pearson Education, Inc.
- Holz, K. (1997). Korruption in der Polizei? – Eine Untersuchung zum Umfang von Korruption in der Polizei und zur Einstellung von Polizeibeamten zur Korruption. *Kriminalistik*, 6 / 97, str. 407-414.
- Ignjatović, Đ. (2009). *Metodologija istraživanja kriminaliteta*. Beograd: Pravni fakultet.
- Johnston, M., & Kpundeh, S. J. (2002). The measurement problem: a focus on governance. *Forum on Crime and Society*, 2 (1), str. 33-45.
- Kaiser, G. (1985). *Kriminologie*. Heidelberg: C.F. Müller Juristischer Verlag.
- Kaufman, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2008). Merenje rada državne uprave korišćenjem podataka o percepciji iz više zemalja. U S. Rouz-Ejkerman, *Ekonomija korupcije. Međunarodni zbornik (prijevod Stevanović, A.; Savanović, S.)* (str. 89-138). Beograd: Službeni glasnik.
- Klitgaard, R. (1988). *Controlling Corruption*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.
- Kregar, J. (1999). *Nastanak predatorskog kapitalizma i korupcija*. Zagreb: Rifin.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: an introduction to its methodology*. Thousand Oaks: Sage publications, Inc.
- Krohn, M. D., Thornberry, T. P., Gibson, C. L., & Baldwin, J. M. (2010). The Development and Impact of Self-Report Measures of Crime and Delinquency. *Journal of Quantitative Criminology*, 26 (4) , str. 509-525.
- Kutnjak Ivković, S. (2003). To serve and collect: Measuring police corruption. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 93, (2/3), str. 593-649.
- Kutnjak Ivković, S. (2005). *Fallen blue knights: controlling police corruption*. New York: Oxford University Press.
- Lancaster, T. D., & Montinola, G. R. (2001). Comparative political corruption: Issues of operationalization and measurement. *Studies in Comparative International Development*, 36 (3), str. 3-28.
- Loftin, C., & McDowall, D. (2010). The Use of Official Records to Measure Crime and Delinquency. *Journal of Quantitative Criminology* (26), str. 527-532.
- Maguire, M. (2007). Crime data and statistics. U M. Maguire, R. Morgan, & R. Reiner, *The Oxford Handbook of Criminology* (str. 241-301). Oxford: University Press.
- Maljević, A., Datzler, D., Muratbegović, E., & Budimlić, M. (2008). Professional Police in Bosnia and Herzegovina: Case Study – Police Corruption. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 16 (2), str. 209-224.
- Mastrofski, S., Parks, R., & McCluskey, J. (2010). Systematic Social Observation in Criminology. U A. Piquero, & D. Weisburd, *Handbook of Quantitative Criminology* (str. 225-249). New York; Dordrecht; Heidelberg; London: Springer.
- Noack, P. (1996). Politička dimenzija korupcije: Ili kakvu štetu može korupcija nanijeti demokratskom društvu? *Izbor članaka iz stranih časopisa*, 2 (1-2),, 100-108.
- Nye, J. S. (1997). Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis. U A. Heidenheimer, M. Johnston, & V. LeVine, *Political Corruption. A Handbook* (str. 963-985). New Brunswick; London: Transaction Publishers.

- Pearson, G. (2009). The researcher as hooligan: where 'participant' observation means breaking the law. *International Journal of Social Research Methodology*, 12 (3), str. 243–255.
- Rose-Ackermann, R. (2002). *Korupcija i vlada. Uzroci, posljedice i reforma*. Zagreb: Progres.
- Skolnick, J. H. (2011). *Justice Without Trial: Law Enforcement in Democratic Society (Fourth edition)*. Quid Pro Books: New Orleans.
- Stojak, R. (1990). *Metoda analize sadržaja*. Sarajevo; Tuzla: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa; DP "Grafičar".
- Sutherland, E. H., & Cressey, D. R. (1974). *Criminology (ninth ed.)*. Philadelphia: J. P. Lippincott Company.
- Transparency International. (2010). *Global Corruption Barometer*. Berlin: Autor.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2008). *A Users' Guide to Measuring Corruption*. Oslo: Autor.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2004). *Anti-corruption toolkit*. New York: Autor.
- Van Dijk, J., van Kesteren, J., & Smit, P. (2007). *Criminal Victimization in International Perspective. Key findings from the 2004-2005 ICVS and EU ICS*. Den Haag: WODC.
- Vigneswaran, D. (2011). Incident reporting: a technique for studying police corruption. *Policing and Society: An International Journal of Research and Policy*, 21 (2), str. 190-213.
- Vujević, M. (2002). *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Werner, S. (1983). The Development of Political Corruption: A Case Study of Israel. *Political Studies*, XXXI, str. 620-639.
- Witwer, D. (2002). The Landrum-Griffin Act: A Case Study in the Possibilities and Problems in Anti-Union Corruption Law. *Criminal Justice Review*, 27 (2), str. 301-320.
- Yin, R. K. (2007). *Studija slučaja- dizajn i metode*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Zipparo, L. (1999). Factors which deter public officials from reporting corruption. *Crime, Law & Social Change*, 30 (3), str. 273–287.

Summary

Research and measurement are often addressed issues within an anti-corruption discourse. It is impossible to conceive any anti-corruption program, which includes planning of resources and evaluation of progress, if one does not have an understanding of the extent of corruption, in which forms it is manifested, what are its consequences, etc. However, with phenomenon such as corruption, to which is often related definitional vagueness, and having in mind difficulties in research and measurement of crime and deviant behaviour in general (whose part corruption is considered to be), the matter is even more complex than with other social phenomena. The paper outlines advantages and shortcomings of diverse potentials in understanding the scope and features of corruption, presented through rather common approach to scientific data collection methods. The review suggest that no single method of research and measurement of

corruption is flawless, but has its pros and cons, which in the process of research design have to be seriously considered. It appears that issues such as research question formulation, sampling, resources and availability of data sources present key factors in determining which research strategy and data collection methods to employ. Considering them, as well as finding balance between research objectives and capacities for their achievement, promises more prosperity than abstract deliberation what seems most relevant for understanding of corruption.

Key words: *corruption; research and measurement; data collection methods*

KRIMINALISTIČKI I KRIVIČNO-PRAVNI ASPEKT PRIKUPLJANJA I OCJENE DOKAZA U PROCESUIRANJU KRIVIČNOG DJELA PRANJA NOVCA PRED SUDOM BIH

Doc. dr. Almin Dautbegović¹, mr. sc. iur. Elmedin Ahmić

¹ Univerzitet u Zenici, Pravni fakultet

Adresa za korespondenciju:
Almin Dautbegović
Univerzitet u Zenici, Pravni fakultet
Fakultetska 1
72000 Zenica
almo_ze@hotmail.com

Copyright © 2013 Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

Sažetak

Dosjetljivost ljudi koji se bave pranjem novca je bez ograničenja. Zbog toga je svima koji su obavezni da preduzimaju radnje i mjere za otkrivanjem i procesuiranjem pranja novca, ponekad izuzetno teško da prepoznaju ovu kriminalnu radnju. U nabrajanju obveznika po Zakonu o sprečavanju pranja novca, nisu slučajno, na prvom mjestu banke i druge finansijske organizacije. Poslovanje banaka, s jedne strane, podrazumijeva apsolutnu tajnost i zaštitu podataka o klijentu i tajnost uloga, a s druge strane, izloženost velikom broju rizika od aktivnosti pranja novca. Procesuiranjem, odnosno presudama za pranje novca na Sudu BiH, koje su donesene do sada i one koje su u toku, daje se jasan znak da borba protiv ovog oblika kriminala ne prestaje, nego da su državni organi usmjereni upravo na borbu protiv ove vrste kriminala. Na osnovu dosadašnjih presuda, može se konstatovati odlučna borba u sprečavanju pranja novca, i jasna poruka potencijalnim peračima, da ne mogu mirno spavati. S druge strane, postoje određeni nedostaci u cjelokupnoj kaznenoj politici i načinu prikupljanja i ocjene dokaza kada je u pitanju ovo krivično djelo.

U radu se daje, deskriptivni opis aktivnosti pranja novca, kriminalistički prikaz preventivnog djelovanja i prikupljanja dokaza, kao i krivičnopravni aspekt zakonitosti, ocjene i procesuiranja predmeta pranja novca u BiH.

Ključne riječi: pranje novca; procesuiranje; kažnjavanje; sud; kaznena politika; perači

UVOD

Prljavi novac je svaki profit, odnosno to su sva sredstva, novac i imovina, koja proističe iz nelegalnih aktivnosti. Stoga, pranje novca ne postoji bez prethodne kriminalne aktivnosti. Djelo je inkriminisano i uvedeno pravni sistem Bosne i Hercegovine tokom 2003.godine. Nalazi se kao posebno krivično djelo - pranje novca, opisano u članu 209. KZ BiH. Ako se sagleda da je pranje novca transnacionalni ili nadnacionalni fenomen, ali i činjenicu da se transakcije sve češće obavljaju putem Interneta-e-novac (e-novac, elektronsko bankarstvo), nije teško vidjeti da prljavi novac svakodnevno pronalazi nove puteve kako se integrisati u legalne tokove. Zato je važno upoznati se ne samo sa međunarodnom regulativom, već i obavezama proizašlim iz nje. U radu će se primarno bazirati na problematiku kriminalističkog pristupa i prikupljanja dokaznog materijala (to su najčešće finansijska dokumentacija fiktivnih preduzeća, odnosno, poslovne knjige i finansijska dokumentacija kod poslovnih banaka) u predmetima krivičnog djela pranja novca, pred Sudom i Tužilaštvom BiH.

Preventivnog pristupa rješavanju problematike pranja novca nikad ne nedostaje, sve u svrhu, zaštite i cjelovitosti finansijskog i monetarnog sistema u BiH. Iz ovoga proizilazi da država mora zaštititi finansijski i poslovni ambijent i pružiti građanima finansijsku sigurnost. Bosna i Hercegovina je pored usvajanja međunarodnih konvencija za borbu protiv pranja novca, aktivan sudionik priključenju Evropskoj uniji, što pred nju postavlja izazov kako se boriti sa ovim teškim vidovima kriminala. Isto tako treba stvoriti neophodnost brzog reagiranja državnih organa na boljoj prevenciji pranja novca, kako BiH ne bi postala off shore centar.

ZNAČAJ PRAVNE LEGISLATIVE U BORBI PROTIV PRANJA NOVCA

Osnova legislativne inicijative u oblasti sprečavanja pranja novca u BiH predstavlja strategija o sprečavanju pranja novca. Govoreći o strategiji sprečavanja pranja novca¹ treba istaći da se ista, treba zasnivati na međunarodnim dokumentima i standardima temeljem kojih zakonodavstvo i praksu treba inovirati novim metodama i sredstvima borbe protiv ovog kriminala. Kroz sistem inovacija, neophodno je kao što je slučaj regionalnih zemalja, da se formira posebna Agencija pri ministarstvu Finansija, koja će operativnim i kadrovskim pristupom biti nezavisna i samostalna, te na taj način osigurati puni kapacitet u njenom aktivnom sudjelovanju u borbi protiv pranja novca. Nadalje, strukturiranim pristupom provesti reforme kroz zakonsku regulativu, podjeljenu u četiri kategorije zasnovane kroz izvještaje međuna-

¹ Strategija i akcioni plan za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti u BiH za period od 2009-2013.godine

rodnih zvaničnika (Moris, 2000), sve u cilju boljeg i aktivnijeg pristupa prevencije pranja novca, kako stoji:

- Pravne reforme;
- Unaprjeđenje sistema;
- Razvijanje mogućnosti i
- Sveopća nastojanja u borbi protiv pranja novca.

Od značaja za suzbijanje pranja novca je uspostava adekvatnih struktura unutar sistema policije, tužilaštva i pravosuđa kao i osnivanje kadrovski i funkcionalno djelotvorne finansijske obavještajne jedinice. Pravne reforme kao dio strategije suprotstavljanja pranju novca u BiH je nužno elaborirati u kontekstu sveobuhvatne reforme pravnog sistema u BiH. U okviru reforme pravnog sistema u BiH posebno mjesto zauzima reforma krivičnog zakonodavstva koja je svoju kulminaciju imala tokom 2003.godine. Međutim, novi trendovi izvršenja i izvršilaca, nameću nove metode samim tim i sisteme zaštite od novih oblika pranja novca, koji moraju biti u skladu sa svjetskim tokovima. Na taj način je neophodno i pravnu legislativu inovirati. Također, donošenje Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti², je osavremenio cjelokupan proces suzbijanja pranja novca u BiH, u odnosu na ranije entitetske zakone, te samim tim inicirao i formiranje FOO, SIPA-e, koji se bavi aktivnostima sprečavanja i otkrivanja pranja novca.

Može se steći dojam da su veliki napori učinjeni u cilju konsolidovanja i harmoniziranja ogromnog bosanohercegovačkog krivičnog pravosuđa (prvenstveno tužilačkog i sudskog dijela). Ovi napori su već donijeli pozitivne rezultate u borbi protiv organizovanog kriminala, uključujući i pranje novca, ali to je još uvijek nedovoljno, što dokazuje i postojanje prvih presuda za ova krivična djela o čemu će biti više riječi u toku daljeg izlaganja.

KRIMINALISTIČKO PREVENTIVNE I ISTRAŽNE RADNJE U SUPROTSTAVLJANJU PRANJA NOVCA

Preventivni metod u suprotstavljanju pranja novca predstavlja skup radnji, mjera i postupaka na preventivnom planu kojima se sužavaju mogućnosti za pranje novca, otkrivaju učinioci povezani sa pranjem novca. Ove metode su sastavni dio organizovanog i sistematskog suprotstavljanja kriminalitetu na nacionalnom i međunarodnom planu i spadaju u kriminalističke metode čija se primjena prilagođava specifičnim oblicima pranja novca. S obzirom da je metodološki pranje novca veoma

² Zakon o sprečavanju pranja novca BiH, ("Sl. glasnik BiH" br. 29/03, 53/09.).

široko rasprostranjena radnja i aktivnost koju počinioci primjenjuju, utoliko su i metode koje primjenjujemo na sprečavanju pranja novca raznolike.

Metode i mjere za sprečavanje krivičnog djela pranja novca obuhvataju mnogobrojne aktivnosti i postupke u preventivnom domenu, koje preduzimaju nadležni organi radi sprečavanja pranja novca i ispoljavanja štetnih posljedica ove pojave u različitim oblastima društvenog života. Oni predstavljaju dio mjera koje se preduzimaju u okviru prevencije kriminaliteta koja „...podrazumijeva upotrebu svih mjera i sredstava za mobilizaciju pojedinaca, društvenih grupa, organizacija i institucija, usmjerenih na sprečavanje onih pojava koje nisu u skladu sa krivičnim zakonom, a koje po svojoj suštini nanose štetu pojedincima, društvenim grupama ili društvu u cjelini“ (Krivokapić, 2005, str. 32).

Izvještaji o sumnjivim transakcijama čine jedan od osnova sistema za sprečavanje pranja novca i kao takvi ugrađuju se u zakonske okvire tih sistema. Oni tu osnovu grade svojim izuzetnim značajem na polju identifikovanja aktivnosti pranja novca u različitim oblastima ekonomske aktivnosti (Bošković, 2005, str. 110), između ostalog kroz:

- direktno izvedene slučajeve pranja novca iz izvještaja o sumnjivim i neobičnim transakcijama, kao dopunski izvor informacija u istragama u vezi sa drugim krivičnim djelima, gdje se koriste za rasvjetljavanje šire kriminalne djelatnosti pojedinaca i kriminalnih organizacija,
- kao izvor informacija za analizu i identifikovanje trendova i šema pranja novca,
- kao osnova za razvoj direktiva za suprotstavljanje pranju novca i definisanje indikatora pranja novca u različitim oblastima ekonomske aktivnosti.

U daljem tekstu, ukazat će se na neke nedostatke i potencijalna rješenja tih nedostataka povezanih sa ovom oblašću, a radi poboljšanja kvaliteta informacija dobijenih izvještajima o sumnjivim i neobičnim transakcijama. Nedostaci se odnose na:

- postojanje povratne veze na realizaciji jedinica za finansijske istrage i institucija koje podnose izvještaje,
- različitost metodologije u oblastima na koje se odnose izvještaji,
- realizovanje kontrole izvještaja,
- neprijavlivanje sumnjivih transakcija i
- mogućnost privremene suspenzije transakcije.

Odsustvo ili nepostojanje povratne veze između jedinica za finansijske istrage i institucija koje podnose izvještaje je veoma važan uslov za uspješno suprotstavljanje pranju novca. Osim opšte povratne veze postoji i specifična povratna veza koja se odnosi na informacije slučaj po slučaj, a tiče se informisanja o sudbini pojedinih izvještaja o sumnjivim transakcijama i mjerama koje je po tom izvještaju preduzela jedinica za finansijske istrage.

U okviru kriminalističkih aktivnosti oko otkrivanja počinitelja krivičnog djela pranja novca, tu je neizostavna radnja finansijske istrage. Također, u fazi prethodnog postupka je sve značajnija uloga tužitelja koji vodi istragu te rukovodi, nadzire i upravlja aktivnostima ovlaštenih službenih osoba.³ U ovoj fazi postupka ovlaštene službene osobe mogu poduzimati neformalne i formalne radnje krivičnog postupka. Na osnovu prikupljenih izvjava i dokaza koji su otkriveni, ovlaštena službena osoba sačinjava izvještaj koji dostavlja tužiocu. Radi se o novini u krivičnom zakonodavstvu BiH, kojim je dosadašnja krivična prijava organa unutrašnjih poslova zamijenjena službenim izvještajima koji nema svoju procesnu vrijednost i ne predstavlja dokaz koji se koristi u krivičnom postupku, već je to samo informacija tužitelju o poduzetim mjerama i radnjama, te o prikupljenim saznanjima i dokazima.⁴

Intenzitet saradnje kada se sprovodi finansijska istraga (u kojoj mjeri će policija obavještavati tužioca i njegove kasnije aktivnosti odnosno nalozi), obično zavisi od odnosa u praksi. Na prijedlog policije tužilac može predložiti sudiji za prethodni postupak slijedeće mjere:

- pretres stambenog objekta,
- uvid u bankovne evidencije,
- privremeno oduzimanje imovine,
- mjere privremenog obezbjeđenja.

Osnovno pravo i osnovna dužnost tužitelja je otkrivanje i gonjenje krivičnih djela koja su u nadležnosti suda.⁵ Tužitelj također prikuplja dokaze i izviđa aktivnosti koje su od važnosti za utvrđivanje imovinske koristi pribavljene KD.⁶ Obzirom na ovlaštenja tužitelja da sprovodi istragu zakon ga s tim ciljem ovlašćuje da poduzima sve istražne radnje. Ne zanemarujući značaj svih istražnih radnji, pažnju će se usmjeriti na neke od radnji koje stoje u tijesnoj vezi sa otkrivanjem krivičnih djela pranja novca i njihovih počinitelja. Prva od mjera je naredba banci ili drugoj pravnoj osobi (prikupljanje obavještenja) koja je sistematizovana unutar odjeljka kojim je uređena radnja dokazivanja privremeno oduzimanje predmeta i imovine. Radi se o privremenoj mjeri kojom se prikupljaju podaci o bankovnim transakcijama i poslovima osobe za koju postoje osnovi sumnje da je počinila KD povezano sa dobijanjem imovinske koristi kao i osoba za koje se osnovano vjeruje da su uključene u te finansijske transakcije ili poslove osumnjičenog ako bi takvi podaci mogli biti dokaz u krivičnom postupku.⁷ Ovu mjeru nalaže sud svojom naredbom na osnovu prijedloga tužioca.

³ Zakon o krivičnom postupku BiH, čl. 218. i 219. Radi se o odredbama kojima je određen skup pravila kojima se propisuje postupanje ovlaštenih službenih osoba u otkrivanju krivičnih djela i njihovih učinitelja.

⁴ Jurčević M., *Komentari krivičnih zakona u BiH*, Sarajevo, Savjet/Vijeće Evrope, 2005., str. 600.

⁵ Zakon o krivičnom postupku BiH, čl. 35., st. 1.

⁶ Zakon o krivičnom postupku BiH, čl. 392.

⁷ Zakon o krivičnom postupku BiH, čl.72., st.1.

Tužilac podiže optužnicu i može predložiti oduzimanje nezakonitog prihoda u toku pretresa. Finansijskom istragom prikupiće se podaci o imovini: osumnjičenog; saučesnika; njima bliskih lica i privrednih društava.

Utvrđiće se, također, cjelokupna imovina te shodno tome šta je bilo moguće steći na zakonit način, a šta ukazuje na imovinu koja potiče od izvršenja krivičnog djela bilo da se radi o novčanim sredstvima, nekretninama, pokretnim stvarima ili pravima.

Izvršiće se provjere da li su gore navedena lica u određenom periodu raspolagala imovinom na bilo koji način, te provjeriti ta raspolaganja. Ukoliko postoje osnovi sumnje da imovina stečena izvršenjem krivičnog djela potrebno je preduzeti sve gore navedene radnje dokazivanja, odnosno izvršiti privremeno oduzimanje takve imovine i u isto vrijeme mjere privremenog obezbjeđenja. Provjere o imovini vršiće se u odgovarajućim institucijama, odnosno, registrima kao što su zemljišno-knjižni uredi, katastarske evidencije, poreske evidencije, sudovi, agencije za bankarstvo, registri hartija od vrijednosti, registri dionica, evidencije u CIPS-u, registrima za vozila, odgovarajućim bazama podataka, provjerama zaloga i slično.

INKRIMINIRANJE PRANJA NOVCA I SUDSKA PRAKSA U BIH

Pranje novca je inkriminisano Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine kao i krivičnim zakonima Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko Distrikta. Krivično djelo pranja novca je sistematizovano u okviru glave XVIII KZ BiH (Krivična djela protiv privrede i jedinstva tržišta te krivična djela iz oblasti carina). Ovo krivično djelo predstavlja potpuno novu inkriminaciju u zakonodavstvu BiH. Propisivanje ovog krivičnog djela rezultat je, prije svega, preuzetih obaveza BiH temeljem međunarodnih konvencija, kao i činjenice da su aktivnosti pranja novca kao sastavnog dijela organiziranog kriminala našle plodno tlo na području BiH, a s obzirom na tranzicijski karakter države, poslijeratno stanje, preobražaj i liberalizacija privrede, postupak privatizacije odnosno pretvorbe, strana investicijska ulaganja i sl. (Rajić, 2005: 686-687).

Odredbom KZ BiH, pranje novca je inkriminisano na način da „djelo čini onaj ko novac ili imovinu za koju zna da su pribavljeni počinjenjem krivičnog djela primi, zamjeni, drži, njome raspolaže, upotrebi u privredi ili drugom poslovanju ili na drugi način prikrije ili pokuša prikriti.“⁸ U odnosu na pitanje obima inkriminacije je očigledno da je zakonodavac odabrao tzv. „*all crimes*“ pristup odnosno inkriminirao pranje/legalizaciju novca ili imovine koji potiču iz počinjenja bilo kojeg krivičnog djela koje objektivno može generirati imovinsku korist. Ovakvim uređenjem čak nije precizno naveden ni iznos odnosno visina novca ili imovine koji trebaju poticati iz

⁸ Krivični zakon BiH, čl.209. st.1.

počinjenja krivičnog djela, već zakonodavac za postojanje ovog krivičnog djela predviđa da se radi o novcu ili imovini veće vrijednosti, ili ovo krivično djelo ugrožava zajednički ekonomski prostor BiH, ili ima štetne posljedice za djelatnosti ili finansiranje institucija BiH. Radi se o dosta apstraktnim alternativno postavljenim uslovima koji nemaju svoje jasne manifestacije u fenomenološkom smislu. Tek je posljednjim izmjenama i dopunama KZ BiH, uvedena kategorija donjeg praga opranih sredstava, i sada iznosi u KZ BiH iznos od 200.000. KM. Naime, pojam „veće vrijednosti“ koji je važio ranije do posljednjih izmjena i dopuna je neodređeno vrijednosno obilježje koje je predstavljalo *question facti* čije određenje zavisi od privrednih prilika, stepena inflacije, stabilnosti tržišta u privredi, općeg ekonomskog stanja u društvu i sl. Svi ovi pokazatelji zajednički ugrožavaju privredni prostor BiH i prouzrokovanje štetnih posljedica za djelatnost ili finansiranje institucija BiH, odnosno u slučaju trajnijeg i organiziranog pranja novca koje može bitno utjecati na privredne prilike, priliv sredstava u budžetu, poremećaj na tržištu novca i kapitala i sl.

Ovakvim uređenjem odnosno inkriminisanjem pranja novca na nivou BiH vjerovatno namjera zakonodavca je bila da definiira zaštitni objekt od onih u entitetskim krivičnim zakonima. Možda se čini apsurdnim reći da trenutno stanje u praksi ne govori u prilog zajedničkom ekonomskom prostoru u BiH, obzirom na neusklađenost prije svega zakonodavstva kojim se u BiH uređuje ekonomski prostor. Treba možda reći da je intencija zakonodavca bila da budući zajednički ekonomski prostor u BiH zaštititi od slučajeva pranja novca i imovine koji nesumnjivo mogu ugroziti ekonomsku stabilnost zemlje pogotovo ako se radi o većim količinama i iznosima novca i imovine (Petrović & Jovašević, 2005: 87).⁹ Također se iz teksta inkriminacije može zaključiti da je zakonodavac odlučio da inkriminira slučajeve tzv. „samopranja“, odnosno nije isključio odgovornost počinitelja¹⁰ predikatnog krivičnog djela za počinjenje krivičnog djela pranja novca. Činjenica je da međunarodni, a posebno Evropski standardi, ovu mogućnost samo predviđaju, ali ne čine je obavezujućom za države članice međunarodnih ugovora.

Ovdje je također primjetan utjecaj međunarodnih instrumenata, odnosno zakonodavac je propisujući radnje ovog krivičnog djela bio na tragu rješenja koja nude relevantni standardi. Može se reći da u opisu radnji ovog krivičnog djela spada izuzetno širok krug onih ponašanja kojima se vrši legalizacija nezakonito stečene imovinske koristi u praksi.¹¹ Pod ovim radnjama treba podrazumijevati primanje

⁹ Prema kojem je objekt zaštite monetarni, finansijski sistem Bosne i Hercegovine i zakonitost u sticanju i raspolaganju imovinom u privrednom poslovanju možda samo obuhvata dio veoma složenog procesa kojeg čine radnje i svrha pranja novca.

¹⁰ Počinitelj ovog krivičnog djela može biti bilo koja osoba, dakle i počinitelj predikatnog krivičnog djela.

¹¹ „Moguće je, a u praksi će se to i redovno dešavati da učinitelj koji nije otkriven u ranoj fazi izvršenja ovog djela, preduzme više alternativno postavljenih radnji izvršenja. Osnivanje i registracija firme je pripremna radnja. Obaveza Suda je samo da kvalifikuje aktivnost iz koje potiče novac kao

(prihvatanje u posjed), zamjena (trampa, razmjena novca ili imovine za drugu vrijednost), držanje (faktička, državinska vlast, posjedovanje), raspolaganje (teretno ili besteretno otuđenje), upotreba u privrednom ili drugom poslovanju, prikrivanje (sklanjanje s mjesta na kome se do tada nalazio predmet i koji je svima bio poznat i njegovo premještanje na drugo, najčešće nepoznato, skriveno mjesto) i pokušaj prikrivanja.¹² Pored toga, prihvatajući stav da je pranje novca poseban oblik saučestništva, odnosno prikrivanje nezakonito stečenog novca ili imovine zakonodavac je obuhvatio i ovu dimenziju prilikom inkriminisanja pranja novca. S tim u vezi, ovo krivično djelo predstavlja poseban, specifičan vid krivičnog djela prikrivanja, a na što ukazuje činjenica da radnja počinjenja djela može biti svaka radnja koja se sastoji u prikrivanju ili pokušaju prikrivanja „prljavog“ novca ili imovine. Zakonodavac izričito predviđa i odgovornost za pokušaj prikrivanja („...ili pokuša prikriti...“), pri čemu se pokušaj prikrivanja odnosi i na sve primjerice navedene načine prikrivanja, tako da će djelo postojati i u slučaju da počinitelj samo pokuša primiti „prljavi“ novac i imovinu. Pojam pokušaja u suštini treba tumačiti u skladu s definisanjem pokušaja u KZ BiH,¹³ tj. kao namjerno započinjanje neke određene radnje kažnjive prema zakonu i odustajanje od iste.

Kao subjektivni element ovog krivičnog djela zakonodavac u osnovnom obliku zahtjeva znanje da se radi o novcu i imovini stečenim krivičnim djelom. Kao što je ranije rečeno u tekstu inkriminacije se ne navodi o kojim krivičnim djelima se radi tako da je riječ o znanju da su predmetni novac i imovina rezultirali izvršenjem krivičnog djela. Očigledno je da se osnovni oblik ovog krivičnog djela može počinuti sa namjerom uz ispunjenje uslova da je počinitelj imao tzv. konstruktivno znanje da se radi o nezakonitom novcu ili imovini.¹⁴ Postoje mišljenja da za postojanje krivičnog djela pranja novca nije nužno da je sudskom presudom utvrđeno da su imovina ili novac pribavljeni krivičnim djelom. Za tzv. osnovno krivično djelo ne mora biti niti pokrenut krivični postupak (npr. počinitelj djela je u međuvremenu umro ili je počinitelj nepoznat). Dovoljno je da počinitelj zna da je djelo počinjeno, odnosno da su novac i imovina stečeni krivičnim djelom, pri čemu zakonodavac ne pravi razliku između krivičnih djela, može se raditi o bilo kojem krivičnom djelu. U skladu sa međunarodnim standardima zakonodavac predviđa mogućnost blažeg kažnjavanja

konkretno krivično djelo propisano zakonom te da utvrdi postojanje elemenata krivičnog djela pranja novca.

¹² Petrović B., Jovašević D., loc. cit.

¹³ Krivični zakon BiH, čl. 26.

¹⁴ U dokaznom materijalu pri ocjeni sudskog vijeća nesumnjivo proizilazi da kod optuženog mora postojati volja za poduzimanje inkriminiranih radnji kao i svijest o njihovom značenju, što logično uključuje i svijest o porijeklu novca, pogotovo ako se ima u vidu broj učinjenih radnji, odnosno način na koji su to optuženi činili, te količina novca koji je kao nelegalan uključen u redovne finansijske tokove zemlje (stekla su se kako objektivna tako i subjektivna zakonska obilježja krivičnog djela pranja novca iz čl.209., st.2., a u vezi sa st.1., nikako iz st.3.)Sud Bosne i Hercegoine, K-68/05.od 18 Maja 2005.godine.

počinitelja koji je s nehatom postupao u odnosu na okolnost da novac i imovina potiču iz krivičnog djela. U tom slučaju propisana sankcija je novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine.¹⁵ Kao sigurnosnu mjeru oduzimanja predmeta zakonodavac propisuje obavezno oduzimanje novca i imovine koji su stečeni krivičnim djelom, a koje je počinitelj prikrrio, odnosno pokušao prikriti.

PRINCIP SLOBODNE OCJENE DOKAZA

Pravo suda, tužioca i drugih organa koji učestvuju u krivičnom postupku da ocjenjuju postojanje ili nepostojanje činjenica nije vezano, ni ograničeno posebnim formalnim dokaznim pravilima. Načelo slobodne ocjene dokaza propisano je članom 15. ZKP BiH, (čl. 16. ZKP FBiH, čl. 15. ZKP RS i čl. 15. ZKP BDBiH). Na ovo načelo se nadovezuje odredba člana 281. stav 2. ZKP BiH (čl. 296. st. 2. ZKP FBiH; čl. 287. st. 2. ZKP RS; čl. 281. st. 2. ZKP BDBiH), koja navodi da je sud *“dužan savjesno ocijeniti svaki dokaz pojedinačno i u vezi sa ostalim dokazima, te na osnovu takve ocjene izvesti zaključak da li je neka činjenica dokazana?”*

Slobodna ocjena dokaza je oslobođena pravnih pravila, koja bi, *a priori* određivala vrijednost pojedinih dokaza. Vrijednost dokaza nije unaprijed određena kvalitativno i kvantitativno. Načelo slobodne ocjene dokaza primjenjuje se u cijelom toku krivičnog postupka i odnosi se na sve odluke koje se donose u krivičnom postupku. Slobodnu ocjenu dokaza vrši sud, tužilac, ovlaštene službene osobe i drugi organi koji učestvuju u postupku kod dokazivanja krivičnog djela pranja novca. To znači da sudija, vodeći se rezultatima konkretnog istraživanja u krivičnom pravnom predmetu pranja novca i ocjenjujući svojstva izvedenih dokaza pojedinačno i u međusobnoj vezi, dolazi do uvjerenja o postojanju ili nepostojanju činjenica u krivičnom postupku. Do tog uvjerenja sudija može doći na osnovu dokaznog materijala iznesenog na glavnom pretresu, ocjenjujući njihovu logičku valjanost i psihološku uvjerljivost. Radi se o unutrašnjem, psihičkom procesu, pa se prema tome izvjesnost njegovih rezultata ne može izjednačiti sa apsolutnom sigurnošću o postojanju ili nepostojanju činjenica, koja bi se mogla izračunati matematičkim metodama. Prema tome, upravo radi boljeg razumijevanja i vrednovanja dokaza u sudskim postupcima za krivično djelo pranja novca, potrebno je obratiti pažnju na ovu veoma bitnu činjenicu, tj. kvalitet dokaza kojim se stvara uvjerenje u sudsko vijeće da se zaista počinilo krivično djelo pranja novca u konkretnom predmetu. Dokazni materijal, posebno kod dokazivanja pranja novca, je veoma teško izvodljiv, što ne znači nemogućim. Međutim, utoliko je složenije da je neophodno posebnu pažnju ovdje posvetiti tužiocu koji vodi istragu i na taj način ocjenjuje valjanost određenih dokaza koji su bitni za cjelokupan proces. Objektivno, sud je taj odnosno sudska vijeća, koja ocjenjuju fakte koji se pred njih predstavljaju. Od kvaliteta dokaza, konkretno za pranje novca,

¹⁵ Krivični zakon BiH, čl.209., st.3.

ovisi sljedeće: tokovi novca, novčane transakcije, porijeklo tog novca, profil osobe koja raspolaže novcem, način korespondencije, visine novčani transakcija pojedinačnih ili povezanih, i sl. Iz navedenog se da primijetiti da je dokazati krivično djelo pranja novca, veoma teško, te samim tim često se dolazi u situaciju, da sudovi ne mogu sa sigurnošću utvrditi činjenično stanje, te u tom slučaju sumnja uvijek ide u korist optuženog, što je i praksa Suda BiH i Evropskog suda za ljudska prava.

Tako je i prema članu 6. stav 2. Evropske konvencije propisuje da će svako ko je optužen za krivično djelo biti smatran nevinim dok se njegova krivica ne dokaže u skladu sa zakonom. Ovaj osnovni pravni princip razrađen je i u odredbama Zakona o krivičnom postupku BiH koji je primijenjen u konkretnom slučaju. Evropski sud je zaključio da princip pretpostavke nevinosti “ zahtijeva, inter alia, u vršenju svoje obaveze, da članovi vijeća suda ne treba da počinju od unaprijed stvorene ideje da je okrivljeno lice izvršilo djelo za koje se tuži, teret dokaza je na optužbi, a svaka sumnja treba da ide u prilog okrivljenog“.

I Ustavni sud BiH je u svojoj praksi uvijek afirmisao ovaj princip “Ukoliko se ustavno pravo, a to je pravo na pravično suđenje, posmatra u kontekstu važećeg pozitivnog prava u Bosni i Hercegovini, onda se mora primijetiti da bitan segment prava na pravično suđenje čini brižljiva i savjesna ocjena dokaza i činjenica utvrđenih u postupku pred redovnim sudovima.¹⁶ U tom pravcu postoje brojni primjeri sudske prakse kada je Ustavni sud ulazio u načine na koje su ocijenili činjenično stanje i dokaze redovni sudovi.

DOKAZNI POSTUPAK PRANJA NOVCA

Iz analize presuda za krivično djelo pranja novca na Sudu BiH¹⁷ za posmatrani vremenski period od 2004.- 2012.godine, proizilazi da se ovo krivično djelo najčešće vrši u prividnom realnom sticaju tj. kao produženo krivično djelo. U većini slučajeva, upravo je bio naglašen ovaj vid izvršenja. Naime, produženo krivično djelo postoji u slučaju kada više krivičnih djela zbog međusobne povezanosti čine samo jedno krivično djelo. Tako u slučaju kada namještenik u jednoj firmi riješi da svakog dana uradi po jednu nelegalnu radnju i tako počini ukupno deset takvih nelegalnih radnji (npr. pisanje lažnih faktura i sl.), postavlja se pitanje da li je učinio deset krivičnih djela krivotvorenja, ili samo jedno. Pravna teorija i praksa jednodušne su u shvatanju da se ovdje radi o jednom (produženom) krivičnom djelu.

U ovom posmatranom periodu sudskih presuda za krivično djelo pranja novca pred Sudom BiH, ukazati će se na neke bitne karakteristike i značajke ovih presuda. Iz

¹⁶ Apelacija Ustavnog suda BiH, broj AP 661/04

¹⁷ Analizirano je 27 pravosnažnih presuda za krivično djelo pranja novca.

teorija krivičnog prava i krivičnoprocesnog prava, pranje novca je uslovljeno predikatnim krivičnim djelom, kako bi se radilo u konačnici o pranju novca. U najvećem dijelu ovih presuda radilo se o slučajevima utaje poreza, kao jednim od osnovnih krivičnih djela na osnovu kojeg se stekao nelegalno stečeni novac. U navedenim slučajevima izvršena je legalizacija novčanih sredstava za 1384 pravna lica iz cijele BiH u svojstvu dobavljača, koji su na taj način izbjegli plaćanje poreznih obaveza u iznosu od 22.143.707,32 KM, odnosno krajnju potrošnju, prebacili porezne obaveze na nepostojećeg kupca. Moramo iz prethodne rečenice razgraničiti razliku između krivičnog djela pranja novca i utaje poreza, koje kao posebno krivično djelo prethodi pranju novca. U naprijed navedenoj analitičkoj obradi za pranje novca i utaju poreza, treba naglasiti da se radi o do tada najčešćem modelu izvršenja krivičnog djela pranja novca. Obzirom na činjenicu da je i novi porezni sistem (PDV) uveden početkom 2006.godine, i iz tog proizilazi da su mehanizmi zaštite do tada u državi bili slabiji kada je u pitanju prevencija pranja novca. Naprimjer, u Njemačkoj je ovo pitanje regulirano tako što se nalaže da stranka u postupku dokaže porijeklo nelegalno stečenog prihoda ili onog prihoda koji je pod sumnjom organa gonjenja, što je svakako mnogo lakša metodika otkrivanja i dokazivanja. Naravno da je kod nas ova metoda obrnuta, iako imamo uporište u donošenju ovakvog zakonskog rješenja u međunarodnim konvencijama, prije svega Bečkoj konvenciji, gdje je na istražnim organima da *dokazuju porijeklo* imovine, što je složićemo se veoma teško. Veliki dio sredstava opranog novca i utajenog poreza je izvršen u ovom periodu, a ukupan broj kazni izrečenih prema broju fizičkih lica koja su osuđena je minimalna. Uzme li se prosjek godina izrečenih kazni zatvora, proizilazi da je približno svaki osuđenik dobio nešto više od *dvije* godine zatvora. U većini slučajeva nastupio je sporazum o priznanju krivice. Sigurno je da su kazne blage u poređenju sa štetom koju proizvode ovi izvršioc i za društvo u cjelini. U svakom slučaju, zaključak je da su sankcije za ovo krivično djelo niske i da ih treba obavezno pooštriti. Uzimajući u obzir tešku materijalnu situaciju u BiH, smatramo da bi to bilo najbolje rješenje kako da se zaštit i monetarni i privredni sistem zemlje.

U proteklih sedam godina na Sudu BiH, procesuirano je dvadesetsedam predmeta gdje su optuženici bili optuženi za krivično djelo „pranja novca“, i u tom slučaju je:

- *osuđeno 40 lica kao izvršioc i saučesnici tog krivičnog djela;*
- *kada je u pitanju broj predikatnih krivičnih djela zastupljenih po predmetu, možemo reći da se radi o predmetima u kojima je zastupljeno više krivičnih djela organizovanog kriminaliteta (čl.250. KZ BiH), osim pranja novca (čl.209. KZ BiH), kao npr. trgovina ljudima (čl.181. KZ BiH), poreska utaja (čl.273. KZ FBiH), zloupotreba položaja i ovlaštenja (čl. 383. KZ FBiH) i dr.;*
- *oprano je oko 143. 513. 739,00 KM, dok je utajeno poreza od oko 22.143.707,32 KM;*

- ❑ ostvareno oduzimanje sredstava stečenih izvršenjem krivičnog djela u ukupnom iznosu od oko 1.480. 186 KM, a od toga na pravna lica otpada od oko 60. 641,50 KM;
- ❑ izrečena je kazna zatvora za sva lica u predmetima od 63 godine i 8 mjeseci, od toga je uslovno 22 godine i 9 mjeseci;
- ❑ u navedenim predmetima je izrečeno novčanih kazni, kao sporedni u ukupnom iznosu od 1.770.000 KM za fizička lica i 470.292,91 KM za pravna lica;
- ❑ u većini predmeta se spor riješio „sporazumom o priznanju krivice“ kao novi institut u ZKP BiH, tj. sporazumom između tužilaštva i branioca optuženog;
- ❑ u predmetima su većinom bili državljani BiH, a zatim državljani Srbije i dr.

Prema analizama dokaza iz optužnica koje je Tužilaštvo podiglo i dokaza izvedenih pred Sudom BiH za krivično djelo pranja novca, navodi se između ostalog sljedeće:

- ❑ najčešći načini izvršenja krivičnih djela pranja novca u BiH do 2006.godine (do uvođenja PDV-a), fiktivno poslovanje firmi koje su osnovali optuženi u predmetima koji su se vodili pred Sudom za ovo krivično djelo, na način da su lažnim predstavljali promet roba putem lažnih narudžbenica, u saradnji s još određenim brojem pravnih osoba koje su potpisivali određene lažne narudžbenice, i ispunjavali njihov sadržaj identičan onom na uplatama na lažnim računima onog pravnog lica koje je fiktivno, kako bi isti vratili u redovne tokove tim preduzećima i na taj način izvršili pranje novčanih sredstava po prethodnom dogovoru s istim pravnim subjektima vraćajući im taj novac kroz plaćanje lažnih narudžbenica tim subjektima bez stvarnog prometovanja robe, što je Tužilaštvo uzimalo kao dokaz u dokaznom postupku¹⁸,
- ❑ u pojedinim predmetima¹⁹ pred Sudom BiH, za krivično djelo pranja novca, Sud je u obrazloženjima za osuđujuću presudu naveo kao olakšavajuće okolnosti to što su optuženi izmirili sve zakonske obaveze prema državi u smislu finansijskih dugovanja, što je jedan od uslova za izricanje kazne zatvora od tri mjeseca, uslovno godinu dana, i novčanu kaznu od 14.000 KM. Također, u istom obrazloženju presude, se navodi i način odmjeravanja kazne zatvora prema članu 49. KZ BiH (Uslovi za odmjeravanje kazne ispod zakonskog minimum), ukoliko se na taj način postiže isti efekat izricanja navedene sankcije, a koju sud cijeni na osnovu iznesenih činjenica,
- ❑ u daljima analizama presuda²⁰, može se vidjeti kroz rješenja ovih presuda, da su u predmetnom slučaju fiktivna pravna osoba i dvije fizičke odgovorne osobe u toj pravnoj osobi, “oprale” kroz fiktivne transakcije sa preko 214 pravnih subjekata (kroz lažno prikazivanje prometa roba i stvarnim prometom nov-

¹⁸ Br. X-K/05/10

¹⁹ Br.KPV-05/07, (26.6.2007.)

²⁰ Br. X-K/07/412, (28.11.2008.)

čanih transakcija), iznos veći od 30.000.000 KM. U vezi s navedenim, u presudi i obrazloženjima se navode samo olakšavajuće okolnosti slučaja, bez i jedne otežavajuće okolnosti, čime je prvooptuženi dobio kaznu zatvora od dvije godine, dok je drugooptuženi dobio kaznu zatvora od pet mjeseci. Iz navedene presude kao i prethodnih, primjetan je uglavnom jedinstven način pranja novca u bosanskohercegovačkoj sudskoj praksi ovog krivičnog djela. Radi se o osnivanju fiktivnih preduzeća s ciljem pranja novca, kroz utaju poreza na način lažnog prikazivanja prometa roba, a s ciljem stvarnog prometa novčanih transakcija.

Kroz relativno skromnu, slobodno možemo reći sudsku praksu kada se radi o presudama Suda BiH za krivično djelo pranja novca, važno je napomenuti da se kroz većinu predmeta, prožimaju u najvećoj mjeri olakšavajuće okolnosti prema izvršiocima ovih krivičnih djela. Sudska vijeća, u ovim predmetima su nastojala okončati ove predmete na najbrži mogući način, što se pokazalo i kroz isticanje olakšavajućih okolnosti, sklapanjem sporazuma o priznanju krivice itd. Važna činjenica koja se odnosi na sve one saučesnike u pranju novca koji su ubacivali svoj novac kroz fiktivan promet, preko fiktivnih firmi (uglavnom su bile optužene i osuđene odgovorne osobe u tim firmama za pranje novca), dok su odgovorne osobe u firmama koje su utajile porez, djelimično sankcionisane.

ZAKLJUČAK

Gledano *de lege ferenda*, dio odredbe kojom se inkriminira pranje novca na nivou BiH zasigurno treba doživjeti izvjesne izmjene u pogledu ukidanja zahtjeva za određenim posljedicama nastalim izvršenjem ovog krivičnog djela (da se radi o novcu ili imovini veće vrijednosti ili ovo krivično djelo ugrožava zajednički ekonomski prostor u BiH ili ima štetne posljedice za djelatnosti ili finansiranje institucija BiH), jer ovakva rješenja nisu u skladu sa Evropskim standardima. U pogledu oblika krivnje, nije se do kraja iskristaliziralo koji oblik krivnje je preduslov za postojanje ovog krivičnog djela. Primjetni su različiti pristupi, s obzirom na to da je na nivou međunarodnih ugovora dosta površno uređeno ovo pitanje (izuzev Strazburške konvencije Vijeća Evrope koja predviđa određena rješenja u pogledu nehata i dr.). Jasna je spoznaja da Evropski standardi tendiraju ka sve širem shvatanju oblika krivnje kod pranja novca (od objektivnih činjeničnih okolnosti do "željenog sljepila"). Uslov za počinjenje KD pranja novca u važećim inkriminacijama BiH je umišljaj u obliku znanja na strani počinitelja o nezakonitom porijeklu novca ili imovine što je u duhu Evropski standarda, a što potkrepljuje činjenica da je nehatno izvršenje ovog KD također inkriminirano. Koje ovo praktične reperkusije može imati ostaje da se vidi, ali je vrlo moguće da se u praksi pojave slučajevi pranja novca koji se odnose na mali novčani iznos, što ne predstavlja smetnju za krivični progon počinitelja, obzirom da nije napravljena nikakva distinkcija između potencijalnih predikatnih KD.

Ključnu ulogu u provođenju istrage u vezi pranja novca ima tužilaštvo uz neophodnu saradnju svih agencija za provođenje zakona, što predstavlja dobar koordiniran rad Finansijsko obavještajnog odjeljenja, subjekata prijavljivanja sumnjivih transakcija, dobro edukovanih kadrova, i naravno, prateća zakonska regulativa. Pranje novca još uvijek je novo i pravno kontraverzno pitanje. Istovremeno, to je fenomen koji ostvaruje čitav spektar teško mjerljivih negativnih uticaja. Nesumnjivo je da pranje novca ima negativne efekte na privredne tokove i kretanja, posebno na finansijski sektor što je u osnovni zaštićeni objekt ovog djela. Međutim, ovo krivično djelo ima mnogo širi negativni uticaj na društvo u cjelini, jer je osnovna njegova svrha prikrivanje izvršenja drugih ozbiljnih krivičnih djela, posebno njihovih organizovanih oblika, i nastavljanje kriminalne aktivnosti bez straha od otkrivanja. To i jeste razlog posmatranja ovog problema sa strane pravosnažnih sudskih presuda, koje nam jasno pokazuju kakve efekte imaju ove presude u više pravaca, u smislu izvršilaca, zaštite finansijskog sistema i općenito vladavine prava. Jasno je da do sada nije bilo mnogo pravosnažnih presuda koje su donesene pred Sudom BiH, u odnosu na obim izvršilaca ovih krivičnih djela.

Literatura:

- Babić, M. (2005). *Komentari krivičnih zakona u BiH*, Savjet/Vijeće Evrope, Sarajevo.
- Bačić, F. (1999). Neki kazneno pravni aspekti problematike organiziranog kriminaliteta, HLJKPP, vol.6: Zagreb: 1/1.,
- Bell, R. E. (2002). *Abolishing Stewart Publications*, London.
- Bošković, G. (2005). Stručni radovi: Bezbjednost, Policijska akademija, Beograd: 3/05
- Bošković, G., Krivokapić, V., Banović, B., & Bejatović, S. (2005). Stručni skup: organizovani kriminalitet, Stanje i mjere zaštite, Beograd.
- Bogić, J., & Jovanović, D. (2005). Problemi krivičnog gonjenja krivičnih djela pranja novca, Organizovani kriminalitet, stanje i mjere zaštite (zbornik radova), Policijska akademija Beograd.
- Daams, C. A., & Moris, S. E. (2000). *Spriječavanje pranja novca i provođenj mjera protiv pranja novca u BiH: Izvještaj pripremljen za Ured visokog predstavnika*, Sarajevo.
- Derenčinović, D. (2002). Stjecaj pranja novca i predikatnog kaznenog djela, Hrvatska pravna revija, Zagreb: 2
- Heršak, G. B. (1995). *Borba protiv organiziranog kriminala i pranja novca*, Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja, Zagreb.
- Ignjatović, LJ. (1998). Organizovani kriminalitet, Beograd: 25
- Sučeska, M. (2006). Osnovi ekonomskog kriminaliteta. Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo.
- Rajić, Z. (2005). *Komentar krivičnih zakona u BiH: Savjet/Vijeće Evrope*, Sarajevo.
- Petrović, B., & Jovašević, D. (2005). Krivično pravo II (Krivično pravo posebni dio). Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu: Sarajevo.

- Jurčević, M. (2005). *Komentari krivičnih zakona u BiH*, Savjet/Vijeće Evrope: Sarajevo.
- Thony, F. (1996). "Processing Financial Information in Money Laundering Matters: The Financial Intelligence Units" *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Volume: 3
- Petrović, B., & Heršak, N. (2007). *Zbornik radova*. Pravni fakultet Sarajevo: Sarajevo.
- Szrentić, N., Stajić, A., & Lazarević, Lj. (1998). *Krivično pravo Jugoslavije: Opšti dio* (dvadeseto izdanje), Beograd.
- Krivični zakon i Zakon o krivičnom postupku BiH, (2003). Američko Udruženje pravnika (ABA/CEELI). Program za krivično pravo: Sarajevo.
- Krivični zakon BiH, (Sl. glasnik BiH br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07 i 8/10.).
- Zakon o krivičnom postupku BiH (Sl. glasnik BiH br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09).
- Zakon o sudu BiH, (Sl. glasnik BiH, br. 50/00.).
- Zakona o sprečavanju pranja novca, Pravilnik (Sl. glasnik BiH, 17/03, 17/05).
- Zakon o sprečavanju pranja novca BiH, (Sl. glasnik BiH br. 29/03, 53/09.).

Summary

Ingenuity of people who deal with money laundering has no limit. Therefore, for those who are required to undertake actions and measures to detect and prosecute money laundering, sometimes is extremely difficult to recognize this crime spree. In enumerating the taxpayers under the Law on the Prevention of Money Laundering in B&H, not incidentally, in the first place are banks and other financial organizations. Banking business, and on one hand, means absolute confidentiality and protection of customer data and the confidentiality of roles, on the other hand, exposure to a number of risks of money laundering activities. Prosecution and on convictions for money laundering in the Court of Bosnia and Herzegovina, which have been made so far and the ones that are up to date, give a clear sign that the fight against this form of crime does not stop, but that the state authorities are aimed to combat this form of crime. On the basis of previous judgments, it can be stated that there is a decisive fight against money laundering. On the other hand, there are certain disadvantages in overall crime policy and in the ways of collecting and evaluating evidence when it comes to this crime.

This paper gives the overview of money laundering activities, in terms of crime prevention work, collection of evidence, criminal justice aspect of legality, as well as evaluation and prosecution of money laundering in B&H.

Key words: money laundering; prosecution; punishment; court; penal policy; launderers.

EVROPSKI NALOG ZA HAPŠENJE I PREDAJU KAO SUPSTITUT EKSTRADICIJE U EU

Prof. dr. Željko Nikač¹, prof. dr. Nedžad Korajlić², mr. sc. Maida Bećirović³

¹ Kriminalističko-policijska akademija Beograd

² Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

³ FIPA - Agencija za strane investicije BiH

Adresa za korespondenciju:

Željko Nikač
Kriminalističko-policijska akademija Beograd
Cara Dušana 196
11080 Zemun
zeljko.nikac@kpa.edu.rs

Copyright © 2013 Fakultet za
kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u
Sarajevu

Sažetak

Predmet ovog rada je preliminarna analiza pravnog instituta Evropskog naloga za hapšenje kao modela ekstradicije država članica Evropske unije, koji je uspostavljen Okvirnom odlukom o evropskom nalogu i postupcima predaje iz 2002. godine. U metodološkom smislu u radu dominiraju pravni metodi - normativni i uporedni, uz uvažavanje ostalih metoda naučnog istraživanja. U pogledu sistematike rada u uvodnom delu je dat osvrt na tradicionalni model ekstradicije, nastanak i razvoj, pravne izvore i nedostatke. Centralni deo zauzima izlaganje o EAW kao alternativnom modelu i supstitutu nedovoljno efikasne i spore ekstradicije, u okviru kojeg se navode pojam, sadržina i postupak izdavanja uz materijalne i procesno-pravne pretpostavke. Dalje slede iskustva koja se odnose na sprovođenje i kontroli Naloga, odbijanje izvršenja, probleme i početne rezultate u primeni. Dosadašnja pozitivna praksa i rezultati istraživanja upućuju na zaključak da je EAW zasnovan na poverenju u pravne sisteme država članica i EU kao celine, te poštovanju načela zakonitosti, depolitizacije i antikriminalne solidarnosti. Nalog je ideja vodilja eventualnom uspostavljanju Balkanskog naloga za hapšenje, koji bi važio na prostorima nekadašnje Jugoslavije i našeg regiona.

Ključne riječi: ekstradicija; Evropska unija; međunarodna krivično-pravna pomoć; Evropski nalog za hapšenje; Srbija; BiH i Balkan

UVOD

Nakon završetka II svetskog rata i njegovih tragičnih posledica na starom kontinentu je ostalo otvoreno pitanje kako da se premosti animozitet između vodećih evropskih država i, dalje od toga, kako da se osigura da se rat više ne ponovi i da se ponudi zajednička vizija budućnosti. U tom kontekstu reafirmisana je nekadašnja ideja evropske integracije i u nekoliko tačaka navedeni najvažniji politički, ekonomski i bezbednosni motivi (Vajdenfeld, Vesels, 2003). Istaknuta je potreba da se izgradi osećaj zajedništva i nova, uređena i demokratska Evropa koja će omogućiti slobodan protok ljudi, roba i kapitala. Predviđeno je da se preko zajedničkog tržišta doprinese privrednom blagostanju, ekonomskoj stabilnosti i prosperitetu. Na odluku o zbližavanju „većitih neprijatelja“ uticala je i preraspodela moći na svetskom nivou (SAD, SSSR), pa su zapadnoevropske zemlje procenile da samo u zajednici mogu da povrate izgubljeni uticaj.

U agendi ujedinjene Evrope inicijalni dokument koji će nepovratno izmeniti geopolitičku kartu je „Poruka Evropljanima“ (1948), u kojoj se navode principi ujedinjenja, političkog i ekonomskog spajanja uz delimično ograničenje suvereniteta država. Ideja je institucionalizovana osnivanjem Saveta Evrope (1949) u cilju jačanja političke saradnje, zaštite ljudskih prava i razvoja parlamentarne demokratije. Potom je potpisan Ugovor o osnivanju Evropske zajednice za uglj i čelik (1951) kao prve nadnacionalne organizacije, (Fontaine; 1997), a zatim nastavljene integracije i osnovane Evropska zajednica za atomsku energiju i Evropska ekonomska zajednica (1957). Ugovorom o objedinjavanju organa ovih zajednica (1967) formirana je Evropska zajednica sa jedinstvenom institucionalnom strukturom.¹

Usledilo je proširenje prijemom novih zemalja, formiranje ekonomske i monetarne unije i nova organizaciona struktura. Zajednica je osnažena usvajanjem Jedinštenog evropskog akta (1987), kojim je učinjena prva značajna revizija osnivačkih akata i najavljeno uvođenje institucionalnih promena. Reforma je nastavljena potpisivanjem Ugovora o stvaranju Evropske unije u Mاستrihtu (1992) kao zajednice koja ima ne samo ekonomsku dimenziju, već i zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku i ostvaruje saradnju u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova. Ustanovljena je struktura EU na poznata tri stuba koje čine ekonomija, spoljna politika i odbrana i *pravosuđe i unutrašnji poslovi*. U okviru ovog poslednjeg definisane su teme i pitanja od zajedničkog interesa, kao što su: azil, vize, imigracije, borba protiv terorizma, organizovanog kriminala i ilegalne trgovine narkoticima na međunarodnom nivou. U isto vreme došlo je do kopernikanskog obrta u međunarodnoj zajednici nakon pada „berlinskog zida“, sloma komunizma u istočnoj Evropi i ujedinjenja Nemačke. Pokrenuti su procesi tranzicije i reformi

¹ http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_eec_en.htm, 22.11.2012.

u zemljama bivšeg komunističkog bloka, od kojih su neke sa uspehom aplicirale za članstvo u EU.

Produblјivanje odnosa u EU sledi nakon potpisivanja Ugovora iz Amsterdama (1997)² kojim su ojačani zajednička spoljna i bezbednosna politika, saradnja u oblasti unutrašnjih poslova i pravosuđa (krivična i građanska materija). Sledе Ugovor iz Nice (2001) kojim su države produbile započetu debatu o budućnosti EU³ i reformski Ugovor iz Lisabona (2007).⁴ Glavni cilj bio je da se ojačaju kapaciteti institucija EU i pojednostavi proces odlučivanja povodom pojedinih pitanja, kao što su energetska bezbednost, međunarodni terorizam i borba protiv organizovanog kriminala. Od važnijih izmena ističemo da je EU dobila status pravnog lica, rekonstruisana je složena tripartitna struktura, uvedeni su novi oblici (organi) predstavljanja EU i dodeljena veća uloga EP u zakonodavnom procesu (Verola, 2007, str 15-32).

U okviru Osnivačkih ugovora najobimnije promene pretrpela je *oblast slobode, bezbednosti i pravde* u delu funkcionisanja institucija, načina donošenja odluka, pravnih akata i nadležnosti organa. Itegralni deo ovog procesa čini i olakšanje saradnje država članica u krivično-pravnoj oblasti, pa s tim u vezi jačanje ranije usvojenog Evropskog naloga za hapšenje i predaju (engl. *European Arrest Warrant-EAW*). U pitanju je model predaje lica koji je zamenio tradicionalni sistem ekstradicije kao spor i komplikovan, što je omogućilo pojedincima da izmaknu ruci pravde. U daljem delu izlaganja za ovaj pravni institut koristićemo kraći naziv Evropski nalog za hapšenje ili EAW (engl.).

Ukratko, osnovni cilj rada je kritički osvrt na dosadašnju primenu EAW u praksi rada država članica EU i dostignuća ovog instituta kao supstituta ekstradicije. Uz uvažavanje stavova istraživača navedenih u literaturi i drugih izvora, autori plediraju da se razmotri usvajanje ovog instituta na prostorima nekadašnje Jugoslavije i Balkana i to u formi Regionalnog naloga za hapšenje i predaju.

TRADICIONALNI MODEL EKSTRADICIJE, OSVRT NA EU

Kao pravni institut ekstradicija je poznata u doktrini i praksi kao akt saradnje država i međusobnog poverenja, u funkciji borbe protiv kriminala uz uvažavanje načela reciprociteta.⁵ Pravna priroda i sadržina ekstradicije pojašnjeni su kroz poznati pravni princip „*aut dedere aut iudicare*“ (ili izruči ili sudi), koji je *ratio legis* ekstradi-

² <http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf>, 08.12.2012.

³ http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12001C/pdf/12001C_EN.pdf, 08.12.2012.

⁴ Lisabonski ugovor predstavlja paket amandmana na Rimski sporazum iz 1957. kojim je uspostavljena EEZ i na Ugovor iz Mاستrihta iz 1992. godine kojim je osnovana EU, stupio na pravnu snagu 01.12.2009.godine.

⁵ Bassiouni M.Ch., „International Extradition, A summary of the Contemporary American Practice and Proposed Formula“, Wayne Law Review, Vol. 15,1969,733.

cije i načelo koje istovremeno afirmiše suverenitet država i međunarodnu saradnju.⁶ Prema klasičnom shvatanju ekstradicija je definisana kao akt međunarodne krivično-pravne pomoći izručenja stranca ili lica bez državljanstva stranoj državi na njen zahtev, radi suđenja za učinjeno krivično delo ili radi izdržavanja kazne (Živanović, 1953). Iz pojmovnog određenja mogu se utvrditi važniji elementi ekstradicije, kao što su propisani postupak, subjekti, predmet i cilj. U tom kontekstu jurisdikcija je shvaćena kao nadležnost države u odnosu na pojedinca i sinergija više principa (teritorijalnog, državljanstva, zaštitnog i univerzalnog).⁷

Pravni osnovi ekstradicije nalaze se u unutrašnjem pravu svake države, a s druge strane imaju uporište u međunarodnom pravu i međunarodnim dokumentima. Tradicionalni sistem izručenja u državama starog kontinenta je utemeljen na Evropskoj konvenciji o ekstradiciji (1957) i dodatnim protokolima (1975, 1978), kao i na Evropskoj konvenciji o suzbijanju terorizma (1977) koje je pored ostalih, ratifikovala SRJ, kao jedna od naslednica nekadašnje SFRJ.⁸ Prema ovim izvorima ekstradicija je shvaćena kao suvereni akt država koje su mogle da izraze rezerve, a navode se i konkretne prepreke za izručenje kao što su: načelo dvostruke kažnjivosti, zabrana izručenja za politička i finansijska krivična dela, zabrana izručenja sopstvenih državljana i dr. (Đurđić, 2012, str. 21-37).

Nakon stvaranja liberalnog prostora EU koji podrazumeva slobodan protok ljudi, roba i kapitala došlo je do ekspanzije kriminala, jer su granice između država članica postale porozne i nije bilo adekvatnog odgovora na nove izazove. Kriminalne organizacije su iskoristile slobodu kretanja i tehničke inovacije radi lakšeg vršenja zločina, dok su mogućnosti organa krivičnog progona bile ograničene nacionalnim suverenitetom i odsustvom nadnacionalnog pravosudnog sistema EU. Stanje je donekle promenjeno usvajanjem Konvencije o primeni Šengenskog sporazuma o postepenom ukidanju kontrole na zajedničkim granicama (1990), kojom je uspostavljen jedinstveni informacioni sistem (JIS) sa bazama personalnih i drugih podataka (operativno interesantna lica).⁹ Međutim, u primeni je i dalje ostao tradicionalni sistem ekstradicije sa brojnim nedostacima, kao što su sporost postupka, veliki stepen birokratije i neefikasnost samog postupka. U cilju otklanjanja anomalija i olakšanja procedure usvojene su Konvencija o pojednostavljenom postupku izručenja između država članica (1995)¹⁰ i Konvencija koja se odnosi na

⁶ Više: M. Škulić, *Krivično procesno pravo*, Pravni fakultet, Beograd 2011. Međunarodna krivično-pravna pomoć i saradnja u krivičnim stvarima (čl.530-555).

⁷ *Pravna enciklopedija, Savremena administracija*, Beograd 1985, 588. Upor. M.Grubač, G.Ilić, M.Majić, *Komentar Zakona o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima: sa odabranim konvencijama i ugovorima*, Službeni glasnik i Pravni fakultet, Beograd 2009.g.

⁸ Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori br.10/01.

⁹ Više: Ž. Nikač, B. Simić, „Analitičke radne datoteke Europolu u funkciji suzbijanja kriminaliteta“, *Nauka, bezbednost i policija* 1/11, Vol.16, KPA, Beograd, 87-102.

¹⁰ <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:1995:078:FULL:EN:PDF/>, 23.12.2012.

izručenje između država članica (1996),¹¹ koje do danas nisu ratifikovane i nisu stupile na snagu.

Kao odgovor na negativne posledice klasičnog sistema ekstradicije države članice su intenzivirale bilateralne i multilateralne kontakte, regionalnu i drugu saradnju i sporazume. Podsećamo da su usvajanju Evropskog naloga za hapšenje (EAW) prethodili važni koraci kao što su osnivanje Europol (Europol, 1995), pokretanje Evropske pravosudne mreže (EJN, 1998) i sistema Eurojust (2002) (Simić, Nikač, 2010, str. 61-70). U najavi je i otvaranje Kancelarije evropskog državnog tužilaštva radi krivičnog gonjenja za prevare na štetu EU i izvršavanje naloga koje izdaju države članice (Palmieri, 2005, str. 37-43). Na multilateralnom planu od posebnog značaja je petogodišnji Program saradnje u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova, poznatiji pod nazivom *Tampere Program* (1999).¹² Program je obuhvatio više značajnih zaključaka kao što su ukidanje preteranog formalizma u proceduri izručenja, ubrzanje postupka i uzajamno priznanje odluka u krivično-pravnim stvarima.

U funkciji implementacije EAW prihvaćeno je načelo uzajamnog priznanja sudskih odluka i doneta posebna okvirna odluka za sprovođenje (Đurđić, 2012, s.24). *Načelo uzajamnog priznanja sudskih odluka* podrazumeva da države članice poštuju odluke nadležnih sudskih instanci, koje po automatizmu prihvataju i izvršavaju na svojoj teritoriji i bez suvišnog formalizma. Države i njihovi organi u svemu će postupiti po zahtevu države potražioca za predaju lica koje je osuđeno za krivično delo, ili se za krivično delo goni. Okvirne odluke kao poseban pravni mehanizam ne podrazumevaju obaveznu ratifikaciju i sprovode se putem nacionalnih propisa članica, što povećava mobilnost i efikasnost organa gonjenja. U pitanju su akti koji se usvajaju na nivou EU, jednoglasno i sa ciljem harmonizacije pravnih normi država članica koje donose nacionalne propise radi posredne primene.

Okvirna odluka o evropskom nalogu za hapšenje i proceduri predaje između država članica usvojena je na sednici Evropske komisije 13.06.2002.godine,¹³ a stupila je na snagu 01.01.2004.godine. Odluku je u početku prihvatilo osam država članica (Belgija, Danska, Finska, Irska, Portugalija, Španija, Švedska i Velika Britanija), da bi je potom do 01.11.2004.godine prihvatile ostale članice i ugradile u nacionalna zakonodavstva. Kasnije je to učinila Italija (2005), potom Bugarska i Rumunija pri-

¹¹ [http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:41996A1023\(02\):EN:HTML/](http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:41996A1023(02):EN:HTML/), 23.12.2012.

¹² [http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2001:012:0010:0022:EN:PDF/28.12.2012./Programme of measures to implement the principle of mutual recognition of decisions in criminal matters./](http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2001:012:0010:0022:EN:PDF/28.12.2012./Programme%20of%20measures%20to%20implement%20the%20principle%20of%20mutual%20recognition%20of%20decisions%20in%20criminal%20matters./)

¹³ Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant (EAW) and the surrender procedures between Member States, Decision 2002/584/JHA, Official Journal L 190 od 18.07.2002. Više: internet adresa: <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l33167.htm> (06.02.2013). Tekst Okvirne odluke na internet adresi: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002F0584:EN:HTML> (06.02.2013).

likom pristupanja EU (2007).¹⁴ Smisao uvođenja EAW je da se ublaži strogi formalizam tradicionalnog sistema ekstradicije i da se klasični model zameni progresivnim sistemom predaje lica, čime se potvrđuje međusobno poverenje država u odluke nacionalnih pravosudnih organa.

POJAM I SADRŽINA EVROPSKOG NALOGA ZA HAPŠENJE

Pojam EAW

Pravno-tehnički, odredbe Okvirne odluke o evropskom nalogu za hapšenje i proceduri predaje između država sistematizovane su u četiri *poglavlja* koja su međusobno dobro povezana, koherentna i relativno skladna. Prvo poglavlje sadrži osnovna načela na kojima se Odluka temelji i ono je opšteg karaktera, kao i srodne uvodne napomene u drugim dokumentima. U drugom poglavlju reguliše se postupak predaje lica, dok se treće poglavlje bavi učincima predaje tražene osobe. Poslednje, četvrto poglavlje, predviđa prelazne i završene odredbe koje su standardne sadržine i od značaja za primenu centralnih odredaba (Burić, 2003, s. 221).

Prema Okvirnoj odluci, EAW je definisan kao sudska odluka doneta u jednoj državi članici radi hapšenja i predaje tražene osobe od strane druge države članice radi krivičnog progona, izvršenja zatvorske kazne, pritvora ili druge mere bezbednosti.¹⁵

Pravna analiza Okvirne odluke i pojma EAW ukazuje na osnovne elemente novog mehanizma ekstradicije, kao posebnog pravnog instrumenta koji treba da pojednostavi krivično-pravnu saradnju država. Tako je prihvaćeno šire značenje pojma „sudske vlasti“ u skladu sa odredbama ranije usvojene Evropske konvencije o ekstradiciji (1957), pod kojim se podrazumevaju ne samo sudovi već i državna tužilaštva. U sadržinskom smislu EAW objedinjuje zahtev za *hapšenje* i *zahtev za predaju lica* državi izdavaocu naloga, što je osnovna svrha novog koncepta. Cilj je da se zameni klasični sistem ekstradicije (nacionalni autoritet izvršne jurisdikcije) novim postupkom koji je brži, efikasniji i sa manje troškova (autoritet izdavajućeg pravosudnog organa).¹⁶ Prema odredbama Okvirne odluke obaveze države članice obuhvataju potragu, hapšenje, pritvaranje i predaju lica potražiocu. Tako se u čl. 8. Okvirne odluke predviđaju pravna forma i sadržaj naloga koji podrazumevaju, pored ostalog, dokaz o pravosnažnoj presudi ili odluci o pritvoru nadležnog organa, sa akcentom na kontrolu postupka i donošenje posebne odluke o predaji lica.¹⁷ Podsećamo da se evropski nalog za hapšenje može izdati i za izvršenje pravosnažne presude i u prepretnosnoj fazi postupka

¹⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/European_Arrest_Warrant (06.02.2013).

¹⁵ European Arrest Warrant Act, 2003.

¹⁶ (08.02.2012). E.Botonjić, „Evropski nalog za hapšenje i predaju“, Institut za pravo i finansije, Beograd 2012.

¹⁷ Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States, Decision 2002/584/JHA, Official Journal L 190 od 18.07.2002.

(Đurđić, 2012, s. 27). Uslov je da u postupku koji je pokrenut u državi izdavaocu naloga svi elementi procedure budu *lege artis*, tačnije da su ispunjene zakonske pretpostavke za određivanje pritvora i ograničenje slobode određenom licu.

Sadržina EAW

Evropski nalog za hapšenje ima značajno pojednostavljenu strukturu, što je razumljivo, jer je jedan od ciljeva bio smanjenje birokratizacije tradicionalnog postupka i uvođenje procedure predaje lica. *Podaci* koje mora da sadrži svaki nalog su sledeći:

- ❑ naziv organa izdavaoca EAW, koji po prirodi postupka mora pripadati sudskoj vlasti države;
- ❑ izjava o podignutoj optužnici i nameri da se licu sudi;
- ❑ podaci o osobi čije se hapšenje traži. Logično je da će država ustupiti sve raspoložive podatke o licu kao što su: identitet, nacionalnost, ime, adresa, telefon, e-mail adresa, fotografije lica, fotokopije ličnih dokumenata i sl.;
- ❑ prateća dokumentacija, ostali nalozi i sl. U pitanju su svi dokumenti koje odnosna država smatra relevantnim, pa se državi od koje se traži hapšenje mogu predočiti u kontekstu glavnih spisa;
- ❑ detalji o počinjenom delu i mogućoj kazni. Uz podneti nalog država mora pojasniti o kom se krivičnom delu radi, uz kratak opis okolnosti i činjenica. U ovom delu predočiće se i inkriminacija dela u domaćem zakonodavstvu i zaprećena kazna. Dokazi koji su prikupljeni čine važan deo naloga, ali za razliku od ekstradicije kod izvršenja EAW ne cení se njihova težina. Inkriminacija, opis dela i drugi izneti elementi služe da bi se utvrdilo da li su uopšte ispunjeni uslovi za izdavanje naloga, kako bi se pristupilo njegovom izvršavanju;
- ❑ presuda, rešenje ili sličan dokument koji se odnosi na pojedinca i delo u pitanju, ukoliko postoje. U pitanju je presuda za konkretno krivično delo koje se navodi u sadržini EAW, ili rešenje o pritvoru ukoliko se lice traži radi izvršenja iste odluke.¹⁸ Ako je moguće dostavljaju se i druge informacije koje se odnose na posledice krivičnog dela i druge okolnosti, koji su po proceni države potražioca od značaja za pozitivan ishod i izvršenje naloga.

Pored navedenih, EAW može sadržati i zahtev za zaplenu stvari koje se smatraju dokazima ili imovine stečene izvršenjem krivičnog dela, koji nisu obavezni u okviru naloga. U pitanju su elementi koji se određuju fakultativno, u zavisnosti od konkretnih okolnosti i potreba (Gajin, 2009, str. 75-78).

¹⁸ Član 8 (1) Okvirne odluke, pored ostalog, predviđa da nijedan nalog neće sadržati doslovno sve podatke, već će u zavisnosti od stepena u kome se nalazi postupak protiv lica čije se hapšenje i izručenje traži, biti navedeni npr. izjava o podignutoj optužnici ili pravosnažna sudska presuda.

Kako je navedeno, forma i elementi EAW predviđeni su u čl. 8. Okvirne odluke i dalje razrađeni Aneksom uz ovu odluku i drugim pratećim aktima. Sadržaj i forma naloga standardizovani su u pogledu obaveznih elemenata, sa ciljem lakšeg izvršenja i bez dodatne dokumentacije, osim u izuzetnim slučajevima. Podsećamo da je od posebne važnosti i službeni jezik korespondencije između država članica, pa zemlja potražilac po pravilu dostavlja nalog i na jeziku države izvršenja naloga. U kontekstu realizacije standardizovanog naloga je i postupak predaje lica potražiocu, pa sledi kratak osvrt u daljem tekstu.

IZDAVANJE EVROPSKOG NALOGA ZA HAPŠENJE

Materijalno-pravni elementi za izdavanje EAW

Evropski nalog za hapšenje može izdati svaka država članica i on važi na teritoriji svih članica EU. Stvarno nadležni organ za izdavanje naloga je *sudski organ* odnosno države, a izdavalac ima obavezu da obavesti Generalni sekretarijat EU o delegiranom nadležnom organu. Od ostalih subjekata u procesu izdavanja naloga pominju se pojedina druga tela koje zemlje imenuju, centralni organi za koordinaciju i drugi zavisno od ustavnih rešenja.

U samom postupku određenu ulogu ima i *Evropska pravosudna mreža* (European Justice Network – EJN), koja može da pruži potrebnu pomoć u delu poslova iz nadležnosti organa država članica. Svaka država ima pravo i mogućnost da iskoristi kapacitete telekomunikacionih sistema EJN, Interpola i Šengenskog informacionog sistema u prosljeđivanju EAW. Cilj je da nadležni pravosudni organ dobije nalog u najkraćem vremenskom roku (Đorđević, 2011, str. 6-8.).

Predviđeno je da se EAW izdaje u nekoliko situacija i to radi:

- ❑ *istrage za počinjeno krivično delo*. U ovom slučaju smatra se da lice nije osuđeno i u toku je prekrivični postupak, pa se statusno-pravno osumnjičeno lice može pojaviti kao izvršilac, saizvršilac, pomagač, podstrekač ili organizator;
- ❑ *izvršenja kazne*. U pitanju je sasvim drugačija situacija od prethodno navedene, jer je krivični postupak završen donošenjem osuđujuće presude. Kako je lice u bekstvu, odnosno nije dostupno nadležnim pravosudnim organima države u kojoj je osuđeno, to se traži radi izvršenja sankcije;
- ❑ *izvršenja odluke o pritvoru*. U ovom slučaju, u okviru prekrivičnog postupka, može se doneti odluka o zadržavanju lica u pritvoru. Međutim, ukoliko lice nije dostupno nadležnim organima za izvršenje pritvora, a oni sumnjaju da se nalazi na teritoriji neke druge države članice, izdaće se *evropski nalog za hapšenje* radi njegovog hapšenja i predaje.¹⁹

¹⁹ EAW, čl.1, 22 fn.

Uslovi za izdavanje EAW moraju biti ispunjeni kumulativno i bez ikakvih smetnji. Predviđeno je da će se nalog izdati u sledećim slučajevima:

- kada je određena kazna zatvora od četiri meseca ili doneto rešenje o pritvoru u istom trajanju. Kazna zatvora odnosi se na slučaj kada se lice traži zbog izdržavanja kazne, nakon nastupanja pravosnažnosti presude. Drugi navedeni slučaj postoji kada se lice traži radi izvršavanja odluke o pritvoru. U oba slučaju u pitanju je minimum od četiri meseca zatvora ili pritvora;
- kada je reč o prestupu za koji je predviđena maksimalna zatvorska kazna od jedne godine i
- da je delo inkriminisano u obe države. Podsećamo da ovaj izuzetak poznaju i klasični međunarodni instrumenti o ekstradiciji.

Tabela 1: „Katalog32“ izuzetka za sprovođenje evropskog naloga – Lista krivičnih dela

1. Učestvovanje u organizovanoj kriminalnoj grupi	9. Pranje novca	17. Rasizam i ksenofobija	25. Nezakonita trgovina hormonskim supstancama
2. Terorizam	10. Falsifikovanje novca	18. Oružana pljačka	26. Nelegalna trgovina nuklearnim i radio-aktivnim materijalima
3. Trgovina ljudima	11. Dela visokotehnološkog kriminala	19. Ilegalna trgovina kulturnim dobrima	27. Trgovina ukradenim vozilima
4. Seksualna eksploatacija dece i dečija pornografija	12. Ekološki kriminal	20. Obmane i prevare	28. Silovanje
5. Ilegalna trgovina narkoticima	13. Neovlašćeni ulazak i boravak u državi	21. Reketiranje i iz-nude	29. Piromanija
6. Ilegalna trgovina oružjem	14. Ubistvo	22. Krivotvorenje i piratstvo proizvoda	30. Zločini u okviru nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda
7. Korupcija	15. Ilegalna trgovina ljudskim organima	23. Falsifikovanje administrativnih dokumenata i njihova trgovina	31. Nezakonita otmica aviona i brodova
8. Finansijske prevare	16. Kidnapovanje	24. Falsifikovanje sredstava plaćanja	32. Sabotaža

Okvirna odluka o EAW usvaja *Katalog krivičnih dela (32)* koja se po svojoj vrsti, težini i prirodi smatraju veoma opasnim i štete interesima i ciljevima Unije, država članica, građanima i ugrožavaju temeljna ljudska prava i univerzalne vrednosti. Za pomenuta krivična dela države članice EU dužne su da izvrše svaki izdati EAW, bez izuzetka i bez potvrde dvostruke inkriminacije dela.

Dodatni uslov je da minimalna zaprećena kazna u državi koja traži izvršenje naloga, bude tri godine zatvora.²⁰ Međutim, nabranje izuzetaka na ovakav način predstavlja uvođenje neke vrste opšteg pravila i navedena dela uvode u korpus težih krivičnih dela u svakoj državi. Isto tako, dodatni uslov koji je dat ne bi smeo da predstavlja posebnu prepreku za izvršenje EAW, jer dela u pitanju su teža ili pak imaju teži oblik za koji je zaprećena evidentno visoka zatvorska kazna.

Katalog od 32 krivična dela koji ćemo dati u prilogu ipak ne znači da je navedena lista konačna. Jer, prema čl. 2. st. 3. Okvirne odluke Veće EU je ovlašćeno da listu izmeni, dopuni i proširi na druga krivična dela, na osnovu izveštaja Komisije, jednoglasno i nakon konsultacija sa Evropskim parlamentom.

Procesno-pravni elementi za izdavanje EAW

Procedura za izdavanje EAW

Procedura za izdavanje EAW regulisana je odredbama Okvirne odluke koja predviđa da nalog izdaje nadležni sudski organ države potražioca. Nalog se dostavlja državi za koju se veruje da se na njenoj teritoriji nalazi traženo lice, odnosno ostalim državama članicama shodno zahtevu potražioca (Šengenski informacioni sistem ili Interpol). U slučaju određenih nedoumica, eventualnih pravnih dilema, praznina ili drugačijih tumačenja, država potražilac može zatražiti pomoć od Evropske pravosudne mreže (EAJ - European Judicial Network) (Gajin, 2009, str. 30).

Ukoliko se lice koje se potražuje nalazi na teritoriji zamoljene države, njena obaveza je da bez odlaganja lice uhapsi i po ustaljenoj proceduri prihvati u tzv. ekstradicioni pritvor. Sledi standardna policijska procedura koja obuhvata utvrđivanje i proveru identiteta lica, uz ostvarenje univerzalnih prava pritvorenih i lica lišenih slobode (odbrana, medicinska pomoć, obaveštavanje porodice, obaveštavanje DKP i dr.), na jeziku koje lice razume i službenom jeziku postupajuće države. Policijski organi zamoljene države postupaju po sudskom nalogu druge države kao da je odluku doneo domaći sud, odnosno drugi nadležni organ njihove države.

Dalja procedura podrazumeva *preliminarno saslušanje* na kojem uhapšena osoba mora biti upoznata sa pravima i obavezama u postupku, saglasno sadržini izdatog naloga. U slučaju procene da nema dovoljno elemenata za relevantno odlučivanje i pozitivnu odluku po izdatom EAW, može se zatražiti dopuna naloga od države izdavaoca.²¹ Dopuna se ne odnosi na diskrecionu ocenu činjeničnog stanja, već na formalno ispunjenje uslova izdatog naloga.

²⁰ Ibid.

²¹ EAW, 22 fn.

Potom sledi *glavno saslušanje* pred nadležnim sudijom koje se određuje u razumnom vremenskom roku od momenta hapšenja. Svrha ovog saslušanja je da se proverí da li je izdati nalog valjan za izvršenje, zatim da li je dopunjen ukoliko je to traženo i da se utvrdi da li postoje pravne smetnje za izvršenje EAW ili neke druge prepreke. Shodno pravnoj prirodi i dejstvu, pravne smetnje zbog kojih država može odbiti izvršenje naloga su apsolutne i relativne. Prema čl. 3. Okvirne odluke kao *apsolutne* smetnje navode se: amnestija, načelo *ne bis in idem* i godine starosti. U čl. 4. Okvirne odluke navode se *relativne* smetnje kao fakultativni osnov za neizvršavanje EAW i to: nedostatak dvostruke kažnjivosti, vođenje krivičnog postupka u državi izvršenja za isto krivično delo, izrečena pravosnažna presuda (modalitet *ne bis in idem*), zakonska zabrana krivičnog gonjenja ili kažnjavanja, pravosnažna osuda za krivično delo i dr.²² Nakon toga nadležni sudija donosi odluku, na koju postoji pravo žalbe.

Sprovođenje i kontrola izvršenja EAW

Postupak po izdatom Evropskom nalogu za hapšenje i predaju lica razlikuje se od postupka ekstradicije po tome što se u njemu ne razmatraju dokazi u konkretnom slučaju, već samo *tehničke činjenice* vezane za izdavanje naloga i postojanje uslova za izručenje. U tom kontekstu postupajući sudija je ovlašćen da proverí ispunjenost forme, a potom da donese odluku u konkretnoj pravnoj stvari. Krajnji rok u kojem nadležna sudska vlast mora da donese odluku da li će uhapšeno lice isporučiti državi koja ga traži je 60 dana, koji rok se računa od dana kada je lice uhapšeno.

Ako postoji saglasnost uhapšenog lica da se preda (izruči) zemlji potražiocu po osnovu izdatog naloga, to se pravna procedura znatno skraćuje i odluka se po pravilu mora doneti u roku od 10 dana od kada je uhapšeno lice dalo navedenu saglasnost.

Kada je odluka o tome doneta, nadležna sudska vlast o tome obaveštava organ države koja je izdala EAW, nakon čega se određuju tehnički i operativni detalji za bezbedan transfer lica i predaju državi potražiocu.

Troškovi postupka po nalogu također nisu zanemarljiva stavka i po strukturi obuhvataju izdatke povodom hapšenja, sprovođenja i transfera, smeštaja, obezbeđenja lica i objekta, ishrane, medicinskog tretmana, pravne pomoći i dr. U dosadašnjoj praksi troškove postupanja po nalogu delile su država izvršenja i država izdavalac EAW, tako da je deo troškova do predaje lica snosila država na čijoj se teritoriji lice zateklo i gde je uhapšeno. Ostale troškove, kao što su troškovi prevoza i obezbeđenja lica prilikom transfera, snosi država koja je izdavalac naloga za hapšenje i predaju.²³

²² Ibid.

²³ Ibid.

U pogledu izvršenja, sprovođenja i kontrole EAW mišljenje stručne i šire javnosti je da je novelirani postupak dobar supstitut ranije relativno spore i zastarele ekstradicije, koja je ponekad dovodila do obesmišljavanja prava i pravde. U implementaciji naloga u velikoj meri je zastupljen automatizam, ali za sada bez većih političkih i drugih negativnih vanpravnih uticaja. S druge strane, automatizam u postupku ne sme biti razlog za odsustvo kontrole rada postupajućih sudskih i drugih organa, koji sprovode naloge za hapšenje i predaju lica.

Kontrola izvršenja EAW posebno je predviđena u klauzili br. 8. Okvirne odluke gde se, pored ostalog, navodi da „Odluke o izvršenju evropskog naloga za hapšenje moraju biti predmet valjane kontrole, što znači da će sudski organ države članice u kojoj je tražena osoba uhapšena morati da donese odluku o njegovoj ili njenoj predaji.“ Dakle, nesporno je da automatizam u ovom delu postupka podrazumeva da je sudski postupak istinski nezavistan i slobodan, te da je izuzet od uticaja političkih moćnika i da je izvršenje naloga u potpunosti stvar pravosuđa (Palmieri, 2005, str. 38).

U cilju sprečavanja eventualnih zloupotreba u čl. 12. Okvirne odluke predviđena je *klauzula o zabrani diskriminacije* „kada postoje razlozi za verovanje, na osnovu objektivnih elemenata, da je nalog izdat u cilju progona ili kažnjavanja osobe na osnovu njenog pola, rase, religije, etničkog porekla, nacionalnosti, jezika, političkog stava ili seksualne orijentacije, ili da se položaj neke osobe ugrožava iz bilo kog od navedenih razloga.“ (Palmieri, 2005, str. 19). Pored toga, Okvirnom odlukom utvrđeno je pravo svake države članice da *odbije izvršenje* naloga ukoliko postoji ozbiljna bojazan da će tražena osoba biti osuđena na smrtnu kaznu, izložena torturi ili sličnim nehumanim postupcima, ponižavajućoj kazni i tretmanu.²⁴ Kao poseban vid garancije moguće je da država izvršenja EAW zahteva od potražioca dopunska jamstva, sve saglasno unutrašnjem pravnom poretku i pomenutim evropskim standardima.

PRIMENA EAW U PRAKSI – STATISTIKA, PREDNOSTI I PROBLEM

Evropski nalog za hapšenje i predaju (EAW) zamišljen je svojevremeno kao primarno antiteroristička mera, ali je za kratko vreme postao značajan standardni mehanizam država članica i celokupne EU u borbi protiv svih pojava oblika i nosilaca (opšteg) kriminaliteta.

Početak primene EAW vezuje se za 2004. godinu kada je u Španiji uhapšen švedski državljanin i vraćen u matičnu zemlju, da bi nakon toga bilo izdato nekoliko hiljada naloga sa procentom izvršenja od oko 20%. Početni skromni rezultati su vremenom poboljšani i države izdavaoci naloga su dostavljale uredniju i potpuniju dokumentaciju, koja je doprinela da se realizacija podigne na viši nivo i pospeši celokupna među-

²⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/European_Arrest_Warrant

narodna krivično-pravna saradnja. Veliki problem predstavljale su polazne pogrešne informacije o lokacijama traženih lica, zatim troškovi postupka (test ekonomičnosti), politizacija nekih naloga i dr. Za dalju afirmaciju EAW dosta je doprinelo hapšenje osumnjičenih lica za terorizam u Italiji 2005.godine, koja su potom predata V. Britaniji kao potražiocu. Iste godine italijanski državni tužilac je izdao EAW za grupu od 22 lica navodnih agenata CIA, koji su osumnjičeni za terorizam. Prema *statističkim podacima* EU u periodu od 2005 do 2009.godine izdato je ukupno 54689 EAW, od kojeg broja je izvršeno 11630. U istom periodu između 51% i 62% traženih lica je pristalo na izručenje, pa je procedura izručenja drastično ubrzana i svedena na kratak rok od 14 do 17 dana. U slučajevima kada tražene uhapšene osobe nisu dale pristanak na izručenje (predaju) državi potražiocu koja je izdala nalog, procedura za izručenje je trajala nešto duže i to prosečno između 45 i 48 dana.²⁵

Prednosti sistema koji je uspostavljen uvođenjem EAW su generalno u razvijanju međusobnog poverenja, saradnje i poštovanju sudskih odluka organa država članica. U pitanju je relativno jednostavno pravno pravilo, ali po prvi put eksplicitno prihvaćeno i tako prevaziđene prepreke prilikom ekstradicije lica. Pozitivno dejstvo EAW odnosi se na: a) *proceduru* koja je brža, ekonomičnija, svedena na tehničke elemente i bez opstrukcije postupka, zatim na b) amortizaciju vanpravnih *političkih uticaja*, v) mogućnost *izručenja domaćih državljana* drugoj državi članici, g) dopunsku zaštitu *prava optuženih – osuđenih lica* i dr.

Problemi u praksi primene EAW postoje i danas, nakon pomenutih početnih pitanja i perioda uhodavanja sistema. U osnovi je i dalje prisutan zahtev da EAW bude efikasan i depolitizovan sistem ekstradicije. U praksi su evidentirani pojedini primeri vulgarnog tumačenja Okvirne odluke, zatim zloupotrebe pojedinih instituta, pogrešne primene EAW i dr. problemi. Od važnijih ističu se *neracionalno izdavanje EAW za dela malog značaja, politički motivisano delovanje* pri izvršenju naloga (pr. odbijanja Irske da postupi po EAW Mađarske i izruči svog državljanina koji je pregazio dvoje dece u toj zemlji) (Gajin, 2009, str. 82-85) i drugi.

ZAKLJUČAK

U krivičnom pravu nesumnjivo postoje brojna tradicionalna pravna pravila, možda čak više nego u drugim granama prava. Takav je slučaj i sa klasičnim institutom ekstradicije koja je dugo vremena bila pojam pravne sigurnosti, poverenja i saradnje država u međunarodnoj zajednici. I dalje od toga, garant da ni jedan počinitelj krivičnog dela neće izmaći ruci pravde i da će svaka žrtva doživeti satisfakciju, zaštitu i podršku zajednice. Međutim, ekstradicija je dugo već bila veoma spor postupak,

²⁵ Report from the Commission to the European Parliament and the Council, European Commission, Brussels, 11.04.2011.g., 3.

dosta politizovan i birokratizovan institut kojim se čak pojedinci rugaju pravu i pravdi, pa je donekle njen smisao bio doveden u pitanje.

Kao supstitut ekstradicije u međunarodnom pravu na prostoru EU uveden je Evropski nalog za hapšenje i predaju (EAW-European Arrest Warrant). U pitanju je revolucionarni pravni instrument u oblasti ekstradicije koji je omogućio da se procedura izručenja pojednostavi i ubrza, da se značajno smanje troškovi postupka, obezbedi efikasnija saradnja država i ispuni ideal privođenja krivaca pravdi, bez obzira na državljanstvo. Praksa izvršavanja naloga donekle varira, jer je još uvek prisutna politička konotacija u mnogim slučajevima, a posebno kada se radi o zahtevu strane države za izručenje sopstvenog državljanina. Tada obično počinju nedozvoljene aktivnosti, različite vrste opstrukcije postupka, zlopupotrebe procesnih prava i druga vanpravna ponašanja. Međutim, svaki od ovih pokušaja narušavanja ugleda država članica, EU i njenih organa nije onemogućio primenu EAW, pa je dotadašnja saradnja zamjenjena novim delotvornijim sistemom „slobodnog kretanja sudskih odluka u krivičnim stvarima.“²⁶ Ukinuto je načelo dvostruke kažnjivosti za teža krivična dela koja su navedena metodom enumeracije („Katalog 32“), zatim ukinuti su zabrana izručenja sopstvenih državljanina i lica koja se potražuju za fiskalna krivična dela. I dalje od toga, EAW se izdaje i sprovodi direktno od strane sudskih organa, u jednostavnoj i istovetnoj pravnoj formi.

Smisao Evropskog naloga za hapšenje i predaju (EAW) je da se izgradi **zajednički pravosudni prostor** za sada država članica Evropske unije, a sutra verujemo ostalih zemalja buduće ujedinjene Evrope koje su sada članice SE. Na taj način države se donekle odriču jednog dela suvereniteta, ali je to zarad viših opštih interesa i **dostupnosti pravde za sve i pod jednakim uslovima**. U tom kontekstu od velikog značaja za implementaciju EAW je saradnja koja se sprovodi preko nacionalnih organa, kao i specijalizovanih organa EU kao što su EUROPOL, EUROJUST, EJM i dr. Evidentirane poteškoće ukazuju da je potrebno dovršiti započetu hamonizaciju normi država članica sa pravom Unije u celini, preciznije definisati pojedina krivična dela, jednobrazno za evropski prostor, usaglasiti krivično-pravnu proceduru i ujednačiti policijsko-pravnu praksu.

Poznato je da su države iz sastava nekadašnje Jugoslavije i ostale zemlje balkanskog regiona istakle kao jedan od prioriteta ulazak u EU, pa s tim u vezi i ispunjenje uslova koje integracija postavlja pred kandidate. Harmonizacija normi sa pravom EU, vladavina prava, razvoj demokratije, parlamentarizma i druge vrednosti samo su neki od uslova. U tom kontekstu od posebnog značaja je međunarodna saradnja Srbije, BiH i ostalih država regiona i EU u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova, gde su do sada postignuti dobri početni rezultati i sa željom da se saradnja unapredi. Tako je na Regionalnoj konferenciji ministara pravde, unutrašnjih poslo-

²⁶ Više: Član 5 Preambule Okvirne odluke o evropskom nalogu za hapšenje i predaju, 22 fn.

va i državnih tužilaca zemalja nekadašnje SFRJ, država regiona i EU (2010), izneta ideja da se uvede *Balkanski nalog za hapšenje i predaju*. Smisao naloga je direktna saradnja pravosudnih, policijskih i drugih organa država regiona u borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i drugih teških krivičnih dela, na političkom i operativnom nivou.²⁷ Međutim, valja imati na umu da autoriteti pravničke misli stavljaju ozbiljne rezerve na mogućnost uvođenja regionalnog naloga, jer je još uvek jako prisutna politizacija pojedinih krivičnih predmeta i posebno kada je u pitanju predaja domaćih državljana.²⁸

Mišljenja smo da je nesporno da treba razvijati sve oblike i vidove međunarodne policijske i sudske saradnje država članica EU, zemalja ovog regiona i šire međunarodne zajednice. Modaliteti saradnje su različiti i potrebno je određeno vreme i primena rešenja u praksi, pa da instituti poput Evropskog naloga za hapšenje (EAW) u punoj meri zažive i daju rezultate koje možemo kritički da cenimo i damo predloge za unapređenje.

Literatura

Bassiouni M.Ch., 1969., „International Extradition, A summary of the Contemporary American Practice and Proposed Formula“, Wayne Law Review, Vol. 15, 1969, 733.

Botonjić, E., 2012., „Evropski nalog za hapšenje i predaju“, Institut za pravo i finansije, Beograd 2012. <http://www.ipf.com> (08.02.2012).

Burić, Z., 2007., „Evropski nalog za uhićenje“, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 1/07, Vol.14, Zagreb, str. 221.

Đorđević, S., 2011., Evropski nalog za hapšenje: deset pitanja i deset odgovora, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, str. 6-8.

Đurđić, V., 2012., „Evropski nalog za hapšenje“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 1/12, Vol.46, iss 1, Novi Sad, str. 21-37.

Fontaine, P., 1997., „Le grand dessein“, Fondacija Jean Monnet pour l'Europe/Centre de recherches Européennes, Lozana.

Gajin, S., 2009., „Pravo i politika Evropske unije iz perspektive domaćih autora, Centar za unapređenje pravnih studija (CUPS), Beograd, str. 75-78.

Grubač, M., Ilić, G., Majić, M., 2009., Komentar Zakona o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima: sa odabranim konvencijama i ugovorima, Službeni glasnik i Pravni fakultet, Beograd.

²⁷ [www.mpravde.gov.rs/.../...](http://www.mpravde.gov.rs/.../)

Upor. Strategija RCC 2011-2012 u oblasti pravosudne i policijske saradnje (Aktivnost 2. „Iačanje pravosudne i tužilačke saradnje u krivičnim stvarima“), kao institucionalni okvir za Regionalni nalog. Vid. Izjava ministra pravde i državne uprave. Tanjug 20.09.2012.

²⁸ Z. Stojanović, Izlaganje na Međunarodnom stručnom skupu „Evropske integracije i međunarodna krivično-pravna saradnja“, Institut za uporedno pravo i Srpsko udruženje za krivično-pravnu teoriju i praksu, „Politika“, Beograd, 05.12.2011.g.

Nikač, Ž., Simić, B., 2011., „Analitičke radne datoteke Europolu u funkciji suzbijanja kriminaliteta“, Nauka, bezbednost i policija 1/11, Vol.16, KPA, Beograd, str. 87-102.

Palmieri, M., 2005., The European integration in criminal field: The European arrest warrant, Temida 2005, Vol.8, iss.4,37-43.

Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd 1985, str. 588.

Simić, B., Nikač, Ž., 2010., „Mesto i uloga Evropolu u međunarodnoj policijskoj saradnji“, Nauka, bezbednost i policija 2/10, Vol.15, Beograd, str. 61-70.

Stojanović, Z., 2011., Izlaganje na Međunarodnom stručnom skupu „Evropske integracije i međunarodna krivično-pravna saradnja“, Institut za uporedno pravo i Srpsko udruženje za krivično-pravnu teoriju i praksu, „Politika“ 05.12.2011., Beograd.

Škulić, M., 2011., Krivično procesno pravo, Pravni fakultet, Beograd.

Vajdenfeld, V., Vesels, V., 2003., „Evropa od A do Š - Priručnik za evropsku integraciju“, Konrad Adenauer fondacija, Beograd.

Verola, N., 2007., Od Evropskog Ustava do Sporazuma o reformama, u: Razmatranja o Evropi - dve godine integracije na stranicama časopisa Italianieuropei, Publikum, Beograd. str. 15-32.

Živanović, T., 1935., Osnovi krivičnog prava (opšti deo), Beograd, str. 198.

Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant (EAW) and the surrender procedures between Member States, Decision 2002/584/JHA, Official Journal L 190 od 18.07.2002.

Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States, Decision 2002/584/JHA, Official Journal L 190 od 18.07.2002.

European Arrest Warrant Act, 2003.

Lisabonski ugovor predstavlja paket amandmana na Rimski sporazum iz 1957. kojim je uspostavljena EEZ i na Ugovor iz Maastrichta iz 1992. godine kojim je osnovana EU, stupio na pravnu snagu 01.12.2009. godine.

Međunarodna krivično-pravna pomoć i saradnja u krivičnim stvarima (čl. 530-555).

Programme of measures to implement the principle of mutual recognition of decisions in criminal matters.

/http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2001:012:0010:0022:EN:PDF/, 28.12.2012./

Report from the Commission to the European Parliament and the Council, European Commission, Brussels, 11.04.2011., 3.

Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori br. 10/01.

http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_eec_en.htm, 22.11.2012.

http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf, 08.12.2012.

http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12001C/pdf/12001C_EN.pdf, 08.12.2012.

http://en.wikipedia.org/wiki/European_Arrest_Warrant

http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002F0584:EN:HTML (06.02.2013).

http://en.wikipedia.org/wiki/European_Arrest_Warrant (06.02.2013).

<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:1995:078:FULL:EN:PDF/>, 23.12.2012.

[http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:41996A1023\(02\):EN:HTML/](http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:41996A1023(02):EN:HTML/), 23.12.2012.

<http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l33167.htm> (06.02.2013).

[www.mpravde.gov.rs/.../...](http://www.mpravde.gov.rs/.../)

Summary

The subject of this paper is a preliminary analysis of the legal institution of the European arrest warrant as a model for the extradition of the Member States of the European Union, established by the Framework Decision on the European warrant and the surrender procedures in 2002. In terms of methodology, the work is dominated by legal methods - comparative and normative, with respect to other methods of scientific research. In terms of systematics in the introduction, an overview of the traditional model of extradition, the emergence and development, legal sources and disadvantages. Occupies the the central part of the presentation on the EAW as an alternative model and substitute inefficient and slow extradition, in which the state concept, contents and procedure of issuing the material and procedural legal requirements. Next by experiences related to the implementation and control of the Order, the refusal of enforcement, problems and initial results in the application. The current good practices and research results indicate that the EAW is based on trust in the legal systems of the Member States and the EU as a whole, as well as respect for the principle of legality, politicization and antikriminalne solidarity. Account the idea eventual establishment of the Balkan arrest warrant, which would apply in the former Yugoslavia and in our region.

Keywords: extradition; EU; international criminal legal assistance; EAW; Serbia, Bosnia and Herzegovina and the Balkans.

NEKI ASPEKTI SUICIDA NA PODRUČJU FEDERACIJE BiH U PERIODU 2007. - 2011. GODINA

Prof. dr. Alisabri Šabani, prof. dr. Nebojša Bojanić

Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu

Adresa za korespondenciju:

Alisabri Šabani
Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu
Zmaja od Bosne 8
71000 Sarajevo
asabani@fkn.unsa.ba

Copyright © 2013 Fakultet za
kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u
Sarajevu

Sažetak

Rad pripada području kulture i sociologije smrti, a suicid je samo jedna varijanta ovog fenomena.

U radu se problematizira suicid kroz trendovsku analizu koja sugeriše da su još uvijek aktualne Durkheimove klasifikacije. Nameće se potreba da se aktualizira problem suicida u društvu u kojem je očigledno osjećanja potpune "nepotrebnosti i bezizlaznosti" za aktere koji su se odlučili za ovaj čin. U radu se prezentira, između ostalog, interpretativna teorija J.D. Douglasa, zatim Jean Baechlerova pristup koji je suicid shvaćao kao rješenje problema i J. Maxwell Atkinsova optika koja insistira na razumijevanju suicida kao društvenog konstrukta i zapravo oblika simboličkog teksta kao poruke zajednici u kojoj se čin desio.

Empirijski podaci neće moći u potpunosti argumentirati različite pristupe, ali, s obzirom na nove društvene kompleksnosti, moguće je ovaj fenomen posmatrati iz više teorijskih optika.

Ključne riječi: *suicid; anomija; ritual; racionalni izbor; rješenje problema; zdravorazumska interpretacija*

*Na svakom stolu po dvoje. Žene i ljudi
Unakrst. Bliski, goli - ali više ne pate.
Otvorene lobanje. Nadvoje rasječene grudi.
Vi, tijela što sada posljednji put radate!*

Gotfrid Ben, Rekvijem

UVOD

Moto ovog rada jest da suicid, kao dramatski čin, u osnovi ostavlja neki vid poruke, panike i moralne osude zajednice u kojoj se osoba nalazila. Dakle, bez obzira koliko je to individualan čin, on je izrastao iz sredine i zbog sredine u kojoj se desio.

Pojam suicida nastao je u 17. stoljeću, iako je bio značajan dio ljudske historije, ili bolje rečeno, historije ljudske tragedije s kojom su također povezane ideje o životu i smrti. Suicidom obiluje grčka i rimska tragedija, povezana je sa idejom herojstva i nastankom srednjovjekovne tradicije o ništavnosti ljudskog života. Pojavom racionalizma na Zapadu, i potrebe da se društvo mjeri i klasifikuju pojave u njemu, pa i suicid, doveli su do stvaranja javnih statistika i potrebe da se rasuđuje o fenomenima društva u kategorijama kvantiteta.

No, tek je Emile Durkheim suicid doveo u sociološku optiku, na način da ga je shvatio kao sociološku činjenicu.

Istraživanje suicida nije jednoznačno, i možemo razlikovati tri međusobno povezana perioda. Prvi period označen je Durkheimovom studijom iz 1897. koja je bila dominantna do 50-ih godina 20. vijeka, u smislu da se nisu pojavile nove teorije, pristupi ili varijante. Drugi period počinje 50-ih godina, osobito u SAD, a unutar tog perioda pristupilo se reviziji Durkheimovih ideja, redefiniranju i provjeri njegovih hipoteza. Proširile su se klasifikacijske sheme i uvrstile su se druge grane u problematiziranju ovog fenomena, a naročito socijalni interakcionizam, socijalna psihologija, psihologija-psihijatrija i psihoanaliza. U interpretaciju suicida uključena je i Weberova razumijevajuća sociologija, kao i subjektivni aspekti suicida. To je znatno proširilo razumijevanje faktografije suicida, ali i naglasilo mogućnost preventiranja određenih oblika koji bi mogli spriječiti to ponašanje. U ovom periodu i nastaju koncepti poput sociologija smrti, sociologija suicida, suicidologija, kao i susretanje više nauka na ovom problemu. Po našem mišljenju, suicid spada u sociologiju smrti, jer u konačnici ima tu zaokruženu činjenicu. Ovaj period je trajao sve do kraja 70-ih godina. Treći period karakteriziran je razvojem teorije koja postaje multidisciplinarna, sa pokušajem da se u novim socijalnim kompleksnostima odgovori zašto akteri posežu za suicidom. Tako se nametnulo i moralno pitanje suicida, to jest, odakle nekome pravo da sebi oduzima život. I sama ova etička dilema ukinu-

la je oblik kompeticije između različitih pristupa i nametnula međusobnu podršku kako bi se spriječila ova ljudska drama. Istovremeno, interes za suicid je porastao širom svijeta, od Engleske, Amerike, Australije, Novog Zelanda, Japana. U periodu od 1986. do 1999. godine pojavilo se preko 150 studija o ovom fenomenu, a sami napori analize su institucionalizirani kroz razne institute i časopise, poput *Suicide and Lifethreatening Behaviours*, *Archives of Suicide Research*, *Giornale Italiano di Suicidologia* i dr.

Činjenica je da o suicidu danas znamo više nego što je to bilo u Durkheimovo doba, ali nova modernost i kompleksnost društva nametnula je nova iskušenja i izazove za potencijalno suicidalne osobe, tj. kako su društva kompleksnija tako postaju impersonalnija. Čini nam se da stara Durkheimova ideja i dalje važi, tj. kako su društva više dekolektivizirana, tako raste vjerovatnoća suicida.

TEORIJE SUICIDA

Emile Durkheim 1897. objavljuje „*Le Suicide*“ i time ovaj problem uvodi u optiku sociologije, ali je za njega ova tema rezidua mnogo šire teme, a to je metodologija istraživanja objektivnih socijalnih činjenica. Durkheim dokazuje suicid kao socijalnu činjenicu (Giddens, 1983) nasuprot suicidu kao individualnom činu, jer oni nisu u stanju objasniti pojavu. Suicid je činjenični poredak, unificiran, definitivan, stalan i sa relativno stabilnim varijacijama. Suicid dovodi u onu vrstu interpretacije koju on smatra socijalnom činjenicom. Proučavanje suicida za Durkheima zapravo je bila ilustracija metodološkog pristupa i predstavlja model pozitivističkog istraživanja, iako sam Durkheim nije bio strogi pozitivist. Maksimu koju je razvijao „Smatraj društvene činjenice stvarima“ iz njegovog sociološkog metodološkog opredjeljenja išla je u pravcu ideje da se fenomeni mogu opažati ili mjeriti, jer oni postoje iznad i izvan individualne svijesti. Suština individualne svijesti jeste postojanje realnosti kao takve za pojedinca, oblikovane kroz kolektivnu svijest i kolektivne akte. Osim toga Durkheim je pokušavao da među prvima uspostavi uzročno-posljedični slijed između društvenih fenomena. Tako i suicid, kao socijalna činjenica, predstavlja socijalnu konstrukciju, iako je sam čin krajnje individualan. Durkheim je polazio od pretpostavke da lični razlozi ne mogu objasniti množinu tih događaja u društvu u određenom diskurzivnom vremenu i prostoru. Poznat je Durkheimov postulat da ono što je za pojedinca njegova duboka odluka, to je za sociologiju u suštini posljedica kolektivne odluke. S obzirom na činjenicu da su stope suicida relativno stabilne i činjenično prisutne, one mogu pokazati određenu unificiranost i izvjesnost da će se dogoditi. U svojim istraživanjima uočio je da u podskupovima suicidista postoje znatne razlike u stopi suicida. Tako naprimjer u dominantno protestantskim zajednicama stopa suicida je relativno visoka, za razliku od jevrejskih i rimokatoličkih zajednica. Veću stopu suicida je uočio u populaciji onih osoba koje su na izgled imale stabilniju moralnu i socijalnu situaciju (udate žene i oženjeni muškarci, kao i

naprimjer da rat smanjuje stopu suicida, ili pak, da politički potresi izazivaju veću stopu suicida). Durkheim je uočio mogućnost da se neke varijable mogu izdvojiti kao intervenirajuće varijable u odnosu na uzročno-posljedični odnos, a najvažnija od tih varijabli jeste stepen kohezije ili socijalne integracije koja je u kolektivitetima povezana sa religijom. Tamo gdje je visoka stopa kohezije izražena kroz tipove vjerovanja omogućilo je Durkheimu da klasifikuje tipove suicida. Tako je došao do odnosa između individualne odluke na suicid i socijalnog konteksta, odnosno integriranosti pojedinca u društvo. U tom smislu razlikovao je četiri tipa suicida:

Egoistički suicid proizlazi iz, činjenice da je osoba nedovoljno integrirana u zajednicu. Dokaz za ovu hipotezu našao je u stopi suicida koja je veća kod protestanata, nego kod katolika. Protestanti ohrabruju svoje pripadnike da se slobodnije odnose prema svom vjerovanju, bez pretjeranog institucionalnog pritiska crkve. Protestant-ska osoba je više usmjerena na svoju individualnost, a manje na zajednicu. Posljedica toga jest da je ta osoba manje integrirana, a u konačnici manje obavezna prema svojoj zajednici. Za razliku od protestantske, katolička crkva je duboko povezana sa vjernicima kroz rituale i tradicijske prakse, zbog čega ona ima značajnu moralnu kontrolu nad savješću pojedinaca. Posljedica toga jest da je katolička zajednica znatno homogenija i u stanju je da upravlja socijalnim procesima unutar nje. Uglavnom, tamo gdje je odgovornost pojedinca prema zajednici slabija, tamo je veća vjerovatnoća pojave suicida.

Anomijski suicid je karakteristika industrijskih društava. U industrijskim (urbanim) društvima osoba je manje pod utjecajem neformalne socijalne kontrole zbog čega raste gubitak normativnih orijentira za adekvatno ponašanje. Suicid je češći ukoliko nastaju periodi ekonomskih kriza, ali i uspona. I jedna i druga situacija izazivaju brze i neočekivane promjene sa stanovišta individue koja nije u stanju da prihvati ili kontroliše te promjene.

Oba ova tipa suicida pripadaju industrijskim, urbanim, modernim ili organskim društvima kako bi Durkheim rekao.

Altruistički tip suicida je događaj koji proizlazi iz duboke integriranosti pojedinca u zajednicu i stoga je spreman da se žrtvuje za njene interese (moguća varijanta ovog suicida jest teroristički čin koji podrazumijeva ubijanje sebe, ali i drugih).

Fatalistički suicid je događaj koji proizlazi iz pretjeranog sputavanja pojedinca od strane zajednice.

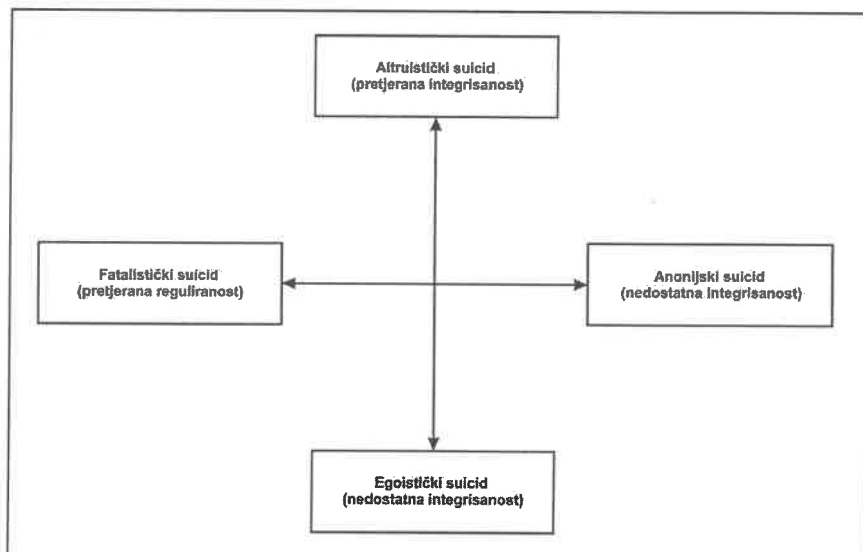
Oba ova tipa su karakterističnija za tradicionalna ili mehanička društva u Durkheimovom pojmovniku, a važna su za povijest suicida.

Ono što se prigovara Durkheimu u vezi navedene tipologije suicida jest nedovoljna definisanost pojma integracije, te njegovo naglašavanje vjerske komponente u vezi ovog fenomena. Kao važnija kriterij varijabla je razlika ruralno-urbano, ali se ta

razlika može pripisati njegovoj diferenciji mehaničko-organsko ili tradicionalno-moderno društvo.

Durkheimov uticaj izazvao je širok interes za ovaj fenomen. U nizu istraživanja je primijenjena njegova racionala, s tim što su uvedene nove, eksplanatorne i intervenirajuće varijable u vezi socijalne integracije. Tako su Gibbs i Martin (Gibbs & Martin, 1964.) uveli varijablu statusa i uloge. Kada društvo ugrožava status i izaziva konflikt uloga, to povećava rizik suicida, pa stoga oni zaključuju da se relacije između stope suicida mogu dovesti u relaciju sa ugroženim integrativnim nivoom statusa i uloga. Iz toga oni zaključuju da stopa suicida varira obrnuto proporcionalno sa stepenom integracije statusa i uloga koje čine dato društvo. D. Lester (Lester, 1989, 1997.) operacionalizira Durkheimov pojam, posebno s obzirom na socijalnu integraciju u modernom dobu (za neke autore to je post-moderno doba, kasna modernost ili post-tradicionalno društvo) kroz razvijanje onih pokazatelja i tendencija koji utiču ne samo na stopu nataliteta, mortaliteta i suicida, nego i na stopu razvoda brakova i povećanje broja osoba koje odustaju od klasičnih oblika socijalne integracije (pojava samaca, pojava on-line zajednica slično). Na taj način Lester podvlači činjenicu da je suicid socijalni konstrukt i prateći fenomen (za Durkheima je to normalna pojava u procesu detradicionalizacije društva.) moderniteta. On smatra da pojmove industrijalizacije, urbanizacije i sekularizacije treba dopuniti realnim pokazateljima u skladu sa realnim životnim i moralnim situacijama osoba koje se odluče ili koje će se odlučiti na suicid.

Shema broj 1. Tipovi suicida i ravnoteža društva

(Lee & Newby, 1983, prema Haralambos & Holborn, 2002)

PSIHO-SOCIJALNE TEORIJE

U psiho-socijalnom pristupu problema suicida izdvajaju se dvije perspektive:

Afektivna dimenzija – ova perspektiva istraživanja uvažava socijalne faktore nastanka i uzrokovanja suicida, ali ih ne smatra dominantnim faktorima nego samo onim okolnostima koje učvršćuju ovaj akt kao voljni akt. Ovi teoretičari daju nešto različitu interpretaciju pojma anomalije i pripadajućeg tipa suicida. Po njima suicid je korektno povezati sa usamljenošću onih osoba koje su suočene sa porastom kompleksnosti društva koje im onemogućuje zadovoljavajuće socijalne kontakte. Ključni koncept jeste životni stil ljudi koji karakterizira vrstu i kvaliteta relacija sa drugim osobama. Ruralni životni stil u velikoj mjeri sprječava suicid, jer na adekvatan način predviđa i harmonizira svakodnevnicu, pa i život pojedinca. Urbani način života donosi mnogo više kompleksnosti i nemogućnosti adekvatnog socijalnog dodira između aktera koji se može pojaviti kao faktor uzročnosti suicida sa stanovišta svakodnevnice i svakodnevnog iskustva. To je poznato kao socijalna izolacija i usamljenost koja funkcionira kao autonomni psihološki faktor izazvan urbano-socijalnim pritiscima. Henry i Short (Henry & Short, 1954.) uzimaju u obzir momente frustracije i agresije. Integrirana društva, prema kojima rastu vanjski pritisci, imaju nižu stopu suicida, ali ti vanjski pritisci različito djeluju na osobe s obzorom na društveni status. Osobe nižeg statusa ispoljavaju agresivnost prema drugima, što je potencijal za ubistvo. Obrnuto, osobe sa visokim statusom koji ispoljavaju zahtjeve prema drugima nemaju drugog izbora, ukoliko su frustrirani, da svoju agresivnost ispolje prema drugima, nego je usmjeravaju prema sebi. Ideja socijalnog pritiska je moćna, jer pogađa čak i one strukture koje nisu izložene pritiscima, i koje su izabrale socijalnu izolaciju kao odbranu od njih, ali ipak i u tim strukturama stope suicida rastu kao rezultat izolacije. A. Giddens (Giddens 1966.) u razmatranju suicida koristi pojam egotizma i anomalije koji je povezan sa Freudovom teorijom depresije. Različita društva stvaraju različite kulturalne oblike depresije i suicidalnih osoba. Egotistično društvo stvara introvertno osobe, nesposobne da komuniciraju sa drugima; njihovo suicidalno ponašanje traži pokajanje ili socijalnu reintegraciju. Anomijska društva kreiraju osobe nezadovoljne svojim osobinama. Njihova vrsta suicida je usmjerena ka prevazilaženju sebe. Kako god, za Giddensa slučajevi suicida indiciraju socijalnu izolaciju označenu odsustvom značajnih odnosa.

Kognitivna dimenzija se odnosi na naglašavanje događajnosti vezanih za suicid, a najčešće je usmjerena na ideju da taj akt ima različito značenje za onog ko je to učinio i one koji taj događaj interpretiraju.

Za J. D. Douglasa (Douglas, 1967.) suicid ima prije svega značenjski smisao i iz toga treba zaključivati o njemu. Pod uticajem M. Webera, on ističe da je suicid socijalni akt koji uključuje subjektivno značenje, konstruirano iz interakcije žrtve i njegovog kulturalnog konteksta. Suicid je „značenje transformiranja duše iz ovoga

u drugi svijet“, ili „postizanje osvete“ tako da se neko živ osjeća krivim. S obzirom na integriranost osobe, pitanje je ko donosi definiciju smrti kao suicid. Osobe koje su integrirane tim činom dovode u pitanje zajednicu u kojoj se to dogodilo, a one koje nisu, jednostavno im se lakše pripisuje akt suicida kao takav. Definicija suicida je posljedica pregovaranja između različitih strana koje definiraju taj događaj i zato Douglas javne statistike smatra nepouzdanim. Osim toga, ovaj autor naglašava činjenicu da suicid ima različito značenje u različitim društvima, npr. suicid izvršen zbog otkaza na poslu u našem društvu ima različito značenje od ritualnog suicida u tradicijskim zajednicama koje proučava antropologija. Da bi više saznali o pravoj prirodi suicida potrebno je provesti analizu značenja tog akta u kontekstima u kojima se desio.

Jean Baechler (Baechler, 1979. prema Haralambos & Holborn, 2002) je također inspirisan Weberom. On razumijeva suicid kao način rješavanja egzistencijalnog problema i to predstavlja osnovu njegove klasifikacije prema tipu situacije na koju se daje odgovor. Četiri su glavna tipa suicida:

- ❑ eskapistički suicid ima tri glavna oblika. Prvi tip je suicid kao način bijega iz nepodnošljive situacije. Drugi tip je reakcija na emotivni bol zbog gubitka drage osobe ili nekog dijela tijela, a treći tip je samokažnjavanje zbog osjećaja da su učinili nešto neoprostivo;
- ❑ agresivna forma suicida su događaji nanošenja boli drugim osobama u koja spadaju osvetnička, kriminalna, ucjenjivačka i zapomagačka. Osvetnička imaju za cilj da natjeraju drugu osobu da se osjeća krivom ili natjerati okolinu da tu osobu osudi. Kriminalni suicid uključuje ubistvo i druge osobe tokom suicidalnog događaja, dok ostala dva tipa se odnose na traženje pomoći od druge osobe ili da se pokaže da zaista trebaju pomoć;
- ❑ požrtvovni suicid jest način da žrtva postigne nešto što posebno cijeni, spremnost da se žrtvuje zbog druge osobe i transfiguriše sebe u poželjnije stanje;
- ❑ ludički suicid uključuje svjesni rizik da se izazove smrt, najčešće kroz iskušnje i igru da se pokaže hrabrost, bezkompromsnost i dovrtljivost.

Baechler smatra da u konačnici odluke o suicidu stoje faktori osobne prirode jer jednostavno daleko je veći broj osoba koje ne čine suicid u odnosu na one koji ga čine.

FENOMENOLOŠKI PRISTUP

Ovaj pristup je zaokupljen stavom da statistike i kategorizacije suicida proizvode realnost za sebe, ali ne i za aktere koji su se odlučili na ovaj čin. Oni smatraju da ne postoji objektivna stvarnost o suicidima, nego je nameću kao stvarnu kroz tehnike kojima je definišu kao takvu. Naprosto, ovi pristupi tiraniziraju društvenu stvarnost koju oni pokušavaju shvatiti. Statistike su dio društvenog svijeta koje stvaraju

institucije zadužene za interpretaciju suicida kao takvog. Budući da se svijet može shvatiti samo pomoću njegovih aktera oni i oblikuju ideju o tome šta je to suicid.

J. Maxwell Atkinson (Atkinson, 1978. Prema Haralambos& Holborn, 2002)) je proučavao ove tehnike prisustvujući istragama, razgovorima sa porodicama, službenicima zaduženim za klasifikaciju suicida. Utvrdio je da sve te osobe imaju zdravorazumsku teoriju o suicidu i, ako se činjenice uklapaju u nju, tada će se smrt kategorisati kao suicid. Postoje četiri tipa dokaza za službenike koje kategoriziraju smrt kao suicid:

- ❑ postojanje ili nepostojanje oprostajne poruke i da li je postojao pokušaj suicida;
- ❑ određeni načini umiranja se smatraju suicidom (vješanje, utapanje, gušenje plinom i sl.), a neki ne (izazivanje saobraćajne nesreće);
- ❑ mjesto i okolnosti znatno doprinose definiciji nastanka smrti, veća je vjerovatnoća da će se smrt definisati kao suicid ako je na mjestu suicida pronađeno vatreno oružje na pustom mjestu, nego na vježbi gađanja. Gušenje plinom će biti definisano suicidom ukoliko su svi otvori u stanu bili zatvoreni;
- ❑ za definiciju smrti uzimaju se u obzir psihosocijalne osobine osobe koja je u stanju smrti. Veća je vjerovatnoća da će se smrt definisati kao suicid ako je osoba imala slabe ili nekvalitetne psihosocijalne odnose sa svojom okolinom.

Atkinson je bio usmjeren na dokazivanje da se preko službenih statistika i službenih definicija smrti samo potvrđuje interpretacija pridanom događaju na temelju niza pretpostavki uzetih zdravo za gotovo o tome što se uklapa u tipični suicid, tipičnu autobiografiju suicidaliste i slično.

Niz je primjedbi upućeno fenomenolozima, jer u velikoj mjeri zanemaruju objektivno date činjenice, a pri tome ne objašnjavaju u dovoljnoj mjeri šta to znači pridodati nekom događaju osobine i značenje suicida.

REALISTIČKA TEORIJA

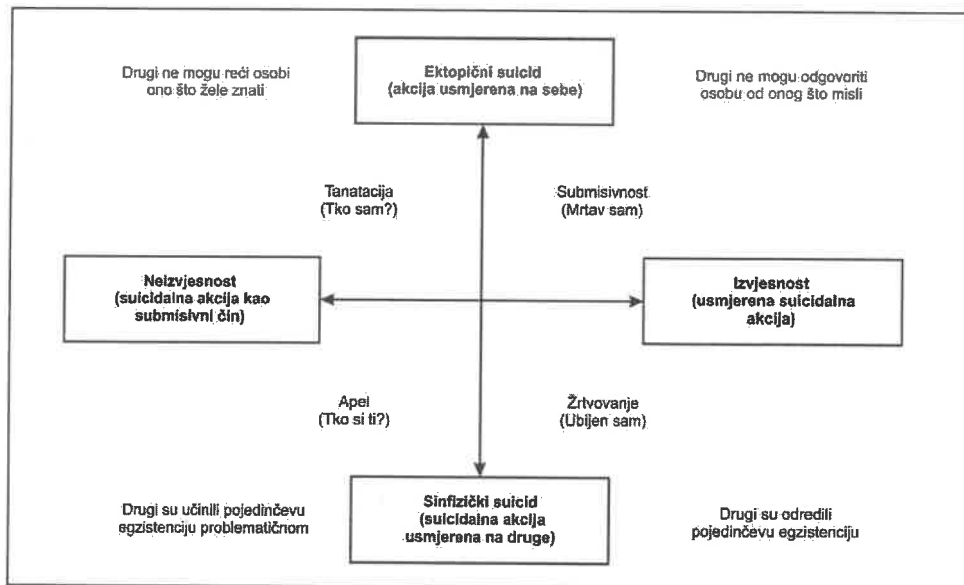
S. Taylor (Taylor, 1978) također dovodi suicid i njegovo značenje u vezu sa samim akterom. On dolazi do kontraverznog zaključka da akteri, iako izvršavaju suicid, oni ne traže smrt. Zbog toga, on sugerira da postoje dva aspekta tog načina ponašanja. Prvi je iskušenje karaktera suicidalne akcije koja reprezentira rizik, igru i klađenje sa smrću. Drugi aspekt je ponovno rađanje koje suicidalni akt može pokrenuti. U žrtvovanju svog života individua se nada izbjeći probleme i na taj način reinvestira svoj život u novu nadu, ili bolji život. Taylor smatra da definiciju neke smrti donose oni koji je interpretiraju, a još više je zainteresiran za otkrivanje neopazive strukture i kauzalnih procesa u osnovi nekog događaja poput smrti koja ima odlike suicida.

Ta racionala ga je dovela do različite tipologije suicida: ona koja su usmjerena protiv sebe i protiv drugih.

Prema sebi usmjereni suicidi su ektopični i dijele se na submisivna i tanataciona:

- ❑ Submisivni tip suicida je događaj koji se odlikuje uvjerenjem osobe da je njegov život završen i sebe smatra mrtvim (npr. smrtno bolesni ljudi);
- ❑ tanatacioni tip pripada više suicidu u pokušaju koji ipak u krajnjoj liniji završava suicidom. Predstavlja oblik igre koji može završiti tragično (npr. sklonost ka prebrznoj vožnji i izloženost rizicima za koje se zna da mogu biti fatalni);
- ❑ Suicidi usmjerena na druge ili simfizički koji se dijeli na:
 - ❑ Žrtveni, tj. kada je osoba uvjerenja da joj je druga živa osoba uzrok suicida (poruke i oprostajna pisma u kojem se to jasno naznačuje);
 - ❑ Zapomagački suicid proizlazi iz osjećaja nesigurnosti u vezi stavova koji drugi imaju o njoj, želi se pokazati količina očaja kao oblik poruke zbog koje drugi moraju reagovati na suicidalni akt, često mu prethodi pokušaj suicida.

Shema broj 2: Suicid prema S. Tayloru

(Prema Haralambos & Holborn, 2002)

Taylor je u znatnoj mjeri proširio raspravu o suicidu dokazavši da ti akti nisu jednoznačni, mada je potrebno mnogo dokaza koji bi potvrdili ovu teoriju.

PSIHOBIOLOŠKI PRISTUP

Psihobiološki pristup se fokusira na psihološke momente odluke na suicid, a posebno se naglašava patnja zbog nepodnošljivog psihološkog bola i kognitivnog suženja svijesti. Zbog toga suicid postaje jedino rješenje akterovog problema (Shneidman, 1985.). M. J. Kral (Kral, 1994.) smatra da suicid, po sebi, ideja o njemu proizlazi iz kulture žrtve, kao i tipa i oblika psihološkog bola koji osjeća akter. Kulturalna shema i ideja suicida je internalizirana u ličnu shemu osobe koja je učinila taj akt. Psihološki bol je nepodnošljiv i zbog toga jedini izlaz je sam akt suicida.

Empirijski podaci

U prezentirano tabeli dati su frekvencije suicida za nivo FBiH za period 2007-2011., bez obzira na način izvršenja suicida.

Tabela broj 1. Frekvencije suicida za period od 2007-2011 na području FBiH, po spolu i načinu

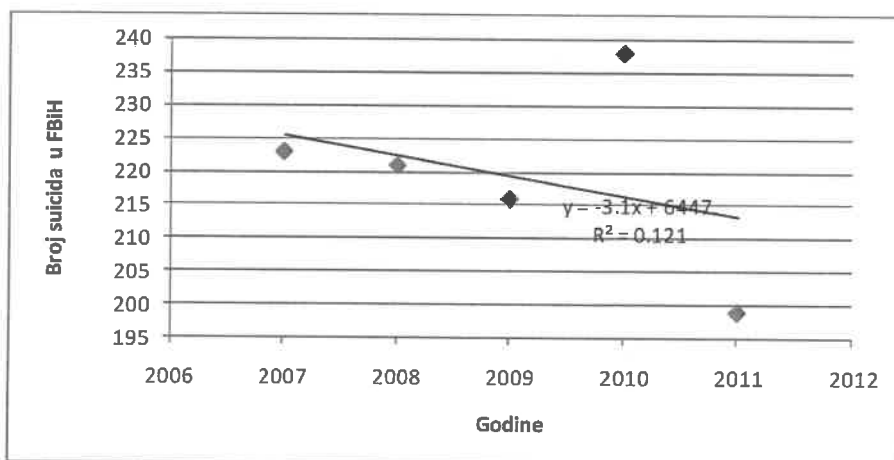
			2007	2008	2009	2010	2011
Federacija Bosne i Hercegovine	Muško	Vješanje	83	97	86	100	82
		Vatreno oružje	37	36	34	36	36
		Skok sa visine	15	14	7	5	7
		Utopljenje	6	8	7	16	7
		Ostalo	11	19	20	15	17
	Žensko	Vješanje	34	23	30	28	21
		Vatreno oružje	5	2	2	9	4
		Skok sa visine	8	3	6	9	6
		Utopljenje	13	12	10	12	10
		Ostalo	11	7	14	8	9
	Ukupno	Vješanje	117	120	116	128	103
		Vatreno oružje	42	38	36	45	40
		Skok sa visine	23	17	13	14	13
		Utopljenje	19	20	17	28	17
		Ostalo	22	26	34	23	26
	Ukupno	Muškarci	152	174	154	172	149
		Žene	71	47	62	66	50
Ukupno		223	221	216	238	199	

U slijedećoj tabeli dati su parametri linearnog trenda podataka za period 2007-2011.

Tabela broj 2. Parametri linearnog trenda učestalosti suicida za period 2007-2011. u FBiH

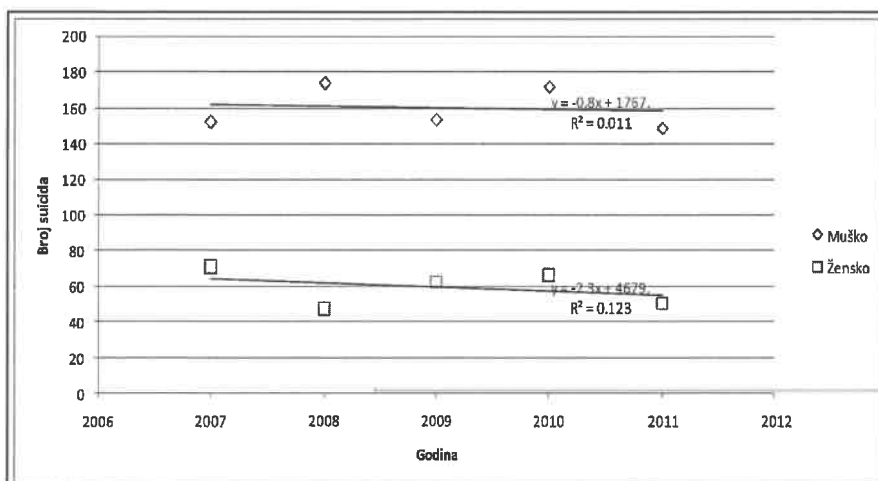
	b	a	
Koeficijenti	-3.1	6447.3	
Pogreske koeficijenta b	4.806592695	9656.447116	Pogreška koeficijenta a
Kvadrirana multipla korelacija	0.12176888	15.1997807	Pogreška R2
F test	0.415957293	3	Df
Regresijske SS	96.1	693.1	Rezidualne SS
Korelacija	0.34895398		

U prosjeku se vidi smanjenje broja suicida na godišnjem nivou za 3.1. Linearna regresija ima funkciju $Y = -3.1x + 6447.3$, koja objašnjava oko 12% varijance promjene broja suicida u promatranom periodu.

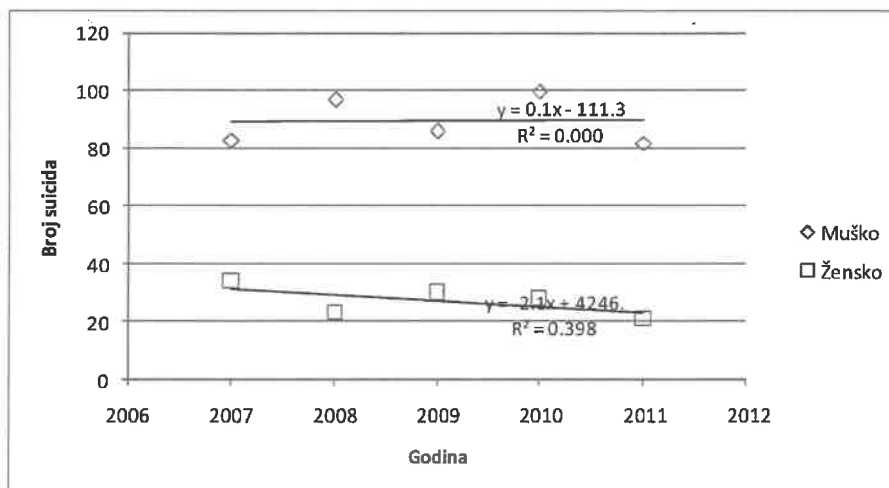
Grafikon broj 1. Trend promjene broja suicida u periodu 2007-2011. u FBiH

I kod muškaraca i kod žena dolazi do pada broja suicida, kod muškaraca u prosjeku za 0.8, dok je kod žena u prosjeku za 2,3 suicida manje na godišnjem nivou. Kod žena linearni trend (prikazan na grafikonu 2) objašnjava oko 12.3% varijance promjene, dok kod muškaraca negdje oko 1%, ukazujući na veću stabilnost veličine promjene broja suicida kod žena.

Ukoliko promatramo promjene broja suicida vješanjem, vidi se da kod muškaraca na godišnjem nivou dolazi do povećanja broja suicida vješanjem za 0.1, dok je kod žena došlo do smanjenja broja suicida vješanjem za 2.1 na godišnjem nivou. Pri tome linearna jednačba kod muškaraca objašnjava 0% varijance promjene, dok kod žena oko 40%, ukazujući na veću prediktivnost linearne jednačbe kod žena.

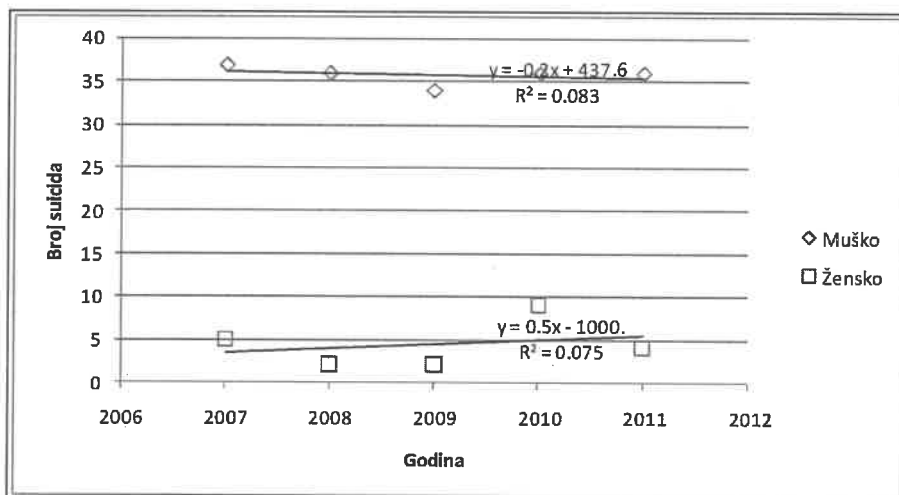
Grafikon broj 2. Trend promjene broja suicida u periodu 2007-2011. u FBiH s obzirom na spol

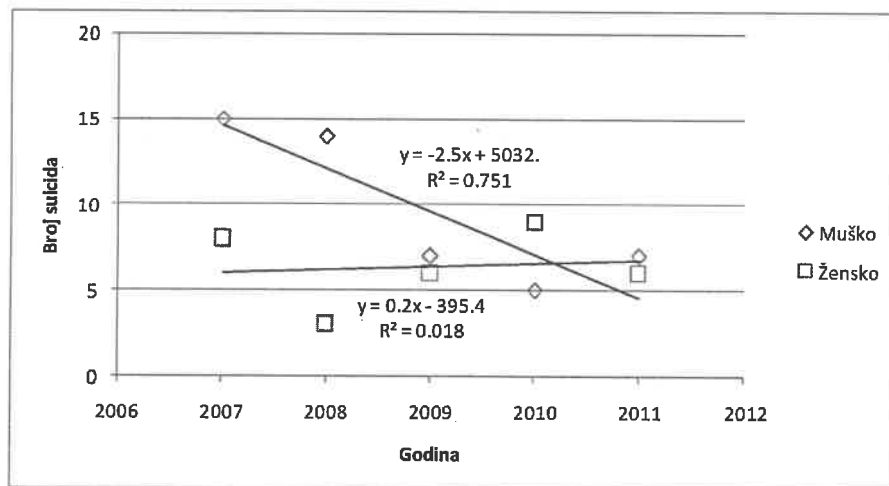
Grafikon broj 3. Trend promjene broja suicida vješanjem u periodu 2007-2011. u FBiH s obzirom na spol

U prosjeku na godišnjem nivou kod muškaraca dolazi do malog pada broja suicida vatrenim oružjem (za 0.2), dok kod žena postoji mali porast broja suicida vatrenim oružjem (za 0.5). I kod muškaraca i kod žena linearne jednadžbe objašnjavaju oko 8% varijance promjene.

Kod muškaraca je u periodu promatranja od 2007. do 2011. došlo do pada broja suicida skokom sa visine u prosjeku za 2.5, dok je kod žena došlo do porasta za oko 0.2. Linearna regresijska jednadžba kod muškaraca objašnjava oko 75% varijance promjene, dok kod žena oko 2%.

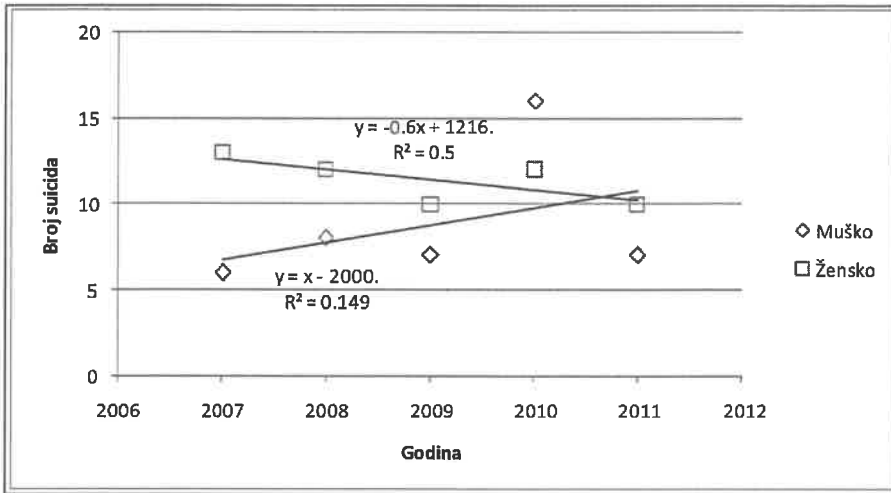

Grafikon broj 4. Trend promjene broja suicida vješanjem u periodu 2007-2011. u FBiH s obzirom na spol

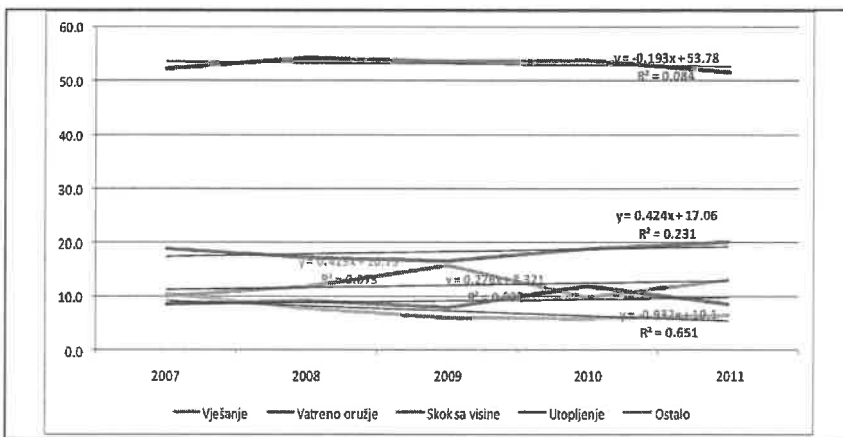
Grafikon broj 5. Trend promjene broja suicida skokom sa visine u periodu 2007-2011. u FBiH s obzirom na spol

Kod muškaraca u periodu promatranja od 2007. do 2011. godine dolazi do prosječnog povećanja broja suicida utapanjem za 1, a kod žena dolazi do prosječnog godišnjeg smanjenja za 0.6. Pri tome linearne regresijska jednadžba kod muškaraca objašnjava oko 50% varijance promjene, dok kod žena oko 15%.

Grafikon broj 6. Trend promjene broja suicida utapanjem u periodu 2007-2011. u FBiH s obzirom na spol

Na grafikonu 7 su navedeni postoci suicida od ukupnog broja suicida po vrsti suicida. Vidi se da u periodu od 2007.-2011. preko 50% suicida je izvršeno vješanjem, oko 20% vatrenim oružjem, dok su učestalosti ostalih vrsta suicida oko 10%. U promatranom periodu dolazi do prosječnog godišnjeg smanjenja procenta suicida vješanjem za oko 0.2%, dok je procent suicida vatrenim oružjem porastao za oko 0.4% na godišnjem nivou. Najveću promjenu procentualnog učešća vrste suicida zapazamo kod suicida skokom sa visine koja je za oko 1%.

Grafikon broj 7. Trend promjene procentualnog učešća vrste suicida naspram ukupnog broja suicida u periodu 2007-2011. u FBiH

Prema tabeli br. 2. najveći broj suicida na 100.000 stanovnika (podatke o broju stanovnika smo uzeli sa <http://en.wikipedia.org/wiki/BiH>, jer još uvijek popis stanovništva nije urađen) u 2011. godini ima na području Bosansko-podrinjskog kantona

(ukoliko bi kanton imao 100.000 stanovnika, a pojedini kantoni imaju preko 100.000 stanovnika), a potom, Hrvatsko neretvanski, Zapadno-hercegovački i Tuzlanski kanton.

U 2010. godini zapažamo da je po broju suicida dominantan Kanton Livno, a potom Bosansko-podrinjski i Zapadno-hercegovački.

U 2009. godini izdvaja se Županija Posavina, zatim Tuzlanski i Livanjski kanton, a Bosansko-podrinjski i dalje bilježi relativno visok broj suicida.

U 2008. godini najveći broj suicida bi bio izvršen na području Bosansko-podrinjskog, Hercegovačko-neretvanskog, Tuzlanskog i Županije Posavina.

U 2007. godini dominira Županija Posavska, skoro dva puta više nego u Kantonu Livno i Tuzlanskom kantonu.

Kao što vidimo relativno stabilnu stopu suicida pokazuje Bosansko-podrinjski, Županija Posavska, Hecegovačko-neretvanski i Tuzlanski kanton.

Da bi pouzdanije istraživali suicid trebalo bi puno više varijabli uzeti u obzir za protekli period, kao i prethodne periode, jer samo dubljim poznavanjem pojave možemo razumjeti šta, kako i zbog čega se zapravo događa ova drama.

SUGESTIJE

Uvidom u teorijsku i empirijsku racionalu problema suicida otvorilo nam se nekoliko perspektiva u razumijevanju ovog problema:

- Trebalo bi razmotriti suicid kao krajnji resurs u pojedinačnim stratezijskim odlukama, ili kao preostali moralni kapital.
- Službene statistike nisu dostatne za razumijevanje suicida, suviše su unificirane;
- Službene statistike su stvar definisanja situacije onih koji interpretiraju događaj;
- Iako se mediji bave ovim problemom sa stanovišta senzacionalnog događaja, korisni su uvidi koje iznose (oživljavaju događaj) i na temelju toga je moguće proširiti kognitivnu perspektivu u vezi ovog fenomena i
- trebalo na temelju istraživanja definisati trendove i prediktivne modele suicida i na taj način institucionalizirati ovaj fenomen i tim pristupom se suprotstaviti pukim prebrojavanjima ovih događaja.

Tabela broj 2. Broj suicida na 100.000 stanovnika u promatranom periodu

		2007	2008	2009	2010	2011	Broj stanovnika*
Bosansko-podrinjski kanton	Broj suicida	3	4	4	5	5	33.093
	Broj na 100.000 stanovnika	9.1	12.1	12.1	15.1	15.1	
Hercegovačko-neretvanski kanton	Broj suicida	19	28	23	23	24	225.930
	Broj na 100.000 stanovnika	8.4	12.4	10.2	10.2	10.6	
Kanton X Livno	Broj suicida	9	6	12	14	8	80.800
	Broj na 100.000 stanovnika	11.1	7.4	14.9	17.3	9.9	
Županija Posavina	Broj suicida	8	5	9	3	3	39.886
	Broj na 100.000 stanovnika	20.1	12.5	22.6	7.5	7.5	
Zapadnohercegovački kanton	Broj suicida	4	6	9	12	9	81.707
	Broj na 100.000 stanovnika	4.9	7.3	11.0	14.7	11.0	
Kanton Sarajevo	Broj suicida	44	40	22	37	28	436.572
	Broj na 100.000 stanovnika	10.1	9.2	5.0	8.5	6.4	
Tuzlanski kanton	Broj suicida	54	53	74	62	51	498.549
	Broj na 100.000 stanovnika	10.8	10.6	14.8	12.4	10.2	
Unsko-sanski kanton	Broj suicida	22	19	20	27	19	288.114
	Broj na 100.000 stanovnika	7.6	6.6	6.9	9.4	6.6	
Srednjobosanski kanton	Broj suicida	22	18	23	22	19	254.992
	Broj na 100.000 stanovnika	8.6	7.1	9.0	8.6	7.5	
Zeničko-dobojski kanton	Broj suicida	38	42	20	33	33	400.602
	Broj na 100.000 stanovnika	9.5	10.5	5.0	8.2	8.2	

Literatura

- Douglas, J. D. (1967). *The social meanings of suicide*. Princeton: Princeton University Press.
- Gibbs, J. P., & Martin, W. T. (1964). *Status integration and suicide*. Eugene: University of Oregon press.
- Giddens, A. (1966.). A typology of suicide. *Archives of European Sociology*, (7), 276-295.
- Giddens, A. (1993). Introduction: Durkheim's writings in sociology and social philosophy. In A. Giddens (Ed.), *Emile Durkheim: Selected Writings* (pp. 32-34). Cambridge: Cambridge University Press.
- Haralambos, M., & Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme i perspektive*. (p. 975). Zagreb: Golden Marketing.
- Henry, A. F., & Short, J. F. J. (1954). *Suicide and homicide*. Glencoe: Free Press.
- Kral, M. J. (1994). Suicide as social logic. *Suicide and Life-threatening Behaviour*, (24), 245-255.
- Lester, D. (1989). *Suicide from a sociological perspectives*. Springfield: Thomas.
- Lester, D. (1997). Suicide in an international perspective. *Suicide and Life-threatening Behaviour*, (27), 104-111.
- Podaci o samoubistvima policije Distrikta Brčko, broj: 14.02-48-4109/12, od 16. marta 2012. godine.
- Podaci o samoubistvima Uprave policije Ministarstva unutrašnjih poslova Srednjobosanskog kantona, broj: 02/3-1-04-2-323/12MS od 14. maja 2012. godine,
- Podaci o samoubistvima Uprave policije Ministarstva unutrašnjih poslova Zeničko-Dobojskog kantona, broj: 08-03/1-04-2-2379/12 od 04. maja 2012. godine.
- Podaci o samoubistvima Uprave policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, broj D/P – 69/12, od 12. marta 2012. godine.
- Podaci o samoubistvima za 2007., 2008., 2009., 2010., 2011., godinu Uprave policije Ministarstva unutarnjih poslova Županije Posavske, broj 02-2/3-1-04-155/12 od 14. januar 2013. godine.
- Podaci o samoubistvima, Uprave policije Ministarstva unutrašnjih poslova Unsko-Sanskog kantona, broj: 05-1/04-1-04-3-254/12, od 06. aprila 2012. godine.
- Podaci Uprave policije Ministarstva unutarnjih poslova Županije Zapadnohercegovačke, broj: 02-2-3/4-477/12-6, od 16. aprila 2012. godine.
- Podaci Uprave policije Ministarstva unutrašnjih poslova Bosansko Podrinjskog kantona, broj 07/I-04-856/12, od 14. aprila 2012. godine.
- Samoubistva na prostoru HNK-a Uprave policije Ministarstva unutarnjih poslova Hercegovinačko-Neretvanske županije, broj 02-02/3-1-04-274-1/12AR, od 27. marta, 2012. godine.
- Shneidman, E. (1985). *Definition of suicide*. New York: Wiley.
- Statistički podaci o suicidu za period od 2007. – 2011. godine za Tuzlanski kanton, Uprave policije, Ministarstva unutrašnjih poslova Tuzlanskog Kantona, broj: 08-05/3-1-49-93/12, od 23. marta, 2012. godine.
- Taylor, S. (1978). Suicide and the renewal of life. *Sociological Review*, (26), 373-390.

Summary

The work refers to the culture and sociology of death, but suicide is only one variant of this phenomena.

We discuss about suicide through trends which suggest that Durkheim's approach is still valid and actual. We think there is a need to include this kind of suicide as well, because it is obvious in the present society that some actors experience feeling of „uselessness and redundancy”. The work present, among other theories, interpretation theory of J.D. Douglas, then Jean Baechlor's approach who insists to comprehend suicide as an act of "resolving problem", and , finally, J. Maxwell Atkinson's option than the suicide as a social construct- actually a form of symbolic text.

Empirical data can not completely explain different approaches in the understanding of suicide, and we think that new social complexities are a new frame of explanation of that phenomena.

Key words: *suicide; anomie; ritual; rational choice; solving problem; rationale interpretation*

FUNKCIONALNI IMUNITETI OD KRIVIČNE JURISDIKCIJE

Sakib Softić

Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu

Adresa za korespondenciju:

Sakib Softić

Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu
Zmaja od Bosne 8
71000 Sarajevo
softicsakib@gmail.com

Copyright © 2013 Fakultet za
kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u
Sarajevu

Sažetak

Ovaj članak se bavi utvrđivanjem obima u kojem su državni zvaničnici podložni krivičnom progonu pred nacionalnim sudovima drugih država za međunarodna krivična djela kao i nekim povezanim pitanjima kao što su diplomatski imunitet, imunitet pred međunarodnim sudovima kao i imunitet pripadnika stranih oružanih snaga. Ovdje se razmatraju funkcionalni imuniteti koje međunarodno pravo daje državnim zvaničnicima, razlozi za davanje tih imuniteta i da li se oni primjenjuju u situacijama kada postoji osnovana sumnja da je državni zvaničnik počinio međunarodno krivično djelo.

Odbačena je tradicionalna argumentacija o obimu i utemeljenosti funkcionalnih imuniteta i razmotrena nova utemeljena na presudama međunarodnih i domaćih sudova krajem prošlog i na početku ovog vijeka.

Ključne riječi: *imunitet; međunarodno krivično djelo; državni zvaničnik; diplomatski agent; strane vojne snage*

UVOD

Opšte je pravilo međunarodnog krivičnog prava da je svaki počinitelj međunarodnog krivičnog djela krivično odgovoran, bez obzira na službeni položaj i bez obzira na krivično zakonodavstvo njegove vlastite države. Statuti međunarodnih sudskih tijela sadrže odredbe o svojoj jednakoj primjeni na sva lica bez obzira da li su oni nosioci javne funkcije ili ne. Tako, na primjer, član 27. Rimskog statuta Međunarodnog suda propisuje svoju jednaku primjenu na sve počinitelje krivičnih djela bez ikakvog razlikovanja. Vršenje javne funkcije ne predstavlja osnov za izuzimanje od krivične odgovornosti niti za ublažavanje kazne.

S druge strane, postoje pravila o imunitetima sadržana u međunarodnim običajima, međunarodnim ugovorima i nacionalnim zakonodavstvima, čija je svrha zaštita određenih kategorija lica od krivičnog gonjenja.

Imunitet od krivične jurisdikcije znači da sud ne može voditi postupak protiv određenih kategorija lica ili za određena krivična djela, ali ne i da su te kategorije izuzete od krivične odgovornosti uopšte. U praktičnom smislu to znači da kad se jedanput ukloni proceduralna zapreka krivični postupak se može voditi. Ta proceduralna zapreka može biti vršenje javne funkcije.

Po međunarodnom pravu postoje dva tipa imuniteta. Prvi je personalni ili imunitet *ratione personae*. To je jedan ekstenzivan imunitet dovoljno širok da pokrije i "Javne i privatne akte i uključuje nepovredivost i imunitet od krivične jurisdikcije."¹ Ovaj imunitet proizilazi iz vršenja javne funkcije i pripada šefu države, šefu vlade, ministru vanjskih poslova i "moguće ograničenoj kategoriji drugih visoko rangiranih predstavnika države."² Ovaj tip imuniteta je ograničen na određene kategorije lica, ali je pored toga i vremenski ograničen. Prestankom funkcije prestaje i ova vrsta imuniteta.

Druga vrsta su imuniteti *ratione materiae*, poznati kao funkcionalni imuniteti. Oni obuhvataju službene akte svih državnih službenika. Da li se radi o ovim aktima utvrđuju se na temelju njihove prirode, a ne na osnovu funkcije osobe u pitanju. Prestankom funkcije ne prestaje imunitet za ovu vrstu akata. Razvijene su brojne teorije u prilog postojanju ove vrste imuniteta.

Oba ova tipa imuniteta koji su utemeljeni na stanovištu pravne jednakosti država pripadaju državama, a ne pojedincima tako da ih se država može odreći. Njihov je cilj omogućavanje vršenja javnih funkcija bez mogućnosti uplitanja stranih država.

Personalni imunitet koji je ograničen na određene kategorije osoba utemeljen je na ideji urođenog dostojanstva suverena i njegovoj bliskoj identifikaciji sa samom drža-

¹ Foakes, J. Imuniti for International Crimes? Developments in the Law on Prosecuting Heads of State in Foreign Courts. IL BP 2011/02. Str 4.

² Ibid.

vom. S druge strane, funkcionalni imuniteti koji se mogu primijeniti kako na sadašnje tako i na bivše nosioce javnih funkcija utemeljeni su na praktičnom razlogu da nosilac javne funkcije ne može biti odgovoran za akte koji su po svojoj suštini akti države.

Mi ćemo se ovdje baviti pitanjem funkcionalnih imuniteta.

U domaćoj pravnoj literaturi ovom pitanju nije posvećena dužna pažnja, tako da će ovaj rad predstavljati doprinos u boljem razumijevanju ove materije.

FUNKCIONALNI IMUNITETI (IMUNITETI RATIONE MATERIAE)

Svi državni zvaničnici uključujući i one koji ne uživaju personalni imunitet dok su na dužnosti uživaju imunitet od jurisdikcije drugih država u odnosu na akte učinjene u vršenju funkcije. "Državni zvaničnici su generalno govoreći, imuni od jurisdikcije drugih država u odnosu na akte učinjene u njihovom službenom kapacitetu ('funkcionalni imunitet' ili 'imunitet *ratione materiae*')."³ Ovaj imunitet je povezan sa službenim aktima, a ne sa funkcijama, tako da se odnosi kako na trenutne tako i na bivše nosioce funkcija. Ovaj imunitet se primjenjuje čak i na osobe koji nisu u državnoj službi. Glavni efekt takvih imuniteta je sprečavanje zaobilaženja pravila o imunitetu i pokretanje postupaka protiv osoba izvan državne službe koji su počinili neke akte u ime države.

Primjena funkcionalnog imuniteta mnogo je češća u parničnim nego u krivičnim predmetima. Primjena krivične jurisdikcije je primarno teritorijalna tako da državni funkcioneri obično vrše svoje funkcije na teritoriji vlastite, a ne strane države.

Funkcionalni imunitet pokriva samo akte počinjene u ime države ali ne i privatne akte. Nije uvijek lako povući granicu između službenih i privatnih akata naročito u situacijama kada se radi o nezakonitim i kriminalnim aktima.

Akti počinjeni u vršenju funkcije

Službenim aktima se smatraju akti počinjeni u vršenju javne državne vlasti. To su akti državnih organa ili osoba koji imaju ovlaštenje da vrše elemente državne vlasti čak i kad prekorače ovlaštenja ili instrukcije. Generalno je pravilo da samo ponašanje državnih organa ili njenih agenata može biti pripisivo državi.⁴

³ Državni zvaničnici su generalno govoreći, imuni od jurisdikcije drugih država u odnosu na akte izvršene i njihovom službenom kapacitetu ('functional immunity' or 'immunity *ratione materiae*'). Akande, D. - Shah, SD. Immunities of State Officials, International Crimes, and Foreign Domestic Courts. The European Journal of International Law Vol. 21 no. 4 © EJIL 2011. 815-852. Str. 825.

⁴ Vidi: Softic, S. (2012) Međunarodno pravo. Sarajevo: DES. Str. 133-155.

Pokretanje krivičnih postupaka protiv državnih zvaničnika u inostranstvu je rijetko, tako da postoji vrlo mali broj slučajeva pozivanja na funkcionalni imunitet. Države nisu voljne da pokreću krivične postupke protiv najviših zvaničnika drugih država. To znači da se praksa funkcionalnih imuniteta državnih zvaničnika razvila u kontekstu civilnih postupaka. Tu se radi o dvije vrste postupaka, te funkcionalni imunitet ima različit domašaj u svakom od njih.

Postoje dvije vrste funkcionalnih imuniteta.

Prva, čini materijalnu odbranu kojom se ukazuje da državni zvaničnik nije pravno odgovoran za konkretne akte koji su zapravo akti države (državni akti). Takvi akti se mogu pripisati samo državi i imunitet *ratione materiae* je mehanizam za prebacivanje odgovornosti na državu. Ovaj stav je zauzelo Žalbeno vijeće Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u predmetu Blaškić:

Državni zvaničnici su puki instrument države i njihovi službeni akti mogu biti pripisivi samo državi. Oni ne mogu biti podvrgnuti sankcijama ili kaznama za ponašanje koje nije privatno nego poduzeto u ime države. Drugim riječima, državni zvaničnici ne mogu trpjeti posljedice protivpravnih akata koji nisu pripisivi njima lično nego državi u čije su ime postupali: oni uživaju takozvani 'funkcionalni imunitet'. To je dobro ustanovljeno pravilo međunarodnog običajnog prava koje ide nazad u osamnaesti i devetnaesti vijek, ponovljeno mnogo puta od tada.⁵ Posljedica funkcionalnog imuniteta je da je on širi od imuniteta same države. Državni zvaničnik uživa imunitet ne samo za suverene akte za koje država posjeduje imunitet nego i za postupke koji se odnose na službene ali nesuverene akte.⁶

Druga je vrsta kad imunitet državnih zvaničnika pred stranim sudovima sprečava zaobilaznje imuniteta države putem postupaka pokrenutih protiv onih koji su postupali u ime države. Kao što je navedeno od Engleskog apelacionog suda u predmetu *Zoernsch v. Waldock*:

"Neka strana suverena vlada, odvojeno od personalnog suvereniteta, može djelovati samo putem agenata, i imunitet koji joj je dat u odnosu na njene akte bio bi iluzoran ukoliko se ne bi protezao također i na agente u pogledu akata koje čine u u ime države."⁷

⁵ *Prosecutor v. Blaškić (Objection to the Issue of Subpoena duces Tecum) IT-95-14-AR108 (1997)*, 110 ILR (1997) 607, at 707, para. 38.

⁶ *Vidi: Brief for the United States of America as Amicus Curiae in Support of Affirmance (2007)*, *Matar v. Dichter (2nd Cir. 2009)*: "Izvršna vlast generalno priznaje da strani zvaničnici uživaju imunitet od civilnih postupaka u odnosu na njihove službene akte - koji čak uključuju, najmanje u nekim situacijama, gdje sama država nema imunitet po the FSIA" ('the Executive generally recognizes foreign officials to enjoy immunity from civil suit with respect to their official acts - even including, at least in some situations, where the state itself may lack immunity under the FSIA'.) *Akande, D. - Shah. Ibid. Str. 827. Fus nota 54.*

⁷ *Zoernsch v. Waldock [1964] 1 WLR 675, at 692 (England: CA, per Diplock LJ)*. *Akande, D. - Shah.*

Ovdje se radi o imunitetu odnosno proceduralnoj zapreci koja sprečava sud da na indirektan način vrši kontrolu akata strane države putem postupka prod službenika koji je vršio akt.

Doktrina državnog akta (Act of state)

Doktrina državnog akta razvijena je uglavnom na području *common law* prava. Njena je suština da sudovi odbijaju donositi presuda o pravnoj valjanosti akata koje su donijeli državni organi strane države u okviru svoje nadležnosti. "Razlika između doktrine imuniteta države i "državnog akta" je da je prva proceduralna zapreka jurisdikciji suda i da je se može odreći, dok druge budući da je materijalna zapreka ne može."⁸

Ova doktrina zahtijeva od okrivljenog da dokaže da je akt počinjen u ime države, a ne u privatnom kapacitetu. U predmetu glavni državni tužilac Izraela protiv Ajhmana (*Attorney General of Israel v. Eichmann*) Izraelski vrhovni sud je naveo da teorija "državnog akta" znači da je akt počinjen od osobe kao državnog organa bilo da je osoba šef države ili odgovorna osoba koja postupi po vladinoj naredbi. Takav akt se ima smatrati kao akt same države.⁹ Odatle slijedi zaključak da je samo država odgovorna za te akte i da druge države nemaju pravo da kazne tu osobu koja je počinila akt osim uz pristanak države u čije ime je djelovala.

"Historijski, različiti imuniteti proizlaze iz principa da ni jedna država nema ovlaštenje da presuđuje o aktivnostima druge države."¹⁰

U predmetu SAD protiv Noriega, okrivljeni je tvrdio da ima imunitet na osnovu doktrine državnog akta. Sud je odbio zahtjev iz razloga što Noriega nije uspio da dokaže da su njegovi navodni akti trgovine kokainom počinjene u ime Paname.

Nije uvijek lako povući razliku između akata počinjenih u ime države i privatnih akata počinjenih u vlastitom kapacitetu.

⁸ Bantekas, I – Nash, S. (2007). *International Criminal Law*. (3-th ed.). London and New York: Routledge – Cavendish European Journal of International Law Vol. 21 no. 4 © EJIL 2011. 815-852. Str. 102.

⁹ *Attorney General of Israel v. Eichmann*, 36 ILR (1962) 5, at 308–309.

¹⁰ JURGEN BROHMER, STATE IMMUNITY AND THE VIOLATION OF HUMAN RIGHTS 26 (1997) (ističe da diplomatski imunitet tipično izuzima diplomate od jurisdikcije lokalnih sudova i vlasti) (noting diplomatic immunity typically exempts diplomats from the jurisdiction of local courts and authorities); see also B.J. George, *Immunities and Exceptions*, in *INTERNATIONAL CRIMINAL LAW* 107 (M. Cherif Bassiouni ed., 2d ed. 1999) (navodeći osnovni princip međunarodnog krivičnog prava, po kojem države imaju potpunu vlast da regulišu ponašanje osoba fizički prisutnih unutar njihovih granica) (stating the basic principle of international criminal law, under which states have full power to regulate the conduct of persons physically within their borders). Koller, S. D. *Immunities of Foreign Ministers: Paragraph 61 of the Yerodia judgment as it pertains to the Security Council and the international criminal Court* AM. U. INT'L L. RE. Str.20.

Imunitet u krivičnim postupcima

Kao što smo vidjeli imunitet države se primjenjuje samo u pogledu suverenih i službenih akata, a međunarodni zločini i to naročito oni koji su suprotni *jus cogens* normama nikad ne mogu biti smatrani da su suvereni ili službeni akti. Država nema ovlasti da krši *jus cogens* norme i zato ti akti nisu suvereni akti.

U hijerarhiji međunarodnog prava *jus cogens* norme su iznad normi međunarodnog prava koje propisuju imunitet. U predmetu *Siderman de Blake v. Republic of Argentina* je navedeno da:

Počevši od principa da *jus cogens* norme 'uživaju najviši status unutar međunarodnog prava,' i prema tome 'prevladavaju nad i čine nevažećim... druga pravila međunarodnog prava koja su im suprotstavljena...' kad neka država povrijedi *jus cogens*, izgovor imuniteta propisanog međunarodnim pravom otpada, ostavljajući državu pristupačnom za tužbu.¹¹

Pošto zabrana zločina agresije, genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina i tortura spadaju u *jus cogens* norme njihovi počinioci se ne mogu pozivati na funkcionalni imunitet.¹²

Državni zvaničnici se ne mogu u krivičnim postupcima pred stranim sudovima pozivati na imunitet *ratione materiae* za međunarodna krivična djela. Njihov imunitet proteže se na suverene akte države dok su međunarodna krivična djela uglavnom povrede *jus cogens* normi i kao takva ne mogu biti suvereni akti.¹³

U krivičnom postupku koji je vođen protiv američkih vojnika za akte počinjene u izvršavanju dužnosti u Iraku Italijanski kasacioni sud izrazio je stav da je imunitet za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti prema međunarodnom običajnom pravu limitiran.¹⁴

¹¹ *Siderman de Blake v. Republic of Argentina*, 965 F 2d 699, at 718 (CA 9th Cir. 1992). Preuzeto iz: Akande, D. - Shah, SD. Ibid. Str. 833.

¹² Vidi: *Nicaragua v. USA*, supra note 42, at para. 190.; See Judge ad hoc Elihu Lauterpacht, in *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia)*, Further Request for Provisional Measures, Order of 13 Sept. 1993 [1993] ICJ Rep 325, at 440.;

See *Prosecutor v. Furundžija*, Judgment, Case No. IT-95-17/1-T (1998), 121 ILR 213, at 260 (ICTY: Trial Chamber), para. 153; *Al-Adsani v. UK*, supra note 82, at paras 60–61.

¹³ Vidi: *Prefecture of Voiotia v Federal Republic of Germany* (Case No 11/2000) (unreported) 4 May 2000 (the *Distomo case*), gdje je grčki sud dosudio štetu protiv Njemačke na temelju povreda počinjenih od njemačkih snaga u Grčkoj tokom Drugog svjetskog rata kojim su povrijeđene *jus cogens* norme i nemogu zbog toga kvalificirane kao suveeni akti pokriveni imunitetom (where the Greek courts awarded damages against Germany on the ground that atrocities committed by German forces in Greece during the Second World War violated *ius cogens* rules and could not therefore qualify as sovereign acts covered by immunity.) Foakes, J. Ibid. Str. 9. Fus nota 44.

¹⁴ *Lozano (Mario Luiz) v Italy*, Case No 31171/2008; ILDC 1085 (IT 2008) 24 July 2008, Cass (Italy), 1st

U predmetu Pinoče britanski sud *Hous of Lords* dopustio je ekstradiciju bivšeg čileanskog predsjednika Španiji¹⁵ zbog navoda o sistematskim torturama i različitim običnim ubistvima i zavjeri radi ubistava počinjenih u Čileu uključujući i zavjeru za ubistva u Španiji.

Sud je zauzeo stav da aktuelni šef države uživa apsolutni personalni imunitet za sve akte počinjene u vršenju funkcije šefa države. Ali, akti koji su označeni kao zločini po međunarodnom pravu ne mogu biti akti počinjeni u vršenju funkcije šefa države. Pošto su uzimanje talaca i torture zabranjeni međunarodnim pravom oni ne mogu predstavljati vršenje funkcije šefa države za koje bi Pinocheu trebalo dati imunitet. UN Konvencija o torturama uspostavlja princip ekstrateritorijalne jurisdikcije za torture definisane u članu 1. Konvencije. Po definiciji torture mogu počiniti samo državni službenici. I pošto oni spadaju u potencijalne korisnike imuniteta, Sud je zaključio da nema imuniteta za torture i zavjeru za činjenje tortura kao međunarodne zločine. Također, međunarodni zločini ne mogu sami po sebi biti službeni akti.

Ovaj stav kao i razni drugi potvrđuju teoriju da međunarodni zločini ne mogu nikad biti smatrani kao suvereni ili službeni akti.¹⁶

Ukoliko pogledamo praksu nacionalnih sudova nakon donošenja presude u predmetu *Pinoche* možemo primijetiti da je izuzimanje međunarodnih zločina iz funkcionalnih imuniteta postalo praksa. Značajan razlog za ova izuzimanja je usvajanje međunarodnih konvencija koje propisuju ekstrateritorijalnu jurisdikciju za djela koja čine sadržaj ovih konvencija. Na taj način međunarodno pravo prihvata da države mogu vršiti jurisdikciju u vezi sa izvjesnim službenim aktima stranih država u kontekstu određivanjem krivične odgovornosti za takve akte.

Bez ikakve sumnje postoje neka pravila koja nameću obavezu trećim državama da krivično gone počinioce određenih krivičnih djela kao što su na primjer pravila

Crim. Foakes, J. Ibid. Str. 8. Fus nota 40.

¹⁵ 25 novembra petočlani panel Doma lordova sa tijesnih tri prema dva odlučio je da Pinoče nema pravo na imunitet šefa države (On November 25, a five-member panel of the House of Lords, in a narrow three to two decision, held that Pinochet was not entitled to head of state immunity.) First House of Lords Decision (November 1998). Sison, G. A King No More: The Impact of the Pinochet Decision on the Doctrine of Head of State Immunity. Str. 1598.

¹⁶ 2000. godine Amsterdamski žalbeni sud je istakao u predmetu *Bouterse 43* (u kojem je bivši vojni lider Surinama optužen za torture i ubistvo izvjesnog broja pojedinaca) da "činjenje ozbiljnih povreda te vrste ne može se smatrati kao dio službenih dužnosti šefa države." (In 2000, the Amsterdam Court of Appeal noted in the *Bouterse 43* case (where the former military leader of Suriname was accused of the torture and murder of a number of individuals) that 'the commission of very grave criminal offences of this kind cannot be regarded as part of the official duties of a head of state'.) : Foakes, J. Ibid. Str. 9. Fus nota izostavljena.

koja se tiču ozbiljnih povreda Ženevskih konvencija¹⁷ i torture.¹⁸ Međutim u drugim slučajevima ratnih zločina ne postoji obaveza trećih država da pokreću krivične postupke čak i kad imaju pravo da to učine.¹⁹

Jus cogens norme zabranjuju određene povrede, ali ne nameću obavezu trećim državama za pokretanje krivičnog postupka protiv počinitelja. Propuštanje treće države da krivično gone počiniocima međunarodnih zločina ne predstavlja kršenje *jus cogens* međunarodne norme.

GRAĐANSKI POSTUPCI KOJI SE ODOSE NA MEĐUNARODNA KRIVIČNA DJELA

Kao što smo već rekli pravila o funkcionalnim imunitetima visokih državnih zvaničnika uglavnom su se razvila u kontekstu civilnih postupaka. U pogledu pitanja, kakva je mogućnost pokretanja civilnih postupaka protiv visokih državnih zvaničnika koji su počinili međunarodna krivična djela, primjenjuju se drukčiji principi nego u krivičnim postupcima.

Krivične postupke može pokretati samo država, a ne i privatna lica i odluka o tome često ovisi o fizičkom prisustvu otkrivenog u državi foruma. S druge strane, civilne postupke pokreću uglavnom fizička i pravna lica.

¹⁷ Art. 49, First Geneva Convention (1949), 75 UNTS 31; Art. 50, Second Geneva Convention (1949), 75 UNTS 85; Art. 129, Third Geneva Convention (1949), 75 UNTS 135; Art. 146, Fourth Geneva Convention, (1949), 75 UNTS 287; Art. 85(1), First Additional Protocol to the 1949 Geneva Conventions (1977), supra note 89.

¹⁸ Art. 7, Convention Against Torture 1984, supra note 76; In Prosecutor v. Furundžija, Judgment, supra note 86, at para. 156, "ICTY smatra da 'na individualnoj razini, kao što je krivična odgovornost, izgleda da je jedna od posljedica *jus cogens* normi data od međunarodne zajednice zabrani turtura je da je svaka država ovlaštena da istraži, krivično goni i kazni ili izruči pojedince optužene za torturu, koji su prisutni na teritoriji pod njenom jurisdikcijom. Doista, bilo bi nedosljedno s jedne strane zabraniti torture u takvom obimu koji ograničava normalne neometane ovlasti za zaključenje ugovora suverenih država, a s druge strane spriječiti državama krivično gonjenje i kažnjavanje onih koji su sudjelovali u toj odvratnoj praksi u inostranstvu. (the ICTY held that '[a]t the individual level, that is, of criminal liability, it would seem that one of the consequences of the *jus cogens* character bestowed by the international community upon the prohibition of torture is that every State is entitled to investigate, prosecute and punish or extradite individuals accused of torture, who are present in a territory under its jurisdiction. Indeed, it would be inconsistent on the one hand to prohibit torture to such an extent as to restrict the normally unfettered treaty-making power of sovereign States, and on the other hand bar States from prosecuting and punishing those torturers who have engaged in this odious practice abroad'.)

¹⁹ See B. Broomhall, International Justice and the International Criminal Court: Between Sovereignty and the Rule of Law (2003), at 111–112; Meron, 'International Criminalization of Internal Atrocities', in T. Meron, War Crimes Law Comes of Age (1998), 228, at 249–256. Preuzeto iz: Akande, D. - Shah, SD. Ibid. Str. 835.

UN Konvencija o sudskom imunitetu država i njihove imovine (2004)²⁰ i Evropska konvencija o imunitetu država (1972)²¹ ne primjenjuju se na krivične postupke. UN Konvencija protiv tortura zahtijeva od država da priznaju univerzalnu krivičnu odgovornost za akte torture, ali ne traži da osiguraju univerzalnu civilnu odgovornost u odnosu na torture.

U krivičnom postupku koji je vođen u Velikoj Britaniji protiv Saudijske Arabije i nekih njenih zvaničnika zbog navoda o torturama, *Jones v Ministry of the Interior*²², Sud (*The House of Lords*) je zauzeo stav da je Saudijska Arabija imuna i odbacio tužbu protiv individualnih tuženih na temelju činjenice da su njihovi akti jasno pripisivi državi. Također, sama *jus cogens* priroda zabrane tortura i činjenica da je to međunarodni zločin ne uklanja imunitet od civilne jurisdikcije druge države.

Isti stav je zauzeo sud u Novom Zelandu u civilnom postupku protiv bivšeg kineskog predsjednika i američki sud u civilnom postupku protiv oficira Izraelske armije zbog navodnih ratnih zločina.

Za razliku od personalnog imuniteta koji se razvio kao različit imunitet i nije ovisan o tome je li sama država imuna, funkcionalni imunitet kako ga uživaju pojedinci je integralni dio imuniteta njegove države.²³ U slučaju da postoji izuzeće imuniteta države logična je posljedica da ni pojedinac ne uživa imunitet za taj akt.

DIPLOMATSKI I KONZULARNI IMUNITETI U KRIVIČNIM POSTUPCIMA

Osnovni princip međunarodnog prava je da su članovi diplomatskih misija zaštićeni od sudske i policijske jurisdikcije u zemlji prijema. Kad je u pitanju pravni osnov njihovih privilegija i imuniteta postoje različite teorije kao što su: teorije ekstrateritorijalnosti, teorije o predstavničkom karakteru diplomatskih predstavnika i misija da bi na kraju prevladala funkcionalna teorija po kojoj privilegije i imuniteti važe radi normalnog funkcionisanja misija i odvijanja međunarodnih odnosa.

Materija sudskih imuniteta diplomatskih i konzularnih agenata uređena je Konvencijom o privilegijama i imunitetima Ujedinjenih nacija iz 1946. godine, Konvencijom o privilegijama i imunitetima specijaliziranih agencija iz 1947. godine, Bečkom konvencijom o diplomatskim odnosima iz 1961. godine, Bečkom konvencijom o konzularnim odnosima iz 1963. godine, Konvencijom o specijalnim misijama iz 1969. godine i Konvencijom o predstavljanju država u njihovim odnosima sa me-

²⁰ The UN Convention on the Jurisdictional Immunities of States and Their Property (2004).

²¹ The European Convention on State Immunity (1972).

²² Vidi više: *Jones v Ministry of the Interior of the Kingdom of Saudi Arabia* u . Foakes, J. Ibid. Str. 13.

²³ Vidi: Foakes, J. Ibid. Str. 14.

đunarodnim organizacijama univerzalnog karaktera iz 1975. godine, kao i bilateralnim konzularnim konvencijama.

Privilegije i procesni imuniteti odnose se na sljedeće kategorije:

Diplomatski zastupnici (agenti) stranih država. Ličnost diplomatskog agenta je neprikosnovena.²⁴ Diplomatski agent uživa apsolutni imunitet od krivičnog gonjenja u državi u kojoj je akreditovan. Po članu 31. (1) Bečke konvencije o diplomatskim odnosima: Diplomatski agent uživa (apsolutni) imunitet od krivične jurisdikcije države prijema. On ne može biti podvrgnut nikakvoj vrsti hapšenja ili pritvora (član 29. Konvencije). Imunitet diplomatskog agenta od jurisdikcije države kod koje se akredituje ne oslobađa ga od jurisdikcije države koja ga je akreditovala (član 31. stav 2. Konvencije).²⁵ Država koja akredituje može se odreći sudskog imuniteta diplomatskog agenta (član 32. Konvencije).

Osobe koje su u vezi sa diplomatskim agentima. Pored diplomatskog agenta imunitete uživaju i drugi članovi diplomatske misije koji su po stepenu imuniteta svrstani u četiri kategorije: 1) članovi porodice diplomatskog agenta uživaju imunitete kao i diplomatski agenti²⁶, 2) administrativno i tehničko osoblje kao i članovi njihove porodice uživaju potpun krivičnopravni imunitet²⁷, 3) poslužno osoblje uživa samo

²⁴ Član 29. Bečke konvencije o diplomatskim odnosima iz 1961. godine glasi:

Ličnost diplomatskog agenta je neprikosnovena. On ne može biti podvrgnut nikakvoj vrsti hapšenja ili pritvora. Država kod koje se akredituje tretira ga s dužnim poštovanjem i preduzima sve razumne mjere da bi spriječila nanošenje uvreda njegovoj licnosti, njegovoj slobodi ili njegovom dostojanstvu.

²⁵ Član 31. Bečke konvencije o diplomatskim odnosima iz 1961. godine glasi:

Diplomatski agent uživa imunitet od krivične jurisdikcije države kod koje se akredituje. On također uživa imunitet od građanskog i upravnog sudstva, osim kad se radi o:

a) nekoj stvarnoj tužbi koja se odnosi na privatne nepokretnosti na teritoriji države kod koje se akredituje, osim ako diplomatski agent posjeduje tu nepokretnost za račun države koja akredituje a za potrebe misije;

b) tužbi koja se odnosi na nasleđe, u kojoj se diplomatski agent pojavljuje kao izvršilac testamenta, administrator, nasljednik ili legator po privatnoj osnovi a ne u ime države koja akredituje;

c) tužbi koja se odnosi na slobodne profesije ili trgovačke djelatnosti, ma kakva ona bila, koju vrši diplomatski agent u državi kod koje se akredituje, izvan svojih službenih funkcija.

Diplomatski agent nije obavezan da svedoči.

Nikakva mjera izvršenja ne može se preduzeti protiv diplomatskog agenta, osim u slučajevima predviđenim u stavovima a), b) i c) tačke 1. ovog člana, i pod uslovom da se izvršenje može sprovesti a da se time ne vrijeđa neprikosnovenost njegove ličnosti ili stana.

Imunitet diplomatskog agenta od jurisdikcije države kod koje se akredituje ne oslobađa tog agenta od jurisdikcije države koja ga akredituje.

²⁶ Po članu 37. 1. članovi porodice diplomatskog agenta koji čine dio njegovog domaćinstva uživaju privilegije i imunitete pomenute u članovima 29. do 36, pod uslovom da nisu državljani države kod koje se akredituje.

²⁷ Po članu 37. 2. članovi administrativnog i tehničkog osoblja misije, kao i članovi njihove porodice koji čine dio njihovih domaćinstava uživaju, pod uslovom da nisu državljani države kod koje se akredituje, ili da u njoj nemaju svoje stalno prebivalište, privilegije i imunitete pomenute u

funkcionalni imunitet²⁸, i 4) privatna posluga²⁹. Svaka od ovih kategorija uživa različit stepen imuniteta od krivičnih postupaka.

Prostorije diplomatske misije. Prostorije misije uključujući i stan diplomatskog agenta su nepovredive. Organima države je dozvoljeno da u njih uđu samo uz pristanak šefa misije. Država kod koje se akredituje ima specijalnu obavezu da preuzme sve potrebne mjere da bi spriječila nasilan ulazak u prostorije misije ili njihovo oštećenje, narušavanje mira misije ili povredu njenog dostojanstva. Prostorije misije, namještaj i drugi predmeti koji se u njima nalaze, kao ni prevozna sredstva misije ne mogu biti predmet nikakvog pretresa, rekvizicije, zaplijene ili mjere izvršenja (član 22. Konvencije).

Arhivi i dokumenti misije nepovredivi su u svako doba i ma gdje se nalazili (član 22.).

Diplomatska valiza. Diplomatska valiza ne smije biti otvorena ni zadržana.

Paketi koji čine diplomatsku valizu treba da nose vidne spoljne oznake svoje prirode i mogu sadržavati samo diplomatske dokumente ili predmete za službenu upotrebu.

Generalni sekretar UN, njegovi pomoćnici i njihovi bračni drugovi i malodobna djeca uživaju jednake privilegije i imunitete kao i diplomatski agenti.³⁰

Osoblje nacionalnih misija pri međunarodnim organizacijama: diplomatski agenti, administrativno i tehničko osoblje i poslužno osoblje ima jednake privilegije i imunitete prema kategorijama kao i osoblje diplomatske misije.³¹

*Članovi specijalne misije*³² i njihove porodice³³ administrativno i tehničko osoblje specijalne misije³⁴ i njihove porodice³⁵ uživaju apsolutni imunitet od krivične juris-

članovima 29. do 35, s tim da se imunitet od građanskog i upravnog sudstva države kod koje se akredituje, pometnut u tački 1. člana 31, ne primenjuje na postupke učinjene izvan vršenja njihovih funkcija. Oni takode uživaju i privilegije pomenute u tački 1. člana 36. u pogledu predmeta uvezenih prilikom njihovog prvog doseljenja.

²⁸ Po članu 37. 3. članovi poslužnog osoblja misije koji nisu državljani države kod koje se akredituje ili koji nemaju u njoj stalno prebivalište, uživaju imunitet u pogledu postupaka učinjenih u vršenju svojih funkcija i oslobođenja od poreza i taksa na plate koje primaju za svoju službu, kao i oslobođenje predviđeno u članu 33.

²⁹ Vidi član 37. 4. Bečke konvencije o diplomatskim odnosima.

³⁰ Član V odjeljak 19. Konvencija o povlasticama i imunitetima Ujedinjenih nacija.

³¹ Član 28-36 i 58-66. Konvencije o predstavljanju država u njihovim odnosima sa međunarodnim organizacijama univerzalnog karaktera iz 1975. godine.

³² Član 29. Konvencije o specijalnim misijama.

³³ Član 39. Stav 1. Konvencije o specijalnim misijama.

³⁴ Član 36 Konvencije o specijalnim misijama.

³⁵ Član 39. 2. Konvencije o specijalnim misijama.

dikcije. Poslužno osoblje³⁶ uživa imunitet samo za djela počinjena u vršenju službe dok članovi privatne posluge ne uživaju imunitet.

Konzularni dužnosnici. Krivični imunitet konzularnih funkcionera je uži. Konzularni funkcioneri se ne mogu uhapsiti ili pritvoriti izuzev u slučaju počinjenja teškog krivičnog djela po nalogu suda ali ne i za druga krivična djela (član 41. Konvencije).³⁷ U slučaju hapšenja ili pritvaranja nekog člana konzularnog osoblja država u kojoj se konzularni ured nalazi je dužna smjesta obavijestiti šefa konzularnog ureda, a ukoliko je sam pogođen nekom od ovih mjera državu odašiljanja (član 42.). Konzularni funkcioneri su također izuzeti od nadležnosti sudskih i upravnih organa države prijema.³⁸ Ova materija je slično uređena i bilateralnim konzularnim konvencijama.

Većina pravnih pisaca kao i većina sudova podržavaju apsolutni diplomatski imunitet od krivične jurisdikcije kao i imunitet od jurisdikcije lokalne policije.³⁹

Diplomatske privilegije ne znače imunitet od pravne odgovornosti nego samo izuzimanje od lokalne jurisdikcije. Imunitet od jurisdikcije je privilegija suverena koji je akreditirao diplomatskog agenta. Suveren ili nadređeni diplomatskom agentu može se odreći imuniteta.⁴⁰

³⁶ Član 36. Konvencije o specijalnim misijama.

³⁷ Član 41. Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine glasi:
Osobna nepovredivost konzularnih funkcionera

1. Konzularni funkcioneri ne mogu se uhapsiti ili pritvoriti, osim u slučaju teškog kaznenog djela i to samo u provođenju odluke nadležne sudske vlasti.

2. Osim u slučaju predviđenom u stavu 1. ovoga člana, konzularni funkcioneri ne mogu biti zatvoreni niti podvrgnuti bilo kojem drugom obliku ograničenja osobne slobode, izuzev u izvršenju pravomoćne sudske odluke.

3. Ako se pokrene kazneni postupak protiv konzularnog funkcionera, on se mora pojaviti pred nadležnim organima. Međutim, postupak se mora voditi s dužnim poštovanjem prema konzularnom funkcioneru radi njegovog službenog položaja, i, osim u slučaju predviđenom u stavu 1. ovoga članka, na način kako bi se što je moguće manje ometalo obavljanje konzularnih funkcija. Ako je, u okolnostima spomenutim u stavu 1. ovoga člana, nastala potreba da se konzularnog funkcionera pritvori, postupak protiv njega mora se pokrenuti u najkraćem roku.

³⁸ Član 43. Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine glasi:
Imunitet od sudbenosti

1. Konzularni funkcioneri i konzularni službenici ne podliježe nadležnosti sudskih i upravnih organa države primateljice za djela izvršena u obavljanju konzularnih funkcija.

2. Međutim, odredbe stava 1. ovoga člana ne primjenjuju se u slučaju građanske tužbe:

a) pokrenute na osnovu ugovora što ga je neki konzularni funkcioner ili konzularni službenik zaključio, ali ne izričito ili prešutno kao punomoćnik države šiljateljice; ili

b) podnijete po trećoj osobi za naknadu štete nastale prometnom nesrećom koju je u državi primateljici prouzrokovalo neko vozilo, brod ili zrakoplov.

³⁹ Vidi: Wilson, A. R. *Diplomatic Immunity from Criminal Jurisdiction: Essential to Effective International Relations* Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review Law Reviews 1-1-1984. P. 113-138. Str. 128.

⁴⁰ Ibid. Wilson, A. R. Str. 134.

Diplomatski i konzularni agenti uživaju imunitet u prekršajnim postupcima.

I ako postoji obaveza diplomata da poštuju lokalne propise nije neuobičajeno da ih diplomate krše, naročito u oblasti saobraćaja kao na primjer prekoračenje brzine, nepoštovanja znaka stop, neplaćanje tiketa za parking i slično što uzrokuje probleme oko izricanja i izvršenja prekršajnih sankcija. I u SAD materija prekršaja saobraćajnih propisa je smještena u krivične povrede, pa diplomate izbjegavaju gonjenje za ove prekršaje. Države preduzimaju različite mjere kako bi prisilile diplomatske agente da poštuju lokalne propise. Efektivne sankcije koje stoje na raspolaganju da bi se diplomatski agenti prisilili na poštivanje lokalnih zakona su opoziv, otpuštanje i protjerivanje.⁴¹ Cilj ovih sankcija je da drže diplomatske agente odgovornim za njihovo ponašanje. U konačnici državi prijema stoji na raspolaganju mogućnost da u svako vrijeme i bez navođenja razloga stranog diplomatskog agenta proglasi personom *non grata*.⁴²

Svako lice koje ima pravo na privilegije i imunitete koristi se njima čim stupi na teritoriju države kod koje se akredituje radi preuzimanja svoje službe, ili, ako se već nalazi na toj teritoriji, čim je njegovo imenovanje notificirano ministarstvu vanjskih poslova ili nekom drugom ministarstvu koje bude ugovoreno.

Kad se funkcije nekog lica koje uživa privilegije i imunitete okončaju, te privilegije i imuniteti, po pravilu, prestaju u trenutku kad to lice napušta zemlju ili po isteku razumnog roka koji mu je dat u tu svrhu, ali oni važe do tog trenutka čak i u slučaju oružanog sukoba (član 39.).

Međutim, imunitet diplomatskog agenta ostaje za radnje koje to lice učini u vršenju svojih funkcija kao član misije (član 39. stav 2. Konvencije). U tome je pozicija diplomatskih agenata vrijedna pažnje, jer je za razliku od drugih visokih državnih zvaničnika njihov imunitet od krivičnog gonjenja i po prestanku funkcije izričito propisan međunarodnim ugovorom.

⁴¹ Vidi: Diplomatic Immunity: Hearings before the Senate Subcomm. of the Comm. Of the Judiciary on Citizens and Shareholders' Rights and Remedies, 95th Cong., 2d Sess. 126-39 (1978). Treba istaći da u distriktu Kolumbija, propisi kojim se propisuju saobraćajni prekršaji su transformisani i z krivičnog zakona u građanski zakon, i očekuje se strožija primjena sa ograničenom građanskom odgovornošću prema diplomatama.

(It should be noted that in the District of Columbia, regulations proscribing minor traffic violations have been transferred from the criminal code to the civil code, and more vigorous enforcement against diplomats with limited civil liability is expected.) Effective January 29, 1979, the District of Columbia decriminalized parking violations. Bowman, Many Embassy Aides To Lose Parking Immunity, Wash. Post, Jan. 13, 1979, at C-1, col. 1. **Preuzeto iz** : Wilson, A. R. Ibid, str.129. fus nota 122.

⁴² Član 9. Bečke konvencije o diplomatskim odnosima glasi:

Država kod koje se akredituje može u svako doba, i bez obaveza da obrazloži svoju odluku, obavijesti državu koja akredituje da je šef ili ma koji član diplomatskog osoblja misije persona non grata ili da ma koji drugi član osoblja misije nije prihvatljiv. Država koja akredituje će tada opozvati lice u pitanju ili će okončati njegove funkcije u toj misiji. Neko lice može biti oglašeno kao persona non grata ili kao neprihvatljivo prije nego što dođe na teritoriju države kod koje se akredituje.

Ali, ovdje bi mogli postaviti nekoliko pitanja. Prvo, da li se izuzimanja od funkcionalnog imuniteta, naročito za međunarodne zločine primjenjuje i na bivše diplomate. Drugo, da li se imunitet bivših diplomata primjenjuje *erga omnes*, odnosno da li se primjenjuje i na države izvan one u kojoj je diplomat bio akreditovan.

Odgovor na prvo pitanje leži u članu 39. stav 2. Konvencije gdje se navodi da se imunitet diplomatskog agenta odnosi na radnje koje je učinio u vršenju svoje funkcije u diplomatskoj misiji. Dok član 3. definiše da su funkcije diplomatske misije sljedeće:

- a) predstavljanju države koja akredituje kod države kod koje se akredituje;
- b) zaštiti u državi kod koje se akredituje interesa države koja akredituje i njenih državljana, u granicama koje dozvoljava međunarodno pravo;
- c) pregovaranju s vladom države kod koje se akredituje;
- d) obavještanju, svim dozvoljenim sredstvima, o uslovima i razvoju događaja u državi kod koje se akredituje i podnošenju izvještaja o tome vladi države koja akredituje;
- e) unapređivanju prijateljskih odnosa i razvijanju privrednih, kulturnih i naučnih odnosa između države koja akredituje i države kod koje se akredituje.

Analizom teksta ovog člana teško je zamisliti situaciju u kojoj bi se mogao počinuti međunarodni zločin vršenjem neke od pobrojanih funkcija.

Što se tiče drugog pitanja, država u kojoj je bivši diplomat bio akreditiran je prema slovu Konvencije obavezna da poštuje njegov funkcionalni imunitet "čak i kad je diplomat optužen da je počinio međunarodni zločin."⁴³ A kao što znamo ugovorno pravilo ne odnosi se na treće države. U odnosu na te države pozicija bivših diplomata je ista kao pozicija ostalih državnih zvaničnika. "On ili ona ima generalni imunitet *ratione materiae* državnih zvaničnika koji proizlazi iz imuniteta države."⁴⁴

IMUNITET PRED MEĐUNARODNIM TRIBUNALIMA

Međunarodni sud u Hagu u presudi u predmetu Nalog za hapšenje⁴⁵ govoreći o imunitetu sadašnjih i bivših ministara vanjskih poslova je zaključio da se protiv njih može pokrenuti krivični postupak pred određenim međunarodnim krivičnim su-

⁴³ Akande, D. – Shah. Ibid. Str. 851.

⁴⁴ "Nalaz u ibid., at 613–614 da bivši diplomati čak ne posjeduju imunitet dat drugim bivšim državnim zvaničnicima je neuvjerljiv. Teško je vidjeti zašto se imunitet *ratione materiae* neće primijeniti gdje je zvaničnik koji postupa u ime države bivši diplomat." (The finding in ibid., at 613–614 that former diplomats do not possess even the immunity accorded to other former state officials is unconvincing. It is difficult to see why the immunity of the state *ratione materiae* will not apply where the official acting on behalf of the state was a former diplomat.) See Fassbender, 'Case Comment', 92 AJIL (1998) 74. Preuzeto iz: Akande, D. – Shah. Ibid. Str. 851.

⁴⁵ Vidi: Arrest Warrant Case, 2002 I.C.J. para. 61.

dovima. Radi primjera su navedeni Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i Međunarodni krivični tribunal za Ruandu (ICTR) koji su ustanovljeni po poglavlju VII Povelje UN i Međunarodni krivični sud (ICC) koji je utemeljen međunarodnim ugovorom.

Ovaj stav je utemeljen na shvatanju da međunarodni imunitet primarno proizilazi iz međunarodnog prava pa međunarodna zajednica može odlučiti kad je imunitet neprimjenjiv.⁴⁶

Imuniteti pred tribunalima osnovanim po poglavlju VII Povelje UN

Savjet sigurnosti UN osnovao je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i Međunarodni krivični tribunal za Ruandu (ICTR) po poglavlju VII Povelje UN kao svoje pomoćne organe radi odvratanja od daljeg vršenja zločina.

Član 7. (2) Statuta ICTY glasi: Nijedna optužena osoba, bilo da se radi o šefu države ili vlade ili o odgovornom državnom funkcioneru, ne može biti oslobođena krivične odgovornosti niti joj se može ublažiti kazna na osnovu njenog službenog položaja. Odredba člana 6. (2) Statuta ICTR je identična.

Prilikom izrade teksta nacrtu statuta zauzet je stav da je nužno unaprijed isključiti mogućnost pozivanja na imunitet na osnovu službenog položaja i to je bio stav gotovo svih pisanih komentara koji su upućeni Generalnom sekretaru UN.⁴⁷ "Bassiouni kaže da ICTR i ICTY oba eliminišu materijalni imunitet kao odbranu, ali oni ne rješavaju pitanje procesnih imuniteta, što je pitanje jurisdikcije."⁴⁸ U postupku protiv Miloševića niko nije postavio pitanje imuniteta, ali je jasno da pomenuta odredba Statuta isključuje mogućnost postojanja i procesnog imuniteta.

Savjet sigurnosti UN kao organ nadležan za očuvanje međunarodnog mira i sigurnosti može svojim odlukama obavezivati cjelokupnu međunarodnu zajednicu, ali po članu 24. (2) Povelje UN njegovo djelovanje mora biti u skladu sa ciljevima i načelima Ujedinjenih nacija. Poštovanje međunarodnog prava je jedan od takvih ciljeva. "Prema tome, Savjet sigurnosti može proglasiti prijetnju međunarodnom miru, osnovati tribunal i odreći se imuniteta svakog ko se pred njim pojavi. Takve mjere bi obavezivale cjelokupnu međunarodnu zajednicu."⁴⁹

⁴⁶ Vidi: Sadat, L. N: The International Criminal Court And The Transformation of International Law: Justice for The New Millennium 201 n. 113 (Cherif Bassiouni ed., Transnational Publishers 2002). Koller, S. D. Immunities of foreign ministers: Paragraph 61 of the yerodia judgment as it pertains to the Security Council and the international criminal Court AM. U. INT'L L. RE. Str.22.

⁴⁷ Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 2 of the Security Council Resolution 808, U.N. SCOR, 48th Sess., U.N. Doc. S/25704 (1993).

⁴⁸ Koller, S. D. Ibid. Str. 33. (fus nota izostavljena).

⁴⁹ Koller, S. D. Ibid. Str. 34.

Nije potpuno jasno da li Savjet sigurnosti može svojom odlukom ukloniti imunitete pred nacionalnim sudovima. Pomenuta presuda Međunarodnog suda u Hagu (ICJ) govori samo o nepostojanju imuniteta pred međunarodnim sudovima dok je sve ostalo predmet različitih interpretacija.

Imunitet pred međunarodnim krivičnim sudom ICC

Član 27. Statuta Međunarodnog krivičnog suda glasi:

1. Ovaj Statut se primjenjuje jednako na sva lica bez pravljenja razlike po pitanju da li su oni nosioci javne funkcije ili ne. Posebno, javna funkcija predsjednika države ili vlade, člana vlade ili parlamenta, izabranog predstavnika ili vladinog službenika, neće ni u kom slučaju predstavljati osnov da se to lice izuzme od krivične odgovornosti, po ovom Statutu, niti javna funkcija, sama po sebi, predstavlja osnov za blaže kažnjavanje.
2. Imunitet i druga posebna prava koja se izvode iz javne funkcije, čiji su oni nosioci bilo po nacionalnom ili međunarodnom pravu, ne predstavlja prepreku za Sud da u odnosu na ta lica postupa u skladu sa svojim nadležnostima.

Ovaj član eliminiše oba imuniteta: imunitet *ratione personae* i imunitet *ratione materiae*. Mišljenje Međunarodnog suda u Hagu izraženo u predmetu Nalog za hapšenje je drukčije pa je za očekivati da bi se zainteresovane države mogle pozivati na ovu presudu i tražiti funkcionalni imunitet za određene akte koje su počinili njihovi državljani.⁵⁰

Neki komentatori smatraju da je Statut Međunarodnog krivičnog suda akt koji "efektivno djeluje *erga omnes*".⁵¹ To bi moglo biti tačno za državljane država članica Statuta. Za razliku od međunarodnih krivičnih tribunala neke značajne države kao na primjer SAD nisu članica Statuta. Pošto je Stat Međunarodnog krivičnog suda zapravo međunarodni ugovor on kao takav obavezuje samo države članice koje su se prilikom zaključenja ugovora, usvajanjem Statuta, odrekle imuniteta za nosioce javnih funkcija. "Imuniteti zvaničnika država koje nisu članice po običajnom pravu nastavljaju postojati pred ICC"⁵² Pošto se međunarodni ugovori ne odnose na treće države, to države članice ne mogu vlastito odricanje od imuniteta protegnuti i na države nečlanice.

Član 98. Statuta Međunarodnog krivičnog suda ublažava odredbe o imunitetu sadržane u članu 27. Statuta. Član 98. (1) Statuta glasi:

⁵⁰ Koller, S. D. Ibid. Str. 37.

⁵¹ Sascha Rolf Lüder, The Legal Nature of the International Criminal Court and the Emergence of Supranational Elements in International Criminal Justice, 84 INT'L REV. RED CROSS 79, 82 (2002).

⁵² Koller, S. D. Ibid. Str. 38.

1. Sud ne može nastaviti sa sprovođenjem zahtjeva za izručenje ili pomoć koja bi zahtijevala od države da postupa protivno svojim obavezama po međunarodnom pravu a vezano za državni ili diplomatski imunitet lica ili vlasništva treće države, osim ako Sud prethodno dobije pristanak na saradnju te treće države o ukidanju imuniteta.

Pošto su se države članice Statuta odrekle imuniteta za svoje zvaničnike to odricanje ne važi za lica koja uživaju državni ili diplomatski imunitet, državljane trećih država osim ako treća država unaprijed obavijesti Sud da za tu osobu ukida imunitet.

IMUNITETI PRIPADNIKA STRANIH ORUŽANIH SNAGA

Strane vojne snage koje prolaze ili borave na teritoriji domaće države uživaju imunitet od krivičnog gonjenja.⁵³ Kad država dopusti prolaz ili boravak stranih vojnih snaga ona čini "implicitno odricanje od jurisdikcije".⁵⁴ "Razlog za takvo odricanje od strane države prijema je opravdan zbog održavanja efikasnosti i dostojanstva stranih snaga."⁵⁵ Pitanja imuniteta se često regulišu sporazumom koji je i osnov dolaska ili prolaska stranih oružanih snaga. Ukoliko takvog sporazuma nema izgleda da imunitet od krivične odgovornosti nije apsolutan.

Bosna i Hercegovina je zaključila sporazum sa Organizacijom sjevernoatlanskog pakta o statusu NATO-a i njegovog osoblja u Bosni i Hercegovini. Ovaj sporazum, Dodatak B Aneksu 1-A, sastavni je dio Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.

Tačka 2. Sporazuma glasi:

Odredbe Konvencije o povlasticama i imunitetima Ujedinjenih nacija od 13. Februara 1946. godine koje se odnose na stručnjake na zadatku primjenjivat će se *mutas mutandis* na osoblje NATO-a uključeno u Operaciju, osim ako to nije drukčije određeno ovim sporazumom. Osim toga, NATO, njegova imovina i aktiva uživat će povlastice i imunitete navedene u Konvenciji i kako je to utvrđeno ovim sporazumom.

Ovaj Sporazum također obavezuje osoblje koje uživa povlastice i imunitete da poštuje zakone Republike Bosne i Hercegovine u mjeri u kojoj su oni kompatibilni sa

⁵³ Vidi više: Brownlie, I. (2003). 6-th ed. Principles of Public International Law. Oxford: University Press. 359-370; Bowett, United Nations Forces (1964), 428-467; Higgins, United Nations Peacekeeping, 4 vols. 1969, 1970, 1980, 1981); Bantekas, I – Nash, S. (2007). International Criminal Law. (3-th ed.). London and New York: Routledge – Cavendish, 106-108.

⁵⁴ Bantekas, I – Nash, S. (2007). International Criminal Law. (3-th ed.). London and New York: Routledge – Cavendish. Str. 106. Fus nota izostavljena.

⁵⁵ Bantekas, I – Nash, S. (2007). Ibid. Str. 106.

povjerenim zadacima, odnosno mandatom. Osoblje je obavezno suzdržavati se od radnji koje su nespojive sa prirodom operacije (tačka 3. Sporazuma).

Konvencija o povlasticama i imunitetima Ujedinjenih nacija u članu VI Odjeljak 22. za stručnjake koji su na zadatku Ujedinjenih nacija propisuje:

Stručnjacima (različitim od službenika koji su obuhvaćeni članom V) koji obavljaju zadatke za Ujedinjene nacije odobravaju se povlastice i imuniteti koji su potrebni za neovisno obavljanje njihovih funkcija za vrijeme trajanja njihovih zadataka, uključujući vrijeme provedeno na putovanjima u vezi s njihovim zadacima. Posebno, odobrava im se:

- a. imunitet od hapšenja ili zatočenja i od zaplijene njihove osobne prtljage;
- b. imunitet od sudskih postupaka u pogledu izgovorenih ili napisanih riječi i svih akata počinjenih u obavljanju njihovih zadataka, koji im se odobrava i nakon što su te osobe prestale obavljati zadatke za Ujedinjene nacije;
- c. nepovredivost svih spisa i dokumenata;
- d. pravo na upotrebu kodova te na primanje dokumenata i korespondencije putem kurira ili u zapečaćenim valizama u svrhu komunikacije s Ujedinjenim nacijama;...

Očigledno je da osoblje NATO-a na zadatku održavanja mira u Bosni i Hercegovini uživa funkcionalne imunitete koji su im neophodni za uspješno obavljanje njihovih zadataka. Za vrijeme angažovanja na zadatku osoblje uživa i materijalne i procesne imunitete koji nastavljaju postojati i nakon okončanja zadatka.

U odjeljku 23. je navedeno da se povlastice i imuniteti odobravaju u interesu Ujedinjenih nacija, a ne radi njihove osobne koristi. Generalni sekretar ima pravo i dužnost odreći se imuniteta u svakom slučaju kad bi, po njegovu mišljenju, imunitet ometao izvršenje pravde, kad ga se može odreći, a da ne nanese štetu Ujedinjenim nacijama. Pošto su privilegije i imuniteti osoblja NATO-a utemeljeni na ovoj Konvenciji njene odredbe o odricanju imuniteta *mutas mutandis* bile bi primjenjive i na NATO.

Snage UN angažovane u operacijama održavanja mira (*peace-keeping operations*) koje ne sprovode prinudne mjere prema Povelji UN raspoređuju se u sporazumu sa odnosnom državom. U relevantnom formalnom sporazumu mogu im biti date značajne privilegije i imuniteti uključujući i materijalne i procesne krivične imunitete.

ZAKLJUČAK

Opšte je pravilo međunarodnog krivičnog prava da je svaki počinitelj međunarodnog krivičnog djela krivično odgovoran, bez obzira na službeni položaj i bez obzira na krivično zakonodavstvo njegove vlastite države.

Svi državni zvaničnici uključujući i one koji ne uživaju personalni imunitet dok su na dužnosti uživaju imunitet od jurisdikcije drugih država u odnosu na akte učinjene u vršenju funkcije. Službenim aktima se smatraju akti počinjeni u vršenju javne državne vlasti. To su akti državnih organa ili osoba koji imaju ovlaštenje da vrše elemente državne vlasti čak i kad prekorače ovlaštenja ili instrukcije. Sudovi odbijaju donositi presuda o pravnoj valjanosti akata koje su donijeli državni organi strane države u okviru svoje nadležnosti.

Imunitet države se primjenjuje samo u pogledu suverenih i službenih akata, a međunarodni zločini i to naročito oni koji su suprotni *jus cogens* normama nikad ne mogu biti smatrani da su suveni ili službeni akti. Države nemaju ovlasti kršiti *jus cogens* norme.

Pravila o funkcionalnim imunitetima visokih državnih zvaničnika uglavnom su se razvila u kontekstu civilnih postupaka.

Osnovni princip međunarodnog prava je da su članovi diplomatskih misija zaštićeni od sudske i policijske jurisdikcije u zemlji prijema.

Većina pravnih pisaca kao i većina sudova podržavaju apsolutni diplomatski imunitet od krivične jurisdikcije kao i imunitet od jurisdikcije lokalne policije. Diplomatske privilegije ne znače imunitet od pravne odgovornosti nego samo izuzimanje od lokalne jurisdikcije.

Imunitet visokih državnih zvaničnika ne primjenjuje se u krivičnim postupcima pred međunarodnim krivičnim sudovima i tribunalima.

Strane vojne snage koje prolaze ili borave na teritoriji domaće države uživaju imunitet od krivičnog gonjenja.

Literatura

Knjige i članci

Akande, D. - Shah, SD. Immunities of State Officials, International Crimes, and Foreign Domestic Courts. The Bantekas, I – Nash, S. (2007). International Criminal Law. (3-th ed.). London and New York: Routledge –

Cavendish European Journal of International Law Vol. 21 no. 4 © EJIL 2011. 815-852.

Brownlie, I. (2003). 6-th ed. Principles of Public International Law. Oxford: University Press.

Foakes, J. Imuniti for International Crimes? Developments in the Law on Prosecuting Heads of State in Foreign

Courts. IL BP 2011/02.

Koller, S. D. Immunities of foreign ministers: Paragraph 61 of the Yerodia judgment as it pertains to the Security

Council and the international criminal Court AM. U. INT'L L. RE.

Liider, R.S. The Legal Nature of the International Criminal Court and the Emergence of Supranational Elements in

International Criminal Justice, 84 INT'L REV. RED CROSS 79, 82 (2002).

Sadat, L.N. The International Criminal Court And The Transformation of International Law: Justice for The New

Millennium 201 n. 113 (Cherif Bassiouni ed., Transnational Publishers 2002).

Softic, S. (2012) Međunarodno pravo. Sarajevo: DES.

Sison, G. A King No More: The Impact of the Pinochet Decision on the Doctrine of Head of State Immunity

Drugi izvori

Prosecutor v. Blaškić (Objection to the Issue of Subpoena duces Tecum) IT-95-14-AR108 (1997), 110 ILR (1997) 607, at 707, para. 38.

Attorney General of Israel v. Eichmann, 36 ILR (1962) 5, at 308–309.

Vidi: Nicaragua v. USA, supra note 42, at para. 190.; See Judge ad hoc Elihu Lauterpacht, in Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia), Further Request for Provisional Measures, Order of 13 Sept. 1993 [1993] ICJ Rep 325, at 440.;

See Prosecutor v. Furundžija, Judgment, Case No. IT-95-17/1-T (1998), 121 ILR 213, at 260 (ICTY: Trial Chamber),

Convention Against Torture 1984, supra note 76; In Prosecutor v. Furundžija, Judgment, supra note 86, at para. 156

The UN Convention on the Jurisdictional Immunities of States and Their Property (2004).

The European Convention on State Immunity (1972).

Konvencija o povlasticama i imunitetima Ujedinjenih nacija.

Konvencije o predstavljanju država u njihovim odnosima sa međunarodnim organizacijama univerzalnog karaktera iz 1975. godine.

Član 29. Konvencije o specijalnim misij

Član 39. Stav 1. Konvencije o specijalnim misijama.

Član 36 Konvencije o specijalnim misijama.

Član 39. 2. Konvencije o specijalnim misijama.

Član 36. Konvencije o specijalnim misijama.

Član 41. Bečke konvencije o konzularnim odnosima iz 1963. godine glasi:

Vidi: Wilson, A. R. Diplomatic Immunity from Criminal Jurisdiction: Essential to Effective International Relations Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review Law Reviews 1-1-1984. P. 113-138.

Arrest Warrant Case, 2002 I.C.J. para. 61.

Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 2 of the Security Council Resolution 808, U.N. SCOR, 48th Sess., U.N. Doc. S/25704 (1993).

Summary

This article deals with the determination of the extent to which government officials are subjected to criminal prosecution before national courts of other countries for international crimes and some related issues, such as diplomatic immunity, immunity before international courts and immunity of foreign armed forces. Here are considered a functional immunities international law gives state officials, the reasons for granting such immunities and if they be applied in situations where there is reasonable suspicion that a state official has committed a international crime.

This is proving that functional immunities applies in situations where is reasonable doubt that the current international state official committed a international crime. When it is about high former government officials they enjoy immunity for criminal acts committed in the performance of official duties. They could be prosecuted for any other criminal acts committed before, during and after the exercise of the functions.

Here are discarded traditional arguments about the scope and merits of functional immunity and considered the new based on judgments international and domestic courts at the end of last and at the beginning of this century.

Keywords: *immunity; international crime; public official; diplomatic agent of a foreign military force*

MEĐUNARODNA JURISDIKCIJA U KRIVIČNIM STVARIMA

Sakib Softić

Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu

Adresa za korespondenciju:

Sakib Softić
Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne
studije Univerziteta u Sarajevu
Zmaja od Bosne 8
71000 Sarajevo
softicsakib@gmail.com

Copyright © 2013 Fakultet za
kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u
Sarajevu

Sažetak

Pitanje nadležnosti za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja pravila međunarodnog prava je u stalnom progresu i zahtijeva povremeno preispitivanje u svjetlu nastanka novih pravila međunarodnog prava i njihovog potvrđivanja u praksi međunarodnih i nacionalnih krivičnih sudova. Autor je istražio principe na kojima je jurisdikcija utemeljena koristeći izvorne međunarodne dokumente, odnos između međunarodne i nacionalne jurisdikcije, stavove različitih sudskih tijela zauzete u njihovoj primjeni u konkretnim slučajevima kao i njihovo razumijevanje od strane vodećih pravnih stručnjaka u ovoj oblasti. Zatim ih je opisao i objasnio pojedinačno i u međusobnom odnosu tako da rad daje cjelovitu sliku stanja teorije i prakse u ovoj materiji. Principi na kojima je utemeljena jurisdikcija u krivičnim stvarima proizlaze iz međunarodnih običaja, međunarodnih ugovora i nacionalnih zakonodavstava. Ne postoje pravila međunarodnog običajnog prava opšteg karaktera koja bi obavezivala države da vrše jurisdikciju po nekom od navedenih osnova. Ali, ipak u onim oblastima u kojima međunarodne konvencije predviđaju takvu obavezu država moglo bi se reći da su takva pravila u nastajanju.

Ključne riječi: *ijurisdikcija; suverenitet; ekstradicija; međunarodno krivično djelo; primarna nadležnost; komplementarna nadležnost*

UVOD

Predmet ovog rada je međunarodnopravna jurisdikcija u krivičnim stvarima. Pitanje jurisdikcije za krivično gonjenje počilaca međunarodnih krivičnih djela povremeno dolazi u žižu interesovanja šire međunarodne javnosti naročito kada je u pitanju krivično gonjenje trenutno ili ranije visoko pozicioniranih državnih dužnosnika ili istaknutih pojedinaca kao što je to u skorije vrijeme bio slučaj sa sadašnjim i bivšim predsjednicima država kao što su to naprimjer Noriega, Gadafi, Pinoče, Milošević ili osnivač *WikiLeaks*-a, *Julian Assange*. Također je ovo pitanje od značaja za uspostavu nadležnosti u krivičnim djelima sa elementom inostranosti, zločinima kojima se vrijeđaju vrijednosti zaštićene međunarodnim pravom kao i ustanovljenjem nadležnosti za sva ostala krivična djela.

Ustanovljenje jurisdikcije vrši se na osnovu određenih principa. Stoga je nužno utvrditi na osnovu kojih principa se ustanovljava jurisdikcija pojedinih država, te ih opisati i objasniti. Cilj ovog rada je izlaganje i objašnjenje osnovnih principa na osnovu kojih se utvrđuje jurisdikcija za suđenje u krivičnim stvarima kao i utvrđivanje odnosa između međunarodne i nacionalne jurisdikcije.

Osnovna hipoteza ovog rada je da je u okviru međunarodnog krivičnog prava uspostavljen cjelovit set principa na osnovu kojih se može utvrditi jurisdikcija kao i nadležnost nekog sudskog tijela u svakom pojedinačnom predmetu.

Ciljevi ovog rada opredijelili su i izbor metoda korištenih za realizaciju postavljenih ciljeva. To su prije svih deskriptivni i analitički metod a u izvjesnoj mjeri i komparativni metod. Autor je istražio koji su to principi na temelju kojih se utvrđuje jurisdikcija, te ih opisao i objasnio.

U domaćoj pravnoj literaturi nema dovoljno radova koji bi se bavili isključivo pitanjem jurisdikcije u krivičnom pravu sa međunarodnopravnog aspekta. Knjige i članci u domaćoj literaturi koji se bave pitanjem jurisdikcije tretiraju isto pitanje iz ugla nacionalne krivične jurisdikcije.

Jurisdikcija je izraz koji nam služi da opišemo granice nadležnosti država ili drugih regulatornih vlasti, kao što je naprimjer Evropska Unija, da donose i primjenjuju zakone kao i da ih prinudno izvršavaju. *Jurisdikcija* je pravo države da donosi zakone, da presuđuje u sporovima između pravnih subjekata (fizičkih i pravnih lica) i da sprovodi svoje zakone sudskim i vansudskim putem. Jurisdikciju dijelimo na: zakonodavnu, izvršnu i sudsku.¹

Zakonodavna jurisdikcija (eng. *right to prescribe*) se odnosi na pravo države da donosi obavezujuće pravne propise koji se primjenjuju na njenoj teritoriji. Država koja

¹ Softić, S. (2012). Međunarodno pravo. Sarajevo: Des. Str. 117.

donosi pravne propise suprotne odredbama međunarodnog prava i krši svoje međunarodne obaveze čini povredu međunarodnog pravnog poretka što u konačnici može dovesti do njene međunarodne odgovornosti.²

Sudska jurisdikcija (eng. *right to adjudicate*) odnosi se na pravo presuđenja u građanskim i krivičnim stvarima odnosno pravo države da podvrgne određene osobe ili stvari sudskim postupcima.³

Izvršna jurisdikcija (eng. *right to enforce*) odnosi se na pravo države da primjenom instrumenata koji joj stoje na raspolaganju a to su različite administrativne i izvršne mjere, potakne ili prisili pravne subjekte na poštivanje prava.⁴

Sva tri tipa jurisdikcije ograničena su pravilima međunarodnog prava.⁵ Jurisdikcija je usko povezana sa suverenošću, jer predstavlja primjenu državne vlasti kojom nastaju, prestaju ili se mijenjaju prava i obaveze pravnih subjekata na područjima na kojim država ima teritorijalni suverenitet. Svaka država ima pravo da uređuje svoj pravni poredak i radi toga da utvrđuje prava i obaveze svih pravnih subjekata koji se nalaze na njenoj teritoriji. U isto vrijeme država ne može izvršavati bilo kakav akt vlasti na teritoriji koja pripada drugoj državi.

Država je ovlaštena da počinioce kaznenih djela podvrgne radnjama svojih sudskih tijela na osnovu pravila međunarodnog prava o sudskoj jurisdikciji. Jurisdikcija znači ovlašćenje sudova neke države da postupaju u određenim predmetima. U tom smislu se jurisdikcija može shvatiti kao međunarodna nadležnost.⁶ Jurisdikciju kao pojam međunarodnog prava treba razgraničiti od nadležnosti kao pojma unutrašnjeg prava mada se ovi pojmovi ponekad koriste kao sinonimi. Za razliku od jurisdikcije kao kategorije međunarodnog prava nadležnost je kategorija unutrašnjeg prava koja nam služi da utvrdimo stvarnu i mjesnu nadležnost domaćih sudova odnosno koji će sud postupati u konkretnom predmetu s obzirom na vrstu sudova, vrstu predmeta i mjesto izvršenja krivičnog djela.

Nadležnost nacionalnih sudova u krivičnim stvarima uređuje se unutrašnjim zakonodavstvom svake države. Pravo na samostalno propisivanje nadležnosti nacionalnih sudova proizlazi iz suvereniteta svake države. Međunarodno pravo stavlja neka ograničenja državama u pogledu prava za propisivanje nadležnosti njenih sudova.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ "U velikom delu izvora međunarodnog krivičnog prava pod jurisdikcijom se podrazumeva: (a) propisivanje krivičnih dela, (b) suđenje za ta dela, (c) izvršenje krivičnopravnih sankcija. Ovo skoro potpuno odgovara onim shvatanjima u međunarodnom pravu koja govore o zakonodavnoj, sudskoj i izvršnoj jurisdikciji..." Degan, V.Đ. Pavišić, B. Beširević, V. (2011). Međunarodno i transnacionalno krivično pravo. Beograd: Glasnik, štamparija. Str. 123.

⁶ Pavišić, B., Osnovni krivični zakon Republike Hrvatske, bilješke-literatura-sudska praksa, Zagreb, 1993., str. 141.

Kao i kod zakonodavne jurisdikcije na nacionalnom nivou, međunarodno pravo priznaje pet osnova za ustanovljenje sudske jurisdikcije u krivičnim stvarima. To su: teritorijalni princip i princip aktivnog državljanstva, princip pasivnog državljanstva, zaštitni princip i univerzalni princip kao ekstrateritorijalni principi.

2. Teritorijalni princip. Osnovno je pravilo da se za zločin izvršen na teritoriji neke države sudi u toj državi pred njenim nacionalnim sudovima. Svaka država propisuje pravila na osnovu kojih se utvrđuje stvarna, mjesna i funkcionalna nadležnost njenih sudova.⁷ Država preuzima krivično gonjenje protiv svih počinitelaca krivičnih djela počinjenih na njenoj teritoriji čak i ako se radi o stranim državljanima.

Izvršenje nekih krivičnih djela može biti započeto u jednoj a dovršeno u drugoj državi odnosno štetna posljedica može nastupiti u drugoj državi. U takvim slučajevima sudovi obiju država su po teritorijalnom principu nadležni za vođenje krivičnog postupka, "država gdje je djelo započeto ima nadležnost po subjektivnom teritorijalnom principu, a država gdje je djelo dovršeno ima nadležnost po objektivnom teritorijalnom principu..."⁸

Postoje i praktični razlozi koji opravdavaju nadležnost države na čijoj teritoriji je krivično djelo počinjeno. Tu je najlakše provesti postupak pošto je tu najlakše prikupiti dokaze, obezbijediti prisustvo okrivljenog, svjedoka i oštećenog. Također se tu mogu najbolje zaštititi prava optuženog koji ukoliko je domaći državljanin može poznavati pravo koje važi na toj teritoriji. Zbog toga se sudovi države u kojoj je krivično djelo počinjeno smatraju *forum conveniens* odnosno mjesto koje je pogodno za suđenje.

Teritorijalni princip ne odnosi se samo na krivična djela počinjena na kopnenoj teritoriji države nego i na djela počinjena na drugim područjima na kojima se proteže suverenitet te države a koja obuhvataju još najmanje unutrašnje morske vode i teritorijalno more, brod ili vazduhoplov koji nosi zastavu države koja želi da vrši jurisdikciju.

Klasičan primjer primjene teritorijalnog principa dat je u predmetu *Lotus*.⁹ Stalni sud međunarodne pravde je potvrdio nadležnost Turske da sudi kapetanu francu-

⁷ Član 8 KZBiH (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine" br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10) propisuje:

(1) Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine primjenjuje se prema svakome ko počini krivično djelo na teritoriji Bosne i Hercegovine.

(2) Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine primjenjuje se prema svakome ko počini krivično djelo na domaćem plovilu, bez obzira gdje se plovilo nalazilo u vrijeme izvršenja krivičnog djela.

(3) Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine primjenjuje se prema svakome ko počini krivično djelo u domaćem civilnom zrakoplovu dok leti ili u domaćem vojnom zrakoplovu, bez obzira gdje se zrakoplov nalazio u vrijeme izvršenja krivičnog djela.

⁸ Malanczuk, P. (1997). Akehurst's modern introduction to International Law. (7th revised ed.). London and New York: Routledge.Str. 110.

⁹ France v.Turkey (1927) PCIJ Reports, Ser An No 10.

skog broda Lotus koji se na otvorenom moru sudario sa turskim brodom kojom prilikom je stradalo osam članova posade turskog broda. Po ulasku u turske teritorijalne vode kapetan je uhapšen i protiv njega je pokrenut krivični postupak za ubistvo iz nehata. Većina članova suda je zauzela stav da pošto je turski brod nosio tursku zastavu smatra se da je asimiliran u tursku teritoriju i otuda turski organi imaju nadležnost za vođenje krivičnog postupka protiv kapetana francuskog broda. Tako je zaključeno da ne postoji ni jedno pravilo međunarodnog prava koji ga sprečava da vrši jurisdikciju u konkretnom slučaju.

Po međunarodnom običajnom pravu država zastave broda odgovorna je za vršenje krivične jurisdikcije i na trgovačkim i javnim brodovima za djela počinjena u teritorijalnim vodama druge države. "I dok su pravila apsolutna u odnosu na javne brodove i ratne brodove, trgovački brodovi mogu pasti pod nadležnost obalne države zavisno od rasprostranjenosti lokalnog prava, ukoliko je akt počinjen na brodu štetan za sigurnost ili druga dobra obalne države."¹⁰

Konvencija o pravu mora iz 1982. godine podvrgava trgovačke brodove režimu ustanovljenom članom 27. Konvencije. Ovaj član pravi razliku između unutrašnjih morskih voda i teritorijalnog mora. Trgovački brodovi imaju pravo neškodljivog prolaza.

Teritorijalni princip uglavnom funkcioniše bez osporavanja kad su svi elementi krivičnog djela vezani za teritoriju jedne države. Ali kad to nije slučaj postavlja se pitanje koja država ima pravo prvenstva za vođenje krivičnog postupka. Klasičan primjer za ovu dilemu je ako bi neko ispalio hitac sa teritorije jedne države i usmrtio nekog na teritoriji druge države. Koja država u takvim slučajevima ima primat? Država u kojoj je izvršena radnja ili država u kojoj je nastupila posljedica. Također, krivično djelo može biti planirano u jednoj a izvršeno u drugoj državi.¹¹ Nacionalna krivična zakonodavstva nastoje ustanoviti svoju nadležnost ukoliko je bilo koji element krivičnog djela počinjen na njenoj teritoriji tako da objektivno može doći do sukoba nadležnosti. Ne postoji pravilo međunarodnog prava koje bi riješilo ovaj sukob nadležnosti.¹²

Neke međunarodne konvencije izričito ustanovljavaju nadležnost sudova na čijoj teritoriji je zločin počinjen. Tako, naprimjer član VI Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine propisuje da će za suđenje osobi optuženoj za genocid ili bilo koje drugo djelo navedeno u članu III postupak sprovesti

¹⁰ Bantekas, I – Nash, S. (2007). *International Criminal Law*. London and New York: Routledge – Cavendish. Str. 77.

¹¹ Po članu 23. (1) KZBiH "Krivično djelo je učinjeno kako u mjestu gdje je učinitelj radio ili je bio dužan raditi, tako i u mjestu gdje je posljedica činjenja ili nečinjenja potpuno ili djelomično nastupila."

¹² "O tome ne postoji pravilo međunarodnog prava, dok nacionalni pravni sistemi tome pristupaju različito." Kaseze, A. (2005). *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava. Str. 328.

nadležni sud države na čijoj teritoriji je djelo počinjeno ili međunarodni krivični sud ukoliko njegova nadležnost bude ustanovljena pristankom država članica.

Neke druge konvencije¹³ obavezuju države potpisnice na preuzimanje jurisdikcije za krivična djela propisana ovim konvencijama ukoliko su pokušani, počinjeni ili je stvoren dogovor da se počine na njihovoj teritoriji bez obzira gdje su posljedice nastupile.

PRINCIP AKTIVNOG DRŽAVLJANSTVA

Država može propisati svoju nadležnost za krivično gonjenje vlastitih državljana ma gdje počinili krivično djelo. Ovaj princip je univerzalno prihvaćen i neke ga države više a druge manje koriste.¹⁴ Međunarodni sud u Hagu je u predmetu *Nottebohm* zaključio da je državljanstvo "pravna veza koja kao podlogu ima društvenu činjenicu pripadanja, istinsku povezanost egzistencije, interesa i osjećanja zajedno sa postojanjem recipročnih prava i obaveza"¹⁵.

Princip aktivnog državljanstva propisan je i u jednom broju međunarodnih konvencija, uključujući *Konvenciju protiv mučenja i drugog okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1984. godine*¹⁶ kao i nekim konvencijama o suzbijanju terorizma.

U ovom predmetu Sud je potvrdio da je suvereno pravo svake države da svojim propisima utvrđuje način stjecanja njenog državljanstva, ali kad je u pitanju diplomatska zaštita osoba koje su stekle državljanstvo primjenom tih propisa nužno je da oni budu preispitani sa pozicija međunarodnog prava. Sud je podržao princip efektivnog državljanstva gdje državljanin mora dokazati značajnu vezu sa odnosnom državom. Ovaj princip se ranije primjenjivao samo u slučaju dvojnog državljanstva da bi se odlučilo koje državljanstvo treba biti korišteno u konkretnom slučaju.

Svaka država svojim zakonodavstvom utvrđuje koje osobe imaju njeno državljanstvo. Također, svaka država svojim zakonodavstvom uređuje i način stjecanja njenog državljanstva. Međunarodno pravo samo nameće izvjesna ograničenja država ma koja moraju poštivati pri utvrđivanju kriterija za utvrđivanje državljanstva.

¹³ Na primjer: Konvencija o suzbijanju krivotvorenja novca iz 1929. godine i Konvencija o sprečavanju zabranjene trgovine drogama iz 1936. godine.

¹⁴ Član 9. (2) KZBiH propisuje: (2) Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine primjenjuje se prema državljaninu Bosne i Hercegovine koji izvan teritorije Bosne i Hercegovine počini bilo koje krivično djelo.

¹⁵ *Nottebohm case*, (*Liechstein v. Guatemala*), ICJ Reports, 1955, pp. 4.23; ILR, pp. 349, 360. Dostupno i na: <http://www.icj-cij.org/docket/files/18/2674.pdf>, 22.4.2011.

¹⁶ Vidi: *Konvenciju protiv mučenja i drugog okrutnog neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1984. godine*. Konvencija Ujedinjenih nacija usvojena na Generalnoj skupštini u decembru 1984. i stupila na snagu u junu 1987. godine. Dostupna na: <http://www.azil.com.hr/news.aspx?newsID=105&pageID=34>, 22.4.2011.

Dva osnovna principa na kojima se zasniva državljanstvo su *ius soli*, stjecanje državljanstva po osnovu rođenja na teritoriji države i *ius sanguinis*, stjecanje državljanstva po osnovu državljanstva roditelja.

Princip aktivnog državljanstva je češće primijenjen u građanskim ali ponekad i u krivičnim postupcima. Ranije su države koristile ovaj princip radi zaštite svojih interesa koji mogu u inostranstvu biti povrijeđeni od njenih državljana a "primarni primjer je bio krivično djelo izdaje".¹⁷

U novije vrijeme države propisuju nadležnost vlastitih sudova za krivična djela koja njeni državljani počine u inostranstvu bez obzira da li su te radnje inkriminirane po zakonima države u kojima su počinjena. "U Velikoj Britaniji princip državljanstva se primjenjuje na ograničen broj krivičnih djela kao što su izdaja, ubistvo i ubistvo iz nehata, bigamija, krivična djela počinjena na stranim trgovačkim brodovima i najnovije - zavjera ili poticanje seksualnih krivičnih djela protiv djece."¹⁸

U nekim drugim državama nadležnost njenih sudova zavisi da li se ta djela smatraju krivičnim i u državama u kojima su počinjena. "Osnovni razlog na kome počiva ovo načelo je želja ... da se sopstveni državljani ne izručuju državama gdje je zločin počinjen."¹⁹ To su one države u kojim postoji ustavna zabrana izručenja vlastitih državljana, pa se ovaj princip primjenjuje kako počinilac ne bi izbjegao krivičnu odgovornost.

Naprimjer sudovi SAD prihvataju princip aktivnog državljanstva kao osnovu za jurisdikciju. Ristejment propisuje da država može ustanoviti jurisdikciju na temelju državljanstva osobe²⁰ ali sudovi SAD mogu procesuirati osobu samo za povredu zakona SAD, ne i za povredu krivičnih zakona drugih država.²¹

PRINCIP PASIVNOG DRŽAVLJANSTVA

Kao što smo već rekli princip pasivnog državljanstva dopušta državi primjenu njenog prava, naročito u krivičnoj materiji, na djela počinjena izvan njene teritorije od osoba koje nisu njeni državljani ukoliko su žrtve njeni državljani. Ovaj princip nema opštu primjenu kad su u pitanju obična krivična djela ali je značajno zastupljen kada su u pitanju teroristička i druga organizirana krivična djela počinjena

¹⁷ Bantekas, I – Nash, S. (2007). Str. 80.

¹⁸ Ibid, str. 79-80.

¹⁹ Kaseze, A. (2005). Str. 330.

²⁰ Restatement of the Foreign Relations Law of the United States (1987), Section 421 (1), (2) (d). Američki pravni institute, sačinio je kodifikaciju sudske prakse po pojedinim pitanjima na osnovu koje se sudije i advokati informišu o opštim principima običajnog prava. Mada ove kodifikacije nisu pravno obavezne one su od velikog utjecaja na primjenu prava pošto su sačinjene od vrhunskih pravnih autoriteta: profesora, sudija i advokata.

²¹ Ibid., section 422 (1).

protiv državljanina neke države upravo iz razloga državljanstva te osobe ili protiv njenih diplomatskih i drugih predstavnika.²²

Primjenom ovog principa jurisdikciju vrši država čiji je državljanjin pretrpio štetu ili povredu.²³ Međunarodno pravo dopušta primjenu ovog principa samo pod određenim uvjetima. Opravdanje za primjenu ovog principa proizlazi iz prava zaštite vlastitih državljana u inostranstvu. Ukoliko teritorijalna država u kojoj je počinjen delikt ne želi ili nije u mogućnosti da sankcioniše osobu koja je počinila delikt onda to ima pravo učiniti država čiji je državljanin osoba koja je pretrpjela povredu. Ovaj princip je ugrađen u krivično zakonodavstvo nekih država.²⁴

Sjedinjene Američke Države prihvataju primjenu ovog principa u odnosu na terorističke i druge akte približne težine. Tako Ristejtment u dijelu 402. navodi:

“Princip nije generalno prihvaćen kad su u pitanju obični delikti ili krivična djela, ali je značajno prihvaćen kad se primjenjuje na terorističke i druge organizirane napade na državljanu iz razloga njihove nacionalnosti ili radi ubistava njenih državnih diplomatskih predstavnika ili drugih zvaničnika.”

Države koje prihvataju ovaj princip jurisdikcije predviđaju da za gonjenje zločina postoji „dvostruka inkriminacija“ odnosno da je djelo o kojem se radi krivično djelo kako u zemlji izvršioca tako i u zemlji žrtve. U novije vrijeme države koriste ovaj osnov za ustanovljenje nadležnosti za zločine protiv čovječnosti i mučenja, kao i za terorizam.

ZAŠTITNI PRINCIP

Međunarodno pravo priznaje pravo državama da kažnjavaju strance za krivična djela počinjena u inostranstvu protiv njenih interesa za ograničenu vrstu krivičnih djela.²⁵ To se opravdava time što posljedice povrede za državu protiv koje su usmje-

²² Softić, S. Ibid. Str. 121.

²³ Član 9. (3) KZBiH propisuje: (3) Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine primjenjuje se prema strancu koji izvan teritorije Bosne i Hercegovine prema Bosni i Hercegovini ili njenom državljaninu počini bilo koje krivično djelo koje nije obuhvaćeno odredbom stava (1) ovog člana.

²⁴ Softić, S. Ibid. Str. 121.

²⁵ Član 9. KZBiH glasi: (1) Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine primjenjuje se prema svakome ko izvan njene teritorije počini:

- a) bilo koje krivično djelo protiv integriteta Bosne i Hercegovine iz glave XVI (Krivična djela protiv integriteta Bosne i Hercegovine) ovog zakona;
- b) krivično djelo krivotvorenja novca ili krivotvorenja vrijednosnih papira Bosne i Hercegovine, krivično djelo krivotvorenja znakova za vrijednost ili krivotvorenja znakova za obilježavanje robe, mjera i utega izdatih na osnovu propisa institucija Bosne i Hercegovine iz članova od 205. do 208. ovog zakona;
- c) krivično djelo koje je Bosna i Hercegovina obavezna kažnjavati prema propisima međunarodnog prava, međunarodnih ili međudržavnih ugovora;

rene mogu biti krajnje teške i ozbiljne. Također, ukoliko se jurisdikcija ne bi vršila, mnoge takve povrede bi ostale nekažnjene zbog toga što nisu u suprotnosti sa zakonima države u kojoj su počinjeni (*lex loci delicti*) ili što bi zahtjev za ekstradiciju bio odbijen zbog političkog karaktera povrede.²⁶

To su krivična djela usmjerena protiv sigurnosti države ili druga krivična djela koja predstavljaju prijetnju integritetu vladinih funkcija koja su kao krivična djela priznata u razvijenim pravnim sistemima kao što su: špijunaža, krivotvorenje državnih pečata ili novčanica, falsifikovanje službenih dokumenata, krivokletstvo pred konzularnim predstavnicima ili zavjera da se krše imigracioni ili carinski zakoni.²⁷

Ovaj se princip temelji na zaštiti vitalnih interesa države, budući da djelo koje je izvršeno možda predstavlja političko djelo u državi u kojoj je počinjeno, pa stoga ne bi bilo kažnjivo po pravu države u kojoj stranac ima prebivalište, a iz istog razloga u obzir ne bi došla ekstradicija. I ako ovaj princip lako može biti zloupotrijebljen, njegova primjena je opravdana ‘s obzirom na nedostatnost većine nacionalnih zakonodavstava koja se tiču krivičnih djela protiv sigurnosti i integriteta stranih država.’²⁸

Zaštitni princip često se koristi u ugovorima kojima se za specifična krivična djela ugovara višestruka jurisdikcija.²⁹

UNIVERZALNI PRINCIP³⁰

dopušta državama da vrše svoju krivičnopravnu jurisdikciju, a time i da primjenjuju s njom povezano vlastito materijalno krivično pravo, na krivična djela koja se nisu dogodila na njihovom teritoriju, koja ne dotiču njihove neposredne državne interese te u kojim ne sudjeluju njihovi državljani, niti kao žrtve niti kao počinitelji.³¹ Zbog nepostojanja neposredne veze između države koja preuzima krivično

d) krivično djelo protiv službenog ili odgovornog lica u institucijama Bosne i Hercegovine u vezi s njegovom službom.

²⁶ Ibid. Str. 121.

²⁷ Vidi: Restatement of the Foreign Relations Law of the United States (1987), section 403 (3).

²⁸ Shaw, N. M. (2008). str. 667.

²⁹ Vidi uopšteno: Cameron, I. (1994) The protective Principle of Internationale Criminal Jurisdiction. Aldershot: Brookfield, VT; Vidi također *AG of the Government of Israel v. Eichman* (1961) 36 ILR 5.

³⁰ Vidi uopšteno: Reydams, L. (2003) *Universal Jurisdiction*. Oxford: Oxford University Press.

³¹ Član 9 KZBiH navodi:

(3) Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine primjenjuje se prema strancu koji izvan teritorije Bosne i Hercegovine prema Bosni i Hercegovini ili njenom državljaninu počinio bilo koje krivično djelo koje nije obuhvaćeno odredbom stava (1) ovog člana.

(4) Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine primjenjuje se prema strancu koji izvan teritorije Bosne i Hercegovine prema stranoj državi ili prema strancu počinio krivično djelo za koje se po tom zakonodavstvu može izreći kazna zatvora od pet godina ili teža kazna.

(5) U slučajevima iz stavova (2) i (3) ovog člana, krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine

gonjenje i počinjenog krivičnog djela, primjena ovog principa nužno se ograničava na teška krivična djela kojima se ugrožavaju neke vrijednosti i dobra od zajedničkog interesa za sve države.³²

Ne postoji apsolutni konsenzus po pitanju koja su to krivična djela za koja se dopušta univerzalna jurisdikcija. Postoji uže i šire shvatanje ovog principa. Princip univerzalnosti se prihvata u dva oblika: *uslovna univerzalna jurisdikcija (uže shvatanje)* i *apsolutna univerzalna jurisdikcija (šire shvatanje)*.³³

Prema češće prihvaćenom užem shvatanju samo država koja okrivljenog drži u pritvoru može mu suditi. To je tzv. *forum deprehension* odnosno nadležnost po mjestu gdje je osumnjičeni uhapšen. Ova vrsta nadležnosti proizilazi bilo iz običajnog prava kao naprimjer za pirateriju bilo iz ugovornog prava kao naprimjer za teška kršenja Ženevskih konvencija iz 1949. godine i za terorizam. Ovo shvatanje univerzalnosti prihvaćeno je naprimjer u krivičnim zakonodavstvima Austrije SR Njemačke, Švicarske i Francuske.³⁴

Prema širem shvatanju koje je poznato kao apsolutna univerzalna jurisdikcija, država može goniti lica osumnjičena za međunarodne zločine bez obzira na državljanstvo počinioca ili žrtve kao i mjesto gdje je zločin počinjen. Najšire shvatanje je ono koje dopušta suđenje čak i u odsustvu okrivljenog, tj. suđenje *in absentia*. Međutim, mnoge države koje prihvataju apsolutnu univerzalnu jurisdikciju suđenje uslovljavaju prisustvom okrivljenog na njenoj teritoriji. Odsustvo okrivljenog ne sprečava državu u sprovođenju istražnih radnji.³⁵

Princip univerzalne jurisdikcije tijesno je povezan sa idejom o postojanju normi međunarodnog prava koje stvaraju obaveze *erga omnes* kao i *jus cogens* normi koje obavezuju sve države i koje mogu biti promijenjene samo istim takvim normama.³⁶

Postoji spor po pitanju da li se radi o starom ili novom principu. Njegov nastanak se povezuje sa sporazumima velikih pomorskih sila iz XVIII vijeka po kojim su sudovi u svakoj od tih država imali pravo suditi piratima za zločine počinjene na otvorenom moru. Nije bila važna nacionalnost počinitelaca niti nacionalnost žrtava. Ali se tek nakon Drugog svjetskog rata i Nirnberškog procesa u nekim međunarodnim konvencijama pominje mogućnost primjene ovog principa.³⁷

primijenit će se samo ako se počinitelj krivičnog djela zatekne na teritoriji Bosne i Hercegovine ili joj bude izručen, a u slučaju iz stava (4) ovog člana samo ako se počinitelj zatekne na teritoriji Bosne i Hercegovine i ne bude izručen drugoj državi.

³² Softic, S. Ibid. Str. 128-9.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Vidi AG of Israel v Eichmann, 36 ILR 5.

³⁷ Softic, S. Ibid. Str. 129. Također vidi: *Universal Jurisdiction, National Amnesties & Truth*

Princip univerzalne jurisdikcije naročito je dobio na aktuelnosti nakon što je Belgija 1993. godine usvojila *Zakon o univerzalnoj jurisdikciji*. Po ovom zakonu belgijski sudovi nadležni su za presuđenje u svim predmetima genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina. To je dovelo do pokretanja nekoliko vrlo intrigantnih postupaka kao što su:

- a) podizanje optužnice protiv Ariela Sharona za masakr u izbjegličkim logorima Sabra i Shatila koje je počinila "kršćanska milicija";
- b) ulaganje tužbe protiv Jassera Arafata zbog njegove odgovornosti za terorističke napade; kao i
- c) tužba koju su uložile žrtve američkog bombardovanja 1991. godine, u Bagdadu protiv George-a H. W. Bush-a, Colin Pael-a i Dicka Cheney-a.³⁸

Suočena sa čestim pokretanjem postupaka protiv osoba u odsustvu Belgija je bila prinuđena na ograničavanje vođenja postupka samo protiv državljana Belgije i protiv osoba prisutnih na njenoj teritoriji.

Belgija je 2003. godine odustala od ovog zakona usvajajući mnogo restriktivniji *Zakon o ekstrateritorijalnoj jurisdikciji*. To je bila posljedica presude Međunarodnog suda u Hagu u predmetu *Nalog za hapšenje* od 11. aprila 2000. godine.³⁹ Sud je u presudi donesenoj u ovom predmetu utvrdio da je prilikom međunarodnog raspisivanja naloga za hapšenje od 11. aprila 2000. godine protiv *Abdulaye Yerodia Ndombasi* od strane Belgije, propušteno poštivanje njegovog imuniteta od krivične odgovornosti koje je ovaj kao aktuelni ministar vanjskih poslova Konga uživao po međunarodnom pravu i da Belgija mora opozvati ovaj nalog. Nakon toga Belgija je izmijenila Zakon reducirajući svoju univerzalnu nadležnost, ali je nastavila vođenje postupaka započetih po ranijem zakonu.

Francuski zakon o krivičnom postupku propisuje kažnjavanje ne samo francuskih državljana nego i stranaca za krivična djela: terorizam, torture, krijumčarenje nuklearnih materijala, piratstvo i otmice vazdu-hoplova.⁴⁰

Sud u Londonu izdao je 2009. godine nalog za hapšenje *Tzipi Livni* izraelske političarke u vezi sa optužbama za ratne zločine počinjene u pojasu Gaze 2008-2009. godine, koji je povučen nakon što je ustanovljeno da ona nije ušla na britansku teritoriju. Kri-

Commissions: reconciling the Irreconcilable. The Princeton Project on Universal Jurisdiction, University of Pennsylvania; Shaw, N. M. (2008). *International Law*, (6th ed.). Cambridge: University Press; Vaughan Lowe, *Jurisdiction*. U: Evans, D. M. (ed.).(2003). *International Law*. New York, Oxford University Press inc. p. 329-355.

³⁸ Vidi više Harris, D.J. (2004). op. cit. str. 304-305.

³⁹ Judgment in the case concerning the arrest warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium).

⁴⁰ Vidi: Code de Procedure penale. Article 689. Modifié par Loi n°99-515 du 23 juin 1999 - art. 30 JORF 24 juin 1999, 23.4.2011.

vična zakonodavstva mnogih značajnih zemalja propisuju nadležnost svojih sudova za presuđenje po principu univerzalne jurisdikcije za određena krivična djela.

Restejtment također prihvata univerzalnu jurisdikciju navodeći: "država ima pravo da definiira i propiše kažnjavanje za određena krivična djela priznata od zajednice naroda kao univerzalna briga, kao što su: piratstvo, trgovina robljem, napad na ili otmica zrakoplova, genocid, ratni zločini, i možda neki akti terorizma."⁴¹

Danas je gotovo opće prihvaćena univerzalna jurisdikcija za: piratstvo, genocid, ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i agresiju, te su ovi zločini stavljeni u nadležnost Međunarodnog krivičnog suda.

Osnivanje i početak rada Međunarodnog krivičnog suda – ICC smanjuje potrebu za širokom primjenom ovog principa u unutrašnjem zakonodavstvu država, makar kad su u pitanju zločini počinjeni nakon 2002. godine, kada je on započeo sa radom i od kog trenutka teče njegova jurisdikcija.

JURISDIKCIJA ZASNOVANA NA MEĐUNARODNIM UGOVORIMA (KVAZIUNIVERZALNI PRINCIP).

Pored univerzalne jurisdikcije koja omogućava procesuiranje za određene krivične zločine, postoji i veći broj međunarodnih ugovora kojima se zasniva nadležnost država potpisnica tih ugovora za procesuiranje raznih protivpravnih aktivnosti od uništenja podmorničkih kablova pa do mučenja i robovlasništva, neovisno o državljanstvu izvršioca i mjestu izvršenja djela. U teoriji je sporno da li nadležnost za krivično gonjenje počinilaca ovih zločina proizlazi iz međunarodnih ugovora ili je u pitanju primjena principa univerzalne jurisdikcije.

Ovakva nadležnost je na primjer sadržana u *Međunarodnoj konvenciji o suzbijanju i kažnjavanju zločina aparthejda* iz 1973. godine, i *Konvenciji protiv mučenja i drugog okrutnog neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja* iz 1984. godine. Član 5. Konvencije obavezuje države članice na preduzimanje mjera za uspostavu svoje nadležnosti ako je djelo počinjeno na njenoj teritoriji, od ili protiv njenog državljanina.⁴²

Mnoge druge međunarodne konvencije naročito iz oblasti terorizma obavezuju potpisnice na krivično gonjenje zločina koji su predmet regulisanja tih konvencija.

Tako naprimjer Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma u članu 7. (1) propisuje obavezu uspostave nadležnosti ukoliko je djelo počinjeno

⁴¹ Restatement of the Foreign Relations Law of the United States (1987), Section 404.

⁴² Vidi član 5 *Konvenciji protiv mučenja i drugog okrutnog neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja* iz 1984. godine.

na njenoj teritoriji, brodu ili avionu registrovanom prema zakonu te države ili od njenog državljanina. Također u član 7. (2) propisuje mogućnost uspostave nadležnosti na temelju principa pasivnog državljanstva, zaštitnog principa ili od lica bez državljanstva.

Međunarodno običajno pravo prihvata odgovornosti za pirateriju primjenom principa *forum deprehension* dajući pravo krivičnog gonjenja svakoj državi u čijoj je vlasti počinitelj.⁴³ Većina zakonodavstava je prihvatila ovaj model krivičnog gonjenja, dok je manji broj država prihvatio model po kojem država može goniti lica okrivljena za međunarodne zločine bez obzira na njihovo državljanstvo, mjesto gdje je zločin izvršen i državljanstvo žrtava, pa čak i bez obzira da li je okrivljeni uhapšen ili je na bilo koji način prisutan na teritoriji države u kojoj se sudi.

PRINCIP AUT DEDERE AUT JUDICARE I EKSTRADICIJA

Većina međunarodnih konvencija koje se bave međunarodnim zločinima sadrže specijalnu odredbu koja obavezuje državu *forum-a deprehension* da ili sama krivično goni ili izruči osobu osumnjičenu da je počinila međunarodni zločin (*aut dedere aut judicare*). Tako naprimjer Međunarodna konvencija o suzbijanju međunarodnih bombaških napada, usvojena od Generalne skupštine UN 15. decembra 1997. godine u članu 8. obavezuje državu članicu na čijoj teritoriji se nalazi osumnjičeni da bez obzira da li je krivično djelo počinjeno na njenoj teritoriji ili ne, ukoliko ne izruči okrivljenog, bez odlaganja slučaj preda svojim nadležnim organima u cilju krivičnog gonjenja.

Ovaj princip sadržan u međunarodnim konvencijama nije dovoljan pravni osnov za ekstradiciju. Ekstradicija je ovisna o postojanju bilateralnih ili multilateralnih sporazuma o ekstradiciji. Ekstradicija je alternativa direktnoj jurisdikciji u inostranstvu.

Ekstradicija je formalni proces putem kojeg jedna država predaje drugoj osuđenog

⁴³ Prema članu 101. Konvencije o pravu mora iz 1982. godine, piratstvo *iure gentium* određeno je kao: "

(a) svaki nezakoniti čin nasilja ili zadržavanja ili bilo kakva pljačka, koju za osobne svrhe izvrši posada ili putnici privatnog broda ili privatnog zrakoplova i usmjeren: (i) na otvorenom moru protiv drugog broda ili zrakoplova ili protiv osoba ili dobara na njima; (ii) protiv broda ili zrakoplova, osoba ili dobara na mjestu koje ne potpada pod jurisdikciju nijedne države;

(b) svaki čin dobrovoljnog sudjelovanja u upotrebi broda ili zrakoplova, ako počinitelj zna za činjenice koje tom brodu ili zrakoplovu daju značaj piratskog broda ili zrakoplova;

(c) svaki čin kojemu je svrha poticanje ili namjerno omogućavanje nekog djela opisanog u podstavcima (a) ili (b)."

Član 105. ove Konvencije propisuje:

"Na otvorenom moru ili na bilo kojem drugom mjestu izvan jurisdikcije bilo koje države, Svaka država može zaplijeniti piratski brod ili vazduhoplov, ili brod ili vazduhoplov koji je otet djelom piratstva i nalazi se u vlasti pirata te uhititi osobe i zaplijeniti dobra na njima...

ili optuženog bjegunca radi kažnjavanja ili procesuiranja. Osnovni cilj ekstradicije je sprečavanje okrivljenih da prelaskom državne granice izbjegnu kažnjavanje ili krivično gonjenje.

Ekstradiciju treba razlikovati od predaje optuženog međunarodnom krivičnom sudu. Ekstradicija se sprovodi pod uslovima utvrđenim u ugovoru između odnosnih država, dok je predaja optuženog međunarodnom krivičnom sudu bezuslovna međunarodna obaveza države, koja se ne može isključiti niti ograničiti domaćim propisima.

Države svojim unutrašnjim zakonodavstvom propisuju postupak ekstradicije kao i uvjete pod kojim se ona dopušta ili zabranjuje. Najčešći razlozi za zabranu ekstradicije su: nepostojanje identiteta norme, politička narav krivičnog djela, mogućnost izricanja određenih kazni i državljanstvo osobe čije se izručenje traži. Neke države svojim ustavima ili zakonima propisuju zabranu izručenja vlastitih državljana drugim državama radi suđenja. U takvim slučajevima one same sprovode postupak radi suđenja za krivična djela za koja se izručenje traži.

Ekstradicija nije nikad postala međunarodnopravna obaveza država po osnovu međunarodnog običaja. Pravila po kojima se sprovodi ekstradicija između država regulisana su međunarodnim ugovorima,⁴⁴ a kada ugovor ne postoji primjenjuju se odredbe zakona zamoljene države.⁴⁵

Velika je vjerovatnoća je da princip *aut dedere aut judicare* predstavlja obavezu *erga omnes* koja proizlazi iz statusa povrede na koju se primjenjuje, a koja predstavlja univerzalni zločin.⁴⁶ Ali, pošto se ovaj princip ustanovljava putem međunarodnih konencija, on je primjenjiv samo između država članica konvencije, bez obzira na prirodu počinjenog međunarodnog zločina koji može biti čak i zločin po međunarodnom običajnom pravu.

MEĐUNARODNA I NACIONALNA JURISDIKCIJA

Međunarodno pravo i nacionalna jurisdikcija

Kao što smo vidjeli ovih pet principa na kojima je utemeljena jurisdikcija u krivičnim stvarima proizlaze iz međunarodnih običaja, međunarodnih ugovora i nacionalnih zakonodavstava.

⁴⁴ Najvažniji međunarodni ugovori koji regulišu ovu materiju mogu se svrstati u sljedeće kategorije: ugovori usvojeni u okviru UN, ugovori usvojeni u okviru Savjeta Evrope, ugovori usvojeni u okviru Evropske unije i ostali regionalni i bilateralni ugovori.

⁴⁵ U Bosni i Hercegovini ova materija je propisana Zakonom o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br.: 53/09. Koji je u postupku usvajanja izmjena i dopuna.

⁴⁶ Vidi više: CM Bassiouni, *International Crimes: Jus Cogens and Obligatio Erga Omnes*, 59 LCP (1996), 63.

Ne postoje pravila međunarodnog običajnog prava opšteg karaktera koja bi obavezivala države da vrše jurisdikciju po nekom od navedenih osnova.⁴⁷ Ali, ipak u onim oblastima u kojima međunarodne konvencije predviđaju takvu obavezu država moglo bi se reći da su takva pravila u nastajanju.

Međunarodni sud u Hagu je u nekoliko presuda zaključio da su pojedine odredbe Ženevskih konvencija i Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida prerasle u međunarodno običajno pravo. Tako u predmetu *Nicaragua* Sud smatra da je postojala obaveza USA da "u smislu člana I. Ženevskih konvencija 'poštuje' Konvencije i čak "da osigura njihovo poštovanje" "u svim okolnostima" pošto takva obaveza ne proizlazi samo iz Konvencija, nego iz opštih principa humanitarnog prava..." izraženih u Konvencijama.⁴⁸

Također u predmetu *O zakonitosti prijetnje ili upotrebe nuklearnog oružja* Sud zaključuje da odredbe sadržane u Haškim i Ženevskim konvencijama koje se odnose na "elementarno poštivanje humanosti" obavezuju sve države bez obzira da li su ratificirale konvencije koje ih sadrže "pošto one predstavljaju nepovredive principe međunarodnog običajnog prava"⁴⁹ Osiguranje poštivanja podrazumijeva postojanje običajne obaveze "traženja, izvođenja pred sudove (ili izručenja) navodnih počini-laca teških kršenja tih konvencija, koji se nađu na teritoriji države gonjenja."⁵⁰

Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida u članu I navodi da države ugovornice: Potvrđuju da je genocid, bilo da je izvršen u vrijeme mira ili rata, zločin po međunarodnom pravu i obavezuju se da će ga spriječiti i kazniti. Dok član VI propisuje da: Lica okrivljena za genocid ili bilo koje drugo djelo navedeno u članu III će biti izvedena pred nadležne sudove one države na čijoj je teritoriji djelo izvršeno ili pred međunarodni krivični sud koji će biti nadležan za one ugovorne strane koje po tome budu priznale njegovu sudsku nadležnost. Obaveza sprečavanja i kažnjavanja zločina genocida je postala pravilo međunarodnog običajnog prava opšteg karaktera i obavezuje i one države koje nisu ratificirale Konvenciju.

Međunarodni sud u Hagu je u predmetu *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore zbog kršenja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida* utvrdio da "države imaju opštu obavezu da uspostave odgovarajuće sudske mehanizme i postupke radi univerzalnog gonjenja tog zločina."⁵¹

⁴⁷ O tome vidi više u: Kaseze, A. (2005). Str -354-356.

⁴⁸ Case concerning the military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)(MERITS) Judgment of 27 June 1986. I.C.J. Reports, 1986 (§220). Također: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&code=nus&case=70&k=66&p3=0> 12.11. 2012.

⁴⁹ *Legality of Threat or Use of Nuclear Weapons case.* (United Nations), Judgement, para. 64-67.; I.C.J. p. 226. (1997) 35 I.L.M. 809 (§79). <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>. 12.11. 2012.

⁵⁰ Kaseze, A. (2005). Str. 356.

⁵¹ Ibid. Str. 356.

Nacionalni sudovi ne pokreću krivične postupke protiv počinitelja međunarodnih krivičnih djela samo zbog toga što su ona kažnjiva po međunarodnom običajnom pravu. Da bi nacionalni sudovi pokrenuli krivični postupak u konkretnom slučaju nužno je da postoji unutrašnji zakon koji taj zločin stavlja u nadležnost domaćih sudova po nekom od spomenutih principa.

I pored činjenice da države članice ratificiraju međunarodne konvencije, teškoće nastaju u njihovom sprovođenju. Mnoge države ili nisu donijele zakone nužne za sprovođenje konvencija ili su oni isuviše restriktivni tako da se ograničava nadležnost domaćih sudova za vođenje krivičnih postupaka za međunarodne zločine.

ODNOS IZMEĐU MEĐUNARODNE I NACIONALNE JURISDIKCIJE

Pitanje odnosa međunarodne i nacionalne jurisdikcije odnosno pitanje primata međunarodnih ili nacionalnih sudova postavljeno je nakon osnivanja međunarodnih krivičnih sudova. Za pojedina krivična djela nedležni su isključivo međunarodni sudovi dok su za druga nadležni isključivo domaći sudovi. Međutim, postoje i krivična djela na čije suđenje pravo mogu polagati i međunarodni i nacionalni sudovi. Ukoliko se takav slučaj pojavi postavlja se pitanje koji sud će sprovesti krivični postupak u tom slučaju.

Ne postoje opšta pravila međunarodnog krivičnog prava koja nam daju odgovor na ovo pitanje. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i Međunarodni krivični sud za Ruandu (ICTR) utemeljeni su rezolucijama Savjeta sigurnosti na temelju Poglavlja VII Povelje kao njegovi subsidijarni organi za vršenje sudske funkcije. U zadatak im je stavljeno krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja pravila međunarodnog humanitarnog prava počinjenih na njihovom teritoriju.

Savjet sigurnosti je ovim sudovima dao vrlo široku nadležnost i *ratione materia* i *ratione temporis*. Također i Međunarodni krivični sud (ICC) ima vrlo široku nadležnost koja je utemeljena na međunarodnom ugovoru. Pitanje sukoba nadležnosti između ovih sudova i nacionalnih sudova riješeno je obavezujućim rezolucijama Savjeta sigurnosti odnosno ugovorom.

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i Međunarodni krivični sud za Ruandu (ICTR) u slučaju konkurentne nadležnosti sa nacionalnim sudovima imaju prvenstvo tj. imaju *primarnu* nadležnost u odnosu na nacionalne sudove. Nacionalni sudovi imaju prvenstvo u odnosu na Međunarodni krivični sud (ICC) koji ima *komplementarnu* odnosno subsidijarnu nadležnost u odnosu na nacionalne sudove.

Prvenstvo Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (ICTR) proizilazi iz članova 9. odnosno 8. Statuta.

Član 9. Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY) u stavu 1. navodi da Međunarodni tribunal i nacionalni sudovi imaju konkurentnu nadležnost, dok u stavu 2. daje prvenstvo međunarodnom tribunalu. Također, međunarodni tribunal može u bilo kojoj fazi postupka formalno zatražiti ustupanje nadležnosti u skladu sa Statutom i Pravilima o postupku i dokazima bez navođenja uslova i načina korištenja tog prvenstva.⁵²

Član 8. Statuta Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (ICTR) je gotovo identičan. Pravila o dokazima i postupku Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY)⁵³ u članovima 8. do 13. propisuju način ostvarivanja prvenstva.

Tužitelj Međunarodnog tribunala može zatražiti u slučaju postojanja krivičnog djela iz nadležnosti Tribunala za koje istragu provodi tužitelj nekog od nacionalnih sudova da mu se proslijede sve relevantne informacije vezane za postupak i za djelo (član 8). Države su obavezne udovoljiti ovom zahtjevu bez odlaganja u skladu sa odredbom člana 29. Statuta Tribunala.

Tužitelj Tribunala može od vijeća Tribunala koje označi Predsjednik Tribunala zatražiti ustupanje nadležnosti od nacionalnih sudova bez obzira u kojoj je fazi postupak (član 9). To se čini u situaciji kada nacionalni sudovi provode postupak samo da bi zaštitili okrivljenog od međunarodne krivične odgovornosti. Zahtjev za ustupanje predmeta se podnosi u tri slučaja.

Prvi, kad se djelo koje je predmet istrage ili po kojem se pred nacionalnim sudom vodi krivični postupak smatra običnim zločinom a ne međunarodnim zločinom (9. i).

Drugi, kad se procijeni da nema dovoljno nepristrasnosti ili neovisnosti, ili da je svrha istrage ili provođenja postupka zaštita okrivljenog od međunarodne krivične odgovornosti ili se postupak ne vodi brižljivo (član 9. ii).

Treći, i ako se radi o situaciji gdje nema sumnje u namjeru da se postupak pošteno provede ukoliko je riječ o pitanjima koja su u bliskoj vezi ili na neki drugi način obuhvataju pravna ili činjenična pitanja koja mogu uticati na druge istrage ili optužnja pred tribunalom (9. ii)

⁵² Član 9. glasi: Usporedna nadležnost

1. Međunarodni tribunal i nacionalni sudovi imaju usporednu nadležnost za krivično gonjenje osoba za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991. godine.

2. Međunarodni tribunal ima primat nad nacionalnim sudovima. Međunarodni sud može u bilo kojoj fazi postupka formalno zatražiti od nacionalnih sudova da ustupe nadležnost Međunarodnom tribunalu u skladu s ovim Statutom i Pravilima o postupku i dokazima Međunarodnog tribunala.

⁵³ Pravila o dokazima i postupku Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY), prihvaćena na drugoj sjednici Tribunala 11. Februara 1994. godine a stupila na snagu 14. marta 1994. godine.

Za razliku od Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY)

Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (ICTR) koji imaju, primarnu nadležnost, Međunarodni krivični sud (ICC) ima komplementarnu nadležnost. To znači da nacionalni sudovi imaju primarnu nadležnost izuzev u posebnim slučajevima kada Međunarodni krivični sud (ICC) ima pravo da preuzme nadležnost.

Komplementarnost Međunarodnog krivičnog suda je naglašena već u preambuli kao i u članu 1. Statuta Suda gdje se navodi da će ovaj Sud biti "komplementaran nacionalnim krivičnim nadležnostima". Cilj principa komplementarnosti može biti da države poštuju dužnost da ili same gone navodnog počinioca ili da krivični progon prepusti međunarodnom krivičnom sudu. Neovisno o postojanju obaveze država da krivično gone počiniocima određenih krivičnih djela "režim komplementarnosti je sigurno zamišljen da ohrabri države da vrše njihovu jurisdikciju i na taj način čine sistem primjene međunarodnog krivičnog prava efikasnijim."⁵⁴

Međunarodni krivični sud (ICC) vrši jurisdikciju u sljedećim situacijama:

- a) kada država članica Statuta Suda uputi tužiocu Suda zahtjev da ispita situaciju i utvrdi da li neke osobe trebaju biti optužene za činjenje krivičnih djela iz nadležnosti Suda.
- b) kada Savjet sigurnosti UN postupajući po Poglavlju VII Povelje UN obavijesti tužiocu Suda da je počinjeno jedno ili više djela iz nadležnosti Suda, i
- c) kada Tužilac Suda na podlozi informacija da je počinjeno krivično djelo iz njegove nadležnosti proprio motu pokrene istragu.⁵⁵

Ovaj sud ne može vršiti jurisdikciju u sljedećim situacijama:

- kada je vođena istraga ili podignuta optužnica u državi koja je nadležna po svom unutrašnjem pravu (član 17. a)
- kad je vođena istraga u državi koja je nadležna i kad je odlučeno da se ne podiže optužnica ukoliko takva odluka nije posljedica ne postojanja volje ili sposobnosti da se optužnica podigne (član 17 b)
- kad je osoba već osuđena ili oslobođena za konkretno djelo pod uslovom da je postupak bio korektan i pošten (član 17. i 20.)
- kad predmet nije takve ozbiljnosti da bi opravdao dalje akcije suda (član 17. d).

⁵⁴ Benzing, M. The Complementarity Regime of the International Criminal Court: Internationale Criminal Justice beetwin State Sovereignty and the Fight against Impunity. Max Planck Yearbook of United Nations Law, volume 7. 2003. 591-632. Str. 596. (fus nota izostavljena).

⁵⁵ Vidi članove 13, 14 i 15 Statuta Suda.

ZAKLJUČAK

Da bi neko sudsko tijelo moglo voditi postupak za neko krivično djelo potrebno je da ono bude nadležno da to čini. Pošto je ustanovljenje jurisdikcije polazna tačka za vođenje postupka u svakom pojedinom krivičnom predmetu bilo je nužno utvrditi na osnovu kojih principa se utvrđuje jurisdikcija pojedinih država i unutar njih nadležnost određenih sudskih tijela.

Utvdili smo da je sudska jurisdikcija samo jedna od ovlasti koje ima svaka suverena država i da je država u konzumiranju te ovlasti ograničena pravilima međunarodnog prava. Ova pravila međunarodnog prava sadržana su u principima za ustanovljenje međunarodne krivičnopravne jurisdikcije pojedinih država. Ti principi su teritorijalni i ekstrateritorijalni principi čije postojanje ima za cilj sprječavanje sukoba nadležnosti, pozitivne i negativne, na koji način se osigurava da se za svako krivično djelo sprovede postupak pred nadležnim sudom. Jurisdikcija kao pojam međunarodnog krivičnog prava daje nam odgovor na pitanje unutar koje države i po čijem zakonodavstvu će se postupak voditi, a nadležnost kao pojam unutrašnjeg prava daje nam odgovor koji će to mjesno, stvarno i funkcionalno nadležan sud sprovesti. Utvdili smo da je osnovni princip da se za zločin izvršen na teritoriji neke države sudi pred nadležnim sudovima te države i da je radi izbjegavanja nekažnjivosti taj princip dopunjen drugim principima koje bi zbirno mogli označiti kao ekstrateritorijalni principi. Također smo utvdili postojanje principa na osnovu kojih se isključuje sukob nadležnosti između međunarodnih i domaćih sudova.

Izložena pravila pružaju mogućnost za utvrđivanje jurisdikcije države u svakom pojedinom krivičnom predmetu na koji način se osigurava sužavanje prostora za postojanje nekažnjivosti. Da bi se mogle iznijeti konačne tvrdnje po pitanju da li je to u praktičnoj primjeni uistinu postignuto bilo bi nužno šire izučavanje međunarodne prakse u ovoj materiji što prevazilazi ciljeve ovog rada.

Literatura:

Knige i članci

Bassiouni, CM. *International Crimes: Jus Cogens and Obligatio Erga Omnes*, 59 LCP (1996), 63;

Bantekas, I – Nash, S. (2007). *International Criminal Law*. London and New York: Routledge – Cavendish;

Benzing, M. *The Complementarity Regime of the International Criminal Court: Internationale Criminal Justice beetwin State Sovereignty and the Fight against Impunity*. Max Planck Yearbook of United Nations Law, volume 7. 2003. 591-632;

Cameron, I. (1994) *The protective Principle of Internationale Criminal Jurisdiction*. Aldershot: Brookfield, VT;

Harris, D.J. (2004). *Cases and Materials on International Law*. (6th ed.). London: Sweet & Maxwell;

Kaseze, A. (2005). *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava

Malanczuk, P. (1997). *Akehurst's modern introduction to International Law*. (7th revised ed.). London and New York: Routledge.

Reydams, L. (2003) *Universal Jurisdiction*. Oxford: Oxford University Press;

Pavišić, B., *Osnovni krivični zakon Republike Hrvatske, bilješke-literatura-sudska praksa*, Zagreb, 1993.

Shaw, N. M. (2008). *International Law*. (6th ed.). Cambridge: University Press;

Softić, S. (2012). *Međunarodno pravo*. Sarajevo: DES.

Sudske odluke

AG of the Government of Israel v. Eichman (1961) 36 ILR 5.

France v. Turkey (1927) PCIJ Reports, Ser An No 10.

Nottebohm case, (Liechstein v. Guatemala), ICJ Reports, 1955, pp. 4.23; ILR, pp. 349, 360.

Judgment in the case concerning the arrest warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium).

Case concerning the military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)(MERITS) Judgment of 27 June 1986. I.C.J. Reports, 1986 (§220).

Legality of Threat or Use of Nuclear Weapons case. (United Nations), Judgement, para. 64-67.; I.C.J. p. 226. (1997).

Ostali izvori

Konvencija o sprečavanju zabranjene trgovine drogama iz 1936. godine.

Restatement of the Foreign Relations Law of the United States (1987), Section 421 (1), (2) (d). 404.

Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1984. Godine.

KZBiH (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine" br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10).

Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br.: 53/09).

Statut ICTY.

Statut ICTR.

Statut ICC.

Pravila o dokazima i postupku Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY).

Summary

The issue of jurisdiction to prosecute persons responsible for serious violations of international law is in a constant progress and occasionally requires reconsideration in light of the emergence of new rules of international law and their application in practice of international and national criminal courts. The author has researched the principles on which the jurisdiction has been established by using original international documents, the relationship between international and national jurisdictions, views of the various judicial bodies occupied in their application in specific cases as well as their understanding of the leading legal experts in this field. Then he described and explained them separately and in relation to each other so that the work provides a comprehensive picture of the state of theory and practice in this area. The principles on which jurisdiction was founded in criminal matters arising from international custom, international treaties and national legislation. There are no rules of customary international law of general character which obliged the state to exercise jurisdiction on any of these grounds. Yet in those areas in which international conventions provide for such an obligation of the state one might say that such rules are emerging.

Keywords: *jurisdiction; sovereignty; extradition; international criminal law; primary jurisdiction; complementary jurisdiction*

DEVIJANTNE POJAVE I SOCIJALNA KONTROLA

Nevzet Veladžić

Pravni fakultet Univerziteta
u Bihaću, Bihać, Bosna i
Hercegovina

Adresa za korespondenciju:

Nevzet Veladžić
Pravni fakultet Univerziteta u
Bihaću
Mehe Hadžiabdića bb
77000 Bihać
Bosna i Hercegovina
nevzet.veladzic@pravnofakultet.ba

Copyright © 2013 Fakultet za
kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u
Sarajevu

Sažetak

Devijantne pojave se dešavaju u specifičnom socijalnom kontekstu. Ove pojave razvijaju svoje zasebne historije, a tokom vremena mogu evoluirati. Ovakav kontekst značenja je potrebno imati na umu ne samo radi razumijevanja pojave, već kako bi se postigla djelotvorna socijalna kontrola. Socijalna kontrola obično nastoji utjecati na ljudsko djelovanje kroz sankcije ili određenim reakcijama prema njihovom obrascu ponašanja. Internalizacija normi utvrđuje vjerojatno najdjelotvorniju formu socijalne kontrole jer ona dokida potrebu za sankcijama. Socijalna kontrola se može iskazivati putem formalnih ili neformalnih metoda, dok različiti tipovi sankcija imaju različitu djelotvornost. Proces socijalne kontrole je po svojoj suštini dio devijantnog procesa. Pojedini ljudi kontroliraju druge definirajući njihovo ponašanje kao devijantno. Na isti način, definicija devijantnosti ima istu funkciju, da ljudsko ponašanje uskladi i da ih drži dalje od sankcija.

Najizražajniji primjeri formalnih instrumenata socijalne kontrole su pravo i zakoni. Potpuno logično, zakon se primjenjuje nad svima u određenoj političkoj jurisdikciji, a svako njegovo kršenje često izaziva oštro kažnjavanje. Članovi društvene zajednice se ponekad ne mogu složiti oko toga koja su ponašanja suprotstavljena zakonu. U takvim slučajevima zakoni ne mogu osigurati djelotvornu socijalnu kontrolu. U drugim slučajevima, zakon stvara lošije nedostatke od same neučinkovitosti; zapravo, to ponekad usložnjava društvene probleme tako što osnažuje devijantnost. Stav sociologa je da su i devijantnost i socijalna kontrola povezani sa određenim standardima. Budući da ponašanje koje predstavlja devijacije varira od grupe do grupe, ovisno o promjenama u njihovim normativnim strukturama, mjere socijalne kontrole također variraju.

Ključne riječi: devijantne pojave; formalne sankcije; neformalne sankcije; pritisci okoline; pravo; pozitivne sankcije; socijalna kontrola.

Predstava o devijantnosti je usko povezana sa **socijalnom kontrolom**. Devijantna ponašanja najčešće predstavljaju neželjene i neprikladne aktivnosti koje ljudi čine, a kojima se otvoreno protive članovi društvene zajednice. Reakcije društva na takvu vrstu neželjenog ponašanja nazivamo *socijalnom kontrolom*. Priroda i snaga reakcija članova društva je različita, ovisno kako se devijantnost iskazuje. U ovom radu ćemo istražiti odnos između devijantnosti i socijalne kontrole tako što ćemo utvrditi glavne karakteristike devijantnih pojava, ali i sam proces socijalne kontrole.

U malom gradiću u SAD-u učiteljica Pamela Rogers je osumnjičena da je imala seksualne odnose sa trinaestogodišnjim učenikom (više od jedanput). U februaru 2005. godine ta učiteljica je uhapšena pod optužbom da je 15 puta počinila seksualno zlostavljanje, te 13 puta spolno općila sa maloljetnom osobom. Majka učenika je željela izbjeći sudski postupak, a s druge strane učiteljica je priznala da je ukupno četiri puta (a ne 13 puta) obavljala radnje koje se tretiraju kao zlostavljanje maloljetne osobe. U augustu 2005. sud je osudio učiteljicu Pamelu Rogers na služenje devetomjesečne kazne, (iako je za to krivično djelo predviđena kazna i do sedam godina zatvora), uz veliku mogućnost puštanja na uvjetnu slobodu.

Da li je ovo preblaga presuda? Ipak, stvari su se iznenada počele mijenjati kada je učiteljica ponovo u aprilu 2006. bila uhapšena i suočena sa optužbom da je slala tekstualne poruke, slike u kojima je ona gola pozirala te je sačinila porno-video u kojem je ona sa maloljetnom osobom i na taj način prekršila uvjetnu slobodu.

Ovaj slučaj je po mnogo čemu jedinstven. U jednim dnevnim novinama („World Net Daily“, 2009.) objavljena su imena i pojedinosti o preko 220 učiteljica i nastavnica koje su imale neprikladne odnose sa svojim učenicima. Učiteljice i nastavnice, koje su mahom bile u dvadesetim i tridesetim godinama u vrijeme počinjenja krivičnog djela, nastanjene su širom SAD-a, kako u urbanim tako i ruralnim dijelovima države.

Marshall B. Clinard, „*Sociology of Deviant Behavior*,“ 2011.

DEVIJANTNE POJAVE

Devijantni slučajevi imaju različite forme, ali svi oni imaju obilježje kršenja određenih uspostavljenih normi. Teorijski, ljudi mogu počinuti onoliko devijantnih radnji koliko mogu pronaći normi za njihovo kršenje. Neke od tih radnji uključuju fizičko ponašanje, kao primjer počinjenje zločina, dok druga imaju verbalna obilježja, poput onih kada djeca neprikladno komuniciraju ili psuju svoje roditelje.

Nije dovoljno da naš fokus usmjerimo isključivo na samu čovjekovu devijantnost, već je važan kontekst u kojem se određeno ponašanje iskazuje. Taj kontekst uključuje devijanta (prijestupnika), žrtvu, okolnosti koje su ih spojile i, ovisno od vrste čina, historiju prijestupnika i žrtve. Razumijevanje devijantnih događaja počinje sa onim što se dešavalo prethodno, obuhvaća trenutnu situaciju u kojoj se događaj odvija te posljedice promatranog događaja (Sacco and Kennedy, 1996). Na primjer, prijestupnik je izvršio fizički napad na žrtvu, ali nerijetko interakcija između prijestupnika i žrtve tvore „uzrok“.

Svakako, termin uzrok ili povod nije isto što i termin krivnja, a analiza devijantnosti je fokusirana u pravcu koji treba da razmotri i obuhvati sve elemente koji su zajedno producirali devijantni čin. Počinitelj i žrtva su mogli imati nastavak svađe tokom

određenog vremena, ili je možda nedostatak argumenata prethodio fizičkom napadu. Također, napad je mogao uslijediti nakon interakcije u kojoj je jedna od strana osporavala čast druge ili je rekla nešto što druga strana smatra ugrožavanjem časti i poštovanja (Oliver, 1994). Svaka analiza događaja traži pažnju ovih, ali i svih drugih faktora koji daju doprinos devijantnom činu.

Usmjeravajući pažnju na sam **devijantni čin**, potrebno je na trenutak zanemariti kontekst u kojem se on odvija. Na primjer, grupa žena je tokom jedne parade u New Orleansu otkrivala svoje grudi u zamjenu za jeftini nakit ili druge sitne vrijednosti. One to jednostavno nisu učinile zato što su htjele ostvariti određenu korist od samog čina skidanja odjeće. Prije možemo reći da se radi o povremenom egzibicionizmu koji vežemo za teška stanja poput alkoholizma, stvaranje atmosfere na zabavi ili neki slični razlog. Međutim, brojne studije navode da su slični motivi i kod žena koje su po zanimanju *striperi* ili *toples plesačice* (Thompson and Harred, 2002). Mnogi ljudi ovakve aktivnosti neće smatrati egzibicionizmom zato što financijske okolnosti uvjetuju skidanje žene u javnosti. U tom smislu, slučaj egzibicionizma se može fizički izolirati u vremenu i prostoru, a društveni kontekst definira i stvara oblik devijantnog čina.

Devijantne uloge

U svakodnevnom životu svaki pojedinac obavlja brojne društvene uloge. U isto vrijeme, jedna osoba može biti student, sin ili kćerka, korisnik usluga, prijatelj, ali ponekad može biti i devijant. Niko nije cijelo vrijeme devijant; **devijantne uloge**, kao i sve ostale uloge, pojavljuju se samo ponekad u radnjama koje ljudi obavljaju. Neki pojedinci igraju uloge devijanata više od drugih, međutim i oni čiji je život satkan od devijantnosti nisu cijelo vrijeme devijanti, odnosno ne krše stalno općeprihvaćene društvene norme. Ovo se prije svega odnosi na one ljude koji povremeno iskazuju devijantnost, poput osobe koja se napije na proslavi Nove godine, pa čak i na one koji počinu teži oblik devijantnosti, ali tu devijantnu ulogu samo ponekad iskazuju. Članovi organizirane kriminalne grupe, pored činjenice da imaju zločinačko ponašanje, također igraju uloge supruga, roditelja, kupca, fudbalskog navijača ili nešto slično.

Najviše devijantnih postupaka pojavljuje se u specifičnom društvenom kontekstu. Neki devijantni slučajevi, kao što su nasilje u porodici, često počinju bez posebne namjere da se takav čin poćini; postupak je pratio razvoj interakcija sa drugima. „Svaka akcija jedne zabave u određenoj mjeri ovisna je od prethodne akcije druge zabave. Ishod takvog interakcijskog procesa je zajednički proizvod obje akcije“ (Lofland, 1969: 146).

Devijantna mjesta

Devijantni čin može biti iniciran interpretacijom situacije kao prilike za da se on poćini. Kada, na primjer, tinejdžer gleda u auto u kojem su ostavljeni ključevi, on bi mogao protumačiti datu situaciju kao priliku da se ukrade auto. U drugom slu-

čaju, imamo tinejdžera koji ne obraća pažnju u istoj situaciji (Karmen, 1981). Kada ovisnik o drogi vidi da u farmaciji ili u ordinaciji kod ljekara postoje određeni proizvodi koji su po kemijskom sastavu na bazi droge, on može sebi stvoriti predstavu da se putem noćne provale može snabdjeti tim lijekovima, kao zamjenu za drogu. Također, teška i stresna situacija može stvoriti jednu vrstu percepcije kod osobe koja razmišlja o suicidu, dok će kod nekog drugog stvoriti potpuno različitu percepciju. Ovo nas navodi na zaključak da je čovjekov čin ili djelovanje nužno potrebno staviti u društveni kontekst kao ishod konkretnog društvenog procesa koji uključuje i fizičku dimenziju.

Devijantne radnje nisu slučajni događaji; pojavljuju se više na nekim mjestima, isto tako više u nekim društvenim grupama. Izraz *devijantna mjesta* označavaju fizičku lokaciju koja je povezana sa devijantnom radnjom. Konvencionalni zločini su učestaliji u većim gradovima u odnosu na mala mjesta, ali i neki kvartovi grada imaju veću stopu u odnosu na druge. Početkom 1920-tih, dvojica istraživača sa Univerziteta u Čikagu, Clifford Shaw i Henry McKay, ustanovili su postojanje određene veze između delikvencije i pojedinih dijelova grada. Slično je i sa teorijom, koju je razvio Stark (1987), a koja objašnjava povezanost devijantnih radnji sa određenim tipovima zajednice u kojima je visoka gustoća naseljenosti kao i brojnost članova domaćinstva. Visoka razina siromaštva u takvim zajednicama, uz ekstenzivno fizičko propadanje, može utjecati na društveni moral kao i izgled samih stanovnika. U tim kvartovima ljudi provode mnogo vremena vani, na ulicama gdje se susreću sa brojnim iskušenjima i prilikama za devijaciju. Svojevremeno je da u takvim kvartovima imamo nisku razinu roditeljske kontrole, jer njihova djeca provode veliki dio vremena izvan kuće. Navedeni elementi svakako mogu doprinositi u stvaranju devijantnosti. Postoje brojni načini koji omogućavaju kvalitetnije dizajniranje zgrada i urbanističko planiranje kvartova, a što bi u konačnici dovelo do smanjenja kriminala (Felson, 2002: Chapter 9).

Devijantna mjesta su lokacije na kojima se odvijaju devijantna ponašanja. Siromašni kvartovi su često mjesta u kojima postoji velika vjerojatnost da se pojavi devijantnost, što ukazuje na trulost i poremećaj same zajednice (Kelling and Coles, 1996). Manji primjeri devijantnosti, kao što su grafiti ili stvaranje uličnih grupa koje mogu proizvesti veće devijacije, pa čak i zločin.

Analitičari ne mogu uspješno proučavati devijantnost, ako je ona izolirana od društvenog konteksta, uključujući i povremene veze između različitih djelovanja. Proces učenja o načinu kako počinuti određenu devijantnu radnju može trajati dugi vremenski period, odnosno ono traje sve dok *devijant* ne osjeti zadovoljstvo i avanturizam za uspješno obavljen čin. Na primjer, neki odrasli devijant je svoju pljačkašku karijeru mogao početi veoma rano, u adolescentom dobu u minornim delikventnim grupama, dok su drugi poduzimali rizične aktivnosti. Rizična ponašanja, kao što su eksperiment s drogom ili mali ulozi u kockanju mogu izgledati financijski, ali

i društveno isplativi. Studija o kockarima, ukazuje da je početak karijere običnog kockara (iz niže klase) traganje za dinamičnim akcijama. „Pojedinač kocka zato što ta aktivnost nudi uzbuđenje i potvrđuje ga kao interesantnu i „dinamičnu“ osobu (Lesieur, 1977).

Na prvi pogled obično krivično djelo može, zapravo, biti rezultat velikog broja događaja i interakcija. Sociolozi naglašavaju značaj društvenog konteksta za razumijevanje nasrtajnog ponašanja urbanog čovjeka. Jedna osoba može uvrijediti drugu ili je isprovocirati da ga ona fizički napadne. Još češći primjeri su kada određena osoba udari na ponos i dostojanstvo druge osobe, odnosno povrijedi njegovu ženu, djevojku ili člana porodice. Napadi se ne događaju tek tako; oni su jednom nizu – akcija, reakcija i interpretacija.

DEVIJANTNOST I ŽRTVE

Priroda devijantne pojave ne ovisi samo od iskustava učesnika, već se ogleda i u reakciji drugih koji se nađu u neposrednoj situaciji. Reakcija socijalne audijencije pomaže u stvaranju okvira devijantnog djelovanja.

Iz samog događaja često iskrсну nepredviđene posljedice koje se pojave u ranoj fazi devijantnog čina. Slučajevi ubojstava su često rezultat takvih iznenađenja. Na primjer, provalnik je imao namjeru da opljačka kuću, a na kraju završi sa ubojstvom vlasnika ili stanara kuće. Veliki broj ubojstava ima određenu povezanost sa drugim zločinima, kao što je slučaj sa transakcijom droge koja pri samom izvršenju propadne i neko bude ubijen. U nasilnim krivičnim djelima, poput ubojstva i fizičkog napada, počinitelji i žrtve često se poznaju međusobno (Reiss i Roth, 1993), a slično je i kod slučajeva krivičnih djela nasilja u porodici. Istraživanja su identificirala brojne faktore koja se obično povezuju sa krivičnim djelima nasilja u porodici, kao što su nizak socioekonomski status, socijalna izolacija, stres i nizak stepen samopouzdanja (Gosselin, 2003). Povrh toga, napad u porodici najčešće reflektira krug nasilja u kojem počinitelj izvještava o prošlosti porodičnog nasilja u kojem je on bio žrtva nasilnih roditelja. Za potpuno razumijevanje porodičnog nasilja moramo uzeti u obzir i prošlost promatrane porodice, budući da često imamo slučajeve gdje žrtva tokom svoga života postaju počinitelji.

Nisu sve devijantne pojave usmjerena ka žrtvama, imamo i one pojave koje su vezane za posebnu kategoriju ljudi, kao što su osobe sa *mentalnim poremećajem*. Ljudi sa mentalnim poremećajem općenito nemaju cilj da naškode žrtvi, iako njihov poremećaj može potpuno razoriti brak ili ugroziti porodične odnose. S druge strane, imamo sličnosti i u slučajevima alkoholizma, prostitucije, ovisnika o drogi, gdje postupci nisu nužno usmjereni da bi se nanijela bol drugima, međutim ne smijemo zanemariti da ova svojstva bitno utječu na potencijalne *devijante* (Meier i Geis, 2006). Također, mnogi *devijanti* počine društveno neprihvatljive radnje bez prisut-

nosti drugih. Ovisnici najčešće uzimaju drogu onda kada ih niko ne vidi, pa čak i neki oblici krivičnih djela se dešavaju izvan očiju javnosti, kao što su noćne provale i pljačke.

Devijantnim događajima se pridaje značaj zbog pažnje koja je više usmjerena na okolnosti koje definiraju tu pojavu nego na *devijante* koji su akteri samog čina. Devijanti su samo jedan dio tog društvenog mozaika. Sociolozi moraju proširiti svoje perspektive kod proučavanja same prirode onih društvenih pojava koje nazivamo devijantnima. Društveni kontekst devijantnosti uključuje društvenu snagu koja *devijante* dovodi u vezu sa potencijalnom žrtvom, kao i vrijeme, mjesto i njihove međusobne interakcije. Također, taj kontekst uključuje i nastojanja da se smanji devijantnost, a taj proces smanjivanja sociolozi nazivaju *socijalnom kontrolom*.

SOCIJALNA KONTROLA

Mnogi učenjaci problem društvenog poretka smatraju temeljnim pitanjem svih društvenih nauka (Rule, 1988:224). Zašto se ljudi povinuju pravilima i normama, čak i kada poslušnost ne pogoduje njihovim vlastitim interesima? Zašto neki ljudi krše zakone i to smatraju društveno prihvatljivim i prikladnim ponašanjem? Većina sociologa odgovara da su takva pitanja vezana za socijalnu kontrolu.

Sve društvene grupe imaju instrumente kojima se upravlja postupcima koji krše društvene norme. Ti instrumenti se zajedničkim imenom zovu *socijalna kontrola* (Meier, 1982). Definiciju možemo suziti da glasi: „socijalna kontrola podrazumijeva otvoreni ljudski postupak u vjeri da će taj postupak (1) povećati ili smanjiti vjerojatnost nekog kasnijeg stanja i (2) povećati ili smanjiti vjerojatnost u ostvarenju željenog cilja (Gibbs, 1989:23). Socijalna kontrola podrazumijeva promišljene pokušaje promjene određenih postupaka i ponašanja. Mjere socijalne kontrole služe socijalnoj svrsi osiguranja ili pokušaju da osigura poštivanje normi. U određenoj situaciji, ljudi se vladaju po društvenim normama jer znaju da nemaju alternativu, dok ih u drugoj oni poštuju zato što imaju određeni povod da tako čine. Ti povodi mogu biti neformalni instrumenti socijalne kontrole, kao što su podsmijeh ili reakcija formalnih državnih i religijskih institucija. Socijalna kontrola nije čin, to je proces.

PROCESI SOCIJALNE KONTROLE

Sociolozi razlikuju dva osnovna procesa socijalne kontrole: a) Internalizacija grupnih normi i b) proces sankcioniranja.

Internalizacija grupnih normi

Ovaj proces potiče poštivanje važećih pravila putem socijalizacije, tako da ljudi znaju što društvo očekuje te žele ispuniti ta očekivanja (Scott, 1971). Internalizacija

grupnih normi postiže socijalnu kontrolu na način da članovi zajednice uče i prihvaćaju norme svoje društvene grupe. Ovaj proces je rezultat ukupnog socijalizacijskog procesa koji motivira članove da poštuju očekivanja društvene grupe unatoč mogućim vanjskim pritiscima. Društvo ne treba ulagati poseban trud kako bi osiguralo suglasje oko takvih normi, jer one upućuju na spontane i nesvjesne puteve djelovanja koji karakteriziraju sadržaj običaja u nekoj kulturi.

Ljudi općenito, u interakcijama s drugima, uče o instrumentima socijalne kontrole, kao što su običaji, tradicija, vjera. Nije jedini razlog što pješaci na pješačkom prijelazu čekaju zeleno svjetlo novčana zakonska sankcija, kao što nije jedini razlog što neko izbjegava da pije alkoholna pića radi toga što bi ga komšije mogle prozvati pijancem. Većina članova zajednice uglavnom poštuju norme zato što su a) naučili stvarni sadržaj tih normi i b) prihvatili norme kao svoje vlastite te ih smatraju standardima koji usmjeravaju njihovo ponašanje.

Mnoga iskazana poštovanja prema normama su rezultat socijalizacije putem koje ljudi nauče i budu uvjereni da se oni *trebaju* vladati u skladu sa naučenim pravilima, bez obzira i neovisno od potencijalnih reakcija drugih. Socijalna kontrola se u suštini sastoji od procesa u kojem pojedinac uči da izbjegava ponašanja koja su u suprotnosti sa općeprihvaćenim društvenim normama. Proces socijalne kontrole više nas uči kako da ne sudjelujemo nego kako biti sudionik u devijantnog ponašanja (Gottfredson i Hirschi, 1990).

Proces sankcioniranja

Sankcije su društvene reakcije na ponašanje. Sociolozi ih često klasificiraju prema njihovom sadržaju. Socijalna kontrola putem vanjskih pritisaka uključuje pozitivne i negativne sankcije. **Negativna sankcija** je kazna namijenjena da obeshrabri devijantno ponašanje. **pozitivna sankcija** je nagrada čiji je cilj da ohrabri ponašanje koje je u skladu sa normama. Također, sociolozi prave klasifikaciju sankcija na temelju njihovih izvora: **neformalne sankcije**, kao što su verbalna osuđivanja postupaka su neslužbeni oblik djelovanja društvene grupe ili pojedinaca, dok su **formalne sankcije**, poput kazni za krivično djelo, izrazi društvene grupe s ciljem da prenesu mišljenje kolektiviteta. U osnovi, kao što postoje različiti oblici devijantnosti tako postoje i različiti oblici sankcija.

Formalne i neformalne sankcije ne djeluju neovisno jedna od druge (Williams i Hawkins, 1986). Formalne sankcije osnažuju neformalne sankcije, a i suprotno. Jedna studija pokazuje (na uzorku od 800 dječaka tinejdžerske dobi) da tinejdžeri iskazuju veću brigu oko toga što bi njihove porodice mislile o njima, nego što ih brinu formalne sankcije koje uključuju i hapšenje od strane policije (Willcock i Stokes, 1968). Također, strah od formalnih sankcija, kao što je hapšenje i zatvaranje, stvara veoma veliki utjecaj. Rezultati ove studije pokazuju da kombinacija obje vrste sankcija, formalnih i neformalnih, izrazito snažno utječu na ponašanje.

Neformalna socijalna kontrola

Neformalne socijalne sankcije dolaze kao reakcije na ponašanja ljudi koji se međusobno poznaju. To su sankcije koje prisiljavaju pojedinca da provodi neformalne norme, najčešće u malim grupama.

Tabela 1: Različiti tipovi sankcija

Vrsta sankcije	Formalne sankcije	Neformalne sankcije
Pozitivna	Povećanje plaće	Pohvala
	Medalja u vojsci	Ohrabrenje
	Certifikat	Osmijeh
	Napredovanje u službi	Čestitanje
Negativna	Zatvor	Kritika
	Otpuštanje s posla	Uskratiti naklonost
	Ekskomunikacija iz Crkve	Negativno pričanje

Neformalne sankcije poput preporučavanja i podsmjeha mogu biti posebno efektivne u relativno malim društvenim grupama, gdje svako poznaje ostale članove zajednice, a neki od njih su u izravnom kontaktu i provode vrijeme zajedno. Neformalne sankcije su reakcije na specifična ponašanja, a to su: ukor, kritika, pohvala, gestikulacija rukama i drugi oblici govora tijekom čija je svrha da prenesu odobravanje ili

Prije nekoliko godina, kada se na željezničkoj stanici u Tokiju desilo silovanje jedne putnice od strane osobe koja je radila na sigurnosti putnika, direktor željezničke stanice je podnio ostavku. Na isti način postupili su i njegovi zamjenici iskazujući solidarnu odgovornost zajedno sa direktorom zbog počinjene sramote u okviru njihove firme. Ovakva percepcija odgovornosti je prije svega izraz japanske kulture.

U drugom primjeru, slično je postupio i japanski ministar odbrane poslije slučaja u kojem je borbeni avion nesretnim slučajem udario u putnički avion, što je na kraju rezultiralo njegovim padom. Također, nisu rijetki slučajevi u kojima će japanska porodica počiniti suicid kada im dijete bude uhapšeno zbog gnusnog zločina. (Bayley, 1983: 156)

neodobravanje, poricanje ili davanje naklonosti, te verbalno iskazivanje mišljenja. „Često, kazna sadrži verbalni izraz nezadovoljstva; čak i brzi pogled ukora prema licu prijatelja često biva dovoljan da se spriječi devijantno ponašanje te se kod njega probude osjećaji krivnje ili srama“ (Shibutani, 1986: 218).

Jedna studija (Arthur, 1998) u fokusu svoga istraživanja imala je konzervativnu crkvenu zajednicu Mennoniti u Californiji u kojoj su vladala stroga pravila oblačenja (dress code) za žene. Ta pravila su bila simbol grupne pripadnosti i privrženosti, te su smatrana obilježjem religioznosti. Ona su bila obvezujuća za sve žene crkvene za-

jednice. Žene koje su odstupile od „dress coda“ bile su predmet brojnih ograničenja, od verbalnih kritika do isključivanja iz zajednice.

Prema mišljenju nekih društvenih teoretičara (Braithwaite, 1989), neformalna socijalna kontrola je značajan instrument u generalnoj prevenciji krivičnih djela. Neformalne sankcije, poput *sramote* mogu biti prepreka za počinjenje krivičnog djela, te se takvi počinitelji mogu reintegrirati u društvenu zajednicu. Prema ovom mišljenju, najveći broj članova društva se suzdržava od krivičnih djela ne zato što ih je strah od zakonom predviđenih sankcija, već zbog njihove svijesti da nije dopustivo kršiti pravne norme. Mnogi ljudi ne razmišljaju o „lošim“ djelima, jer se takva djela smatraju društveno neprihvatljivim, odnosno lošim ponašanjem koje trebamo izbjegavati. Članovi zajednice koji krše zakone mogu se suočiti sa oba vida sankcije, prvo sa *sramotom* i *poniženjem*, a poslije i sa formalnim sankcijama kao što su prekršajne kazne, hapšenje ili zatvorska kazna. Sramota i poniženje se smatraju važnim sankcijama u mnogim državama poput Japana u kojima se neformalna snaga individualne svijesti pridružuje formalnoj moći države i njenim zakonskim sankcijama. Uzajamni utjecaji formalne i neformalne kontrole također se odnose na ostvarivanje zakonske prisile u ruralnim područjima. Diskreciona lokalna pravna prisila vlastima često pomaže da osumnjičene prijestupnike drže izvan sistema. Lokalni policajac može donijeti bolje i kvalitetnije informacije o osumnjičenom ili o zloglasnoj organizaciji nego policijski službenik sa iskustvom i visokim činom koji dolazi iz velikog grada. Neformalna povezanost s građanima može bitno pomoći policiji u ruralnim područjima u rješavanju krivičnih djela, jer policajci iz ruralnih krajeva zasigurno imaju više sluha da cijene njihovu zajednicu i lokalnu tradiciju od policajaca iz urbanih područja.

Formalna socijalna kontrola

Formalna socijalna kontrola podrazumijeva organizirani sistem reakcija specijaliziranih agencija i organizacija. Razvoj formalnog sistema kontrole možemo povezati sa onim nedostacima koji su prisutni u neformalnom sistemu kontrole (Horwitz, 1990: 142-149). Kada porodica, crkva, klan ili zajednica ne mogu uspostaviti kontrolu, kao što su određene pojave u procesu urbanizacije, društvo treba alternativne forme kontrole. Te alternativne forme podrazumijevaju uključivanje države u formi policije, sudova i sistema prisile kako bi se osigurala primjena važećih normi i pravila.

Institucionalni sistemi društva sadrže formalne sankcije koje su propisane od strane ljudi koji zauzimaju značajne pozicije i uloge u određenim institucijama. Oni su u određenom smislu *instrumenti socijalne kontrole*, budući da njihove službe administriraju kontrolne sankcije. U najopćenitijem smislu, policija, tužioci i suci u krivično-pravnom sistemu se jasno kvalificiraju kao instrumenti socijalne kontrole, ali isto tako se instrumentima smatraju i psihijatri, učitelji, nastavnici kao i vođe vjerskih zajednica koji obećavaju raj za prihvatljivo, odnosno pakao za neprihvatljivo ponašanje vjernika.

Nepolitičke društvene grupe također nameću sankcije, ponekad oštrije od onih koje nameće država i njene institucije za počinjenje krivičnih djela. Na primjer, poslovna kompanija može dati otkaz uposlenicima, čak i onima koji su dugi vremenski period bili uposlenici kompanije zbog devijantnog čina kao što je krađa ili utaja. Socijalna kontrola se u većini slučajeva može promatrati kroz kontekst društvenih institucija. Profesionalne grupe ili sindikati mogu svoga člana koji postupi suprotno od očekivanog i prihvatljivog ponašanja suspendirati, pa čak i istjerati i time ugroziti njegovo izdržavanje. Društvena kontrola se može iskazati u različitim formama, a najizraženija je ona u kontekstu društvenih institucija, što pokazuje donja tabela.

Tabela 2. Institucije socijalne kontrole

Institucija	Instrumenti socijalne kontrole	Devijantni čin ili postupak	Sankcije
Religija	Svećenik	Grieh	Uskraćivanje obreda, izopćenje
Firma (poduzeće)	Poslodavac	Izostanci, lijenost, kršenje radnih pravila	Otpuštanje, suspenzija, novčana kazna
Sindikat	Upravitelj	Nepokoravanje Sindikalnim pravilima	Isključenje iz sindikata, novčana kazna
Profesionalne grupe	Službenik	Kršenje etike	Oduzimanje dozvole, isključenje iz udruženja
Državne institucije	Policajac, tužitelj, sudac	Kršenje upravnog, građanskog ili krivičnog zakona	Novčane kazne, kazna zatvorom, građanska odgovornost
Društvena organizacija	Službenik	Kršenje pravila organizacije	Novčane kazne, oduzimanje privilegija, isključenje
Porodica	Roditelji	Mladalačka neposlušnost	Ukor, oduzimanje privilegija

Institucije socijalne kontrole uspostavljaju niz specifičnih djelovanja koje nisu usmjerene samo prema prijestupniku i njegovom kažnjavanju, već i kao oblik nagrađivanja onih članova čije je ponašanje u suglasju sa predviđenim normama, odnosno iznad očekivanja društvene grupe. U navedenom kontekstu, nepolitičke organizacije kao što su poslovne, profesionalne, religijske i slične društvene grupe češće koriste pozitivno sankcioniranje, odnosno nagrađivanje svojih članova od onog koje predviđa klasično kažnjavanje (Santee i Jackson). Poslovne organizacije često nagrađuju one pojedince koji daju istaknuti doprinos putem javnog promoviranja, dodatnih naknada (novčane bonuse) ili opipljivih uspomena za zaslugu. S druge strane, religijske organizacije svoje članstvo uvjeravaju da će njihovo ponašanje biti nagrađeno u *budućem životu* i da će na taj način steći Božije zadovoljstvo, a što je cilj svakog člana religijske zajednice.

Državne institucije, za razliku od brojnih organizacija, rijetko koriste pozitivne sankcije kao način održavanja socijalne kontrole. Država nameće različite oblike sankcija protiv onih koji krše važeće pravne norme.

PRAVO KAO OBLIK SOCIJALNE KONTROLE

Pravo interesira sociologe ne samo zato što je ono svugdje oko nas, već zbog toga što ono predstavlja formalni oblik socijalne kontrole (Friedrichs, 2005). Sadržaj prava reflektira stanje u nekom društvu. Jedan broj teoretičara promovira dva gledišta o izvorima prava: prvo je ono koje tvrdi da se pravo pojavilo kako bi objedinilo i odražavalo većinski osjećaj društvene populacije; drugo polazi od tvrdnje da pravo odražava uspješno djelovanje određene društvene grupe koja posjeduje dovoljno moći da donosi zakone prema njihovim vlastitim interesima. Oba ova modela, *konsenzus model* i *konfliktni model*, se natječu u postavljanju općeg pravca izgradnje prava. Naravno, zakoni nastaju iz djelovanja države, odnosno državnih institucija. Međutim, prije nego što neka vlada ili država uspostavi zakone društvo određena djelovanja tretira „pogrešnim“, kao i opravdanost kazne od strane vlasti.

Dilema: Zakonska kazna za tinejdžere koji imaju seksualne odnose?

Kada je u Idahu (u SAD-a) pravni zastupnik pokrenuo spor, odnosno odlučio da optuži majku neudate tinejdžerke za brakolomstvo, jedan broj ljudi je po automatizmu izražavao zabrinutost zbog maloljetne trudnice (tinejdžerke), te su podržali nastojanja tužioca da osigura socijalnu kontrolu. S druge strane, postojali su i oni koji nisu vjerovali da pravo može razriješiti ovaj problem te da je nastojanje tužioca bespotrebno.

Televizijski kanal NBC je napravio emisiju o tom slučaju te organizirao glasanje koje je trajalo desetak dana. Rezultati ovog (nenaučnog) uzorka pokazuje sljedeće vrijednosti: 3 % se slaže sa postupkom tužioca, 17 % je uvjeren da su religijski savjeti najefikasniji za tinejdžere, 21% smatra da je seksualno obrazovanje u školama najbolja opcija socijalne kontrole, dok 53% misli da najveći utjecaj može ostvariti seksualni odgoj kod kuće.

Zasigurno, ljudi se nisu složili sa predloženom opcijom kako ostvariti socijalnu kontrolu nad tinejdžerima. U takvim slučajevima, pravo ima ogromne poteškoće, jer mu nedostaje podrška od šire društvene zajednice.

Unutar ovakvog općeg okvira, kroz prizmu pravnih naredbi i zabrana, neki kriminolozi smatraju da su sva krivična djela kao oblik ponašanja u proturječju sa interesima nekih segmenata društva koja posjeduju moć da oblikuju politiku društva. Međutim, iako ova definicija izgleda prikladna za veliki broj krivičnih djela koja su povezana za političko ponašanje i osobni moral, ona je preširoka za objašnjavanje nastanka svih krivičnih sankcija. Klasična krivična djela kao što su noćne provale, razbojništva i sl. oblik su ponašanja koji ostaje zločin bez obzira ko vladao i upravljao moći unutar društvenih struktura, a pravne sankcije koje su nastale kao rezultat općeg društvenog konsenzusa čine se prikladnim. Povrh toga, Hagan (1980) je nakon jedne opsežne historijske analize iznio zaključak da mnoge intere-

sne grupe utječu na stvaranje odredbi kao i njihov put do većine zakonodavstava. Hagan opovrgava tvrdnju po kojoj korist od zakona imaju jedino poslovni i politički interesni krugovi. Puno razumijevanje nastanka zakona izričito traži senzitivnost onih koji su uključeni ispred različitih interesnih grupa, kako u formuliranju novih zakona tako i u promjenama kazni u okviru postojećeg zakonodavstva (vidjeti Berk, Brackman i Lesser, 1977).

S obzirom na određena neslaganja oko brojnih aspekata prava, uključujući i ona pitanja koju vrstu djelovanja zabraniti, koliko oštro propisati sankcije za prijestupnike, te koju vrstu sile treba politika upotrijebiti i pod kakvim okolnostima, krivično pravo je u određenom smislu politički produkt. Unatoč pojavnim oblicima neslaganja oko velikog broja zakona i njihove primjene u krivično-pravosudnom sistemu, društvo je postalo mnogo senzitivnije prema složenom odnosu između krivičnog prava i pitanja njegovih adresata. Dakako, ovdje se mogu izdvojiti dva pitanja koja su najviše predmetom razmatranja, a to su: a) koju vrstu pitanja pravo može riješiti b) koje probleme pravo može proizvesti? Sama pitanja sugeriraju da pravo može napraviti korist, ali i štetu za društvenu zajednicu, premda pravne koncepcije relativno malo razmatraju o potencijalnim štetama koje može producirati pravo. Tako, na primjer, prisilno provođenje zakona protiv prostitucije može u praksi dovesti do korištenja agresivnih i neetičkih metoda od strane policije. Veliki broj ljudi ne vidi opravdanost u načinu kako pravo tretira uporabu određenih vrsta droga; neki su čak stava da se potpuno **dekriminaliziraju** određene droge, kao što je marihuana.

Najefikasniji zakoni odražavaju društveni konsenzus na temelju kojeg se određena pitanja smatraju prikladna za pravnu intervenciju (Meier i Geis, 2006). U nedostatku takvog konsenzusa, pravo je često neefikasan instrument socijalne kontrole.

Potpuno je jasno da pravo ne može riješiti sve oblike ponašanja, čak i onda kada se slažemo da specifično ponašanje predstavlja problem. Neka ponašanja su, naprosto, izvan mogućnosti da ih pravo efikasno razriješi. Međutim, koju vrstu problema treba adresirati na pravo? Iako javnost nije jedinstvena, teoretičari sugeriraju nekoliko kriterija koji bi bili od pomoći pri odlučivanju. Prvo, pravo se treba usmjeriti ka onim vrstama ponašanja koje nanose štetu drugima. Ovaj princip, kojeg je prvi artikulirao John Stuart Mill tokom 19. stoljeća, treba da služi kao važan društveni vodič. Mill je tvrdio da država može legitimno koristiti silu nad građanima, unatoč njihovoj volji, kako bi spriječila nanošenje štete drugima. Drugo, neki pravni teoretičari predlažu da pravo treba rasvijetliti ponašanja koja vrijeđaju i krše moralna uvjerenja velikog broja ljudi (Packer, 1968). Pravo ne treba niti smije da zabranjuje svako amoralno djelovanje, posebno ukoliko ta djelovanja ne proizvode dovoljno ozbiljne efekte po zajednicu zbog koji bi ih trebali pravno zabraniti. Kršenje običaja, zaboravljanje na prijateljev rođendan ili smijanje na sprovodu su u suštini nemoralni činovi koji ne treba da se dešavaju. Ali takve povrede ponašanja ne odražavaju potrebu da se prema prijestupnicima poduzmu kaznene zakonske mjere.

Međutim, drugi oblici socijalne kontrole (o kojima smo govorili) su dosta podesniji da utječu na ovu vrstu devijantnih djelovanja.

Pravne sankcije

Pravne sankcije predstavljaju jedan od najvidnijih instrumenata formalne socijalne kontrole. Pravne sankcije su kazne nametnute zbog kršenja zakona. Mnoga od tih kažnjavanja dolaze iz krivičnog zakona, ali isto tako i drugi pravni organi donose pravne sankcije. Vladine regulatorne agencije, kao što su državna trgovinska povjerenstva, uredi za zdravstvo i sigurnost na radu, regulatorne agencije za komunikacije i sl., nameću različite sankcije zbog kršenja njihovih pravila. Određivanje mjera, koje imaju za cilj da se prekine sa određenim aktivnostima, najučestalije su sankcije regulatornih agencija. Regulatorne agencije, zbog kršenja njihovih propisa, također mogu propisati materijalne sankcije, ovisno o prilikama i samoj prirodi slučaja.

Sankcije koje se odnose na kršenje krivičnog zakona uključuju sudske naloge javnih službi, kazne, zatvaranje, pa čak i izvršenje smrtnih kazni. Zatvori kreiraju osobito vidljivu formu pravne kontrole. Povećano korištenje sankcije zatvaranja posljednjih godina u SAD-a dovelo je do snažnog povećanja broja zatvorskih jedinica, odnosno najvećeg broja na svijetu u odnosu na broj stanovnika. Gotovo svi sistemi državnih zatvora imaju problem sa prenatrpanošću, međutim 2008. godine u američkim zatvorima je bilo smješteno oko 1.6 miliona ljudi (Bureau of Justice Statistics, 2009). Ovdje naglašavamo da se ova brojka i dalje nastavlja penjati.

S druge strane, postoje pravne sankcije koje prijestupnike ostavljaju u njihovoj zajednici. Sudovi, ponekad, umjesto da prijestupnika šalju u zatvor, prijestupnika sankcioniraju tako što ga uključuju u određeni program rada u zajednici (pod nadzorom ovlaštene osobe). Ako bi, nakon nekog vremena, prijestupnik napustio rad u zajednici (kao vid kazne), onda bi se isti vratio na služenje zatvorske kazne.

U posljednjih nekoliko godina neke zapadne zemlje su razvile posebne sankcije za određenu kategoriju prijestupnika, te ih koriste u posebnim okolnostima. U tom smislu, određeni prijestupnici su osuđeni na kućni pritvor, a njihovo praćenje se vrši putem elektronskog uređaja (kao što je elektronska narukvica ili slično, koja šalje signal službi za praćenje). Također, sudskom presudom se može narediti prijestupniku da namiri štetu, odnosno plati račune liječenja svojim žrtvama. Presude mogu zahtijevati i da se prijestupnik susretne sa svojim žrtvama u cilju pomirenja ukoliko sud uvidi da takav čin ima smisla.

Literatura

- Abadinski, Howard. 1988. *Law and Justice*, Chicago: Nelson-Hall.
- Arthur, Linda B.. 1998. "Deviance, Agency, and the Social Control of Women's Bodies in a Mennonite Community." *NWSA Journal* 10: 75-99.
- Bayley, David H. 1983. „Accountability and Control of the Police: Some Lessons for Britain.“ Pp. 145-160 in *The Future of Policing*, T. Bennet, ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Becker, Howard S. 1973. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, enlarged ed. New York: Free Press.
- Braithwaite, John. 1989. *Crime, Shame, and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brooke, James. 1996. „Idaho County Finds Ways to Chastise Pregnant Teens: They go to Court.“ *New York Times*, October 28: p. A26.
- Bureau of Justice Statistics. 2009. *Prisoners in 2008*. Washington, D.C.: Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice, accessed online January 6, 2010 at <http://bjs.ojp.usdoj.gov/index.cfm?ty=pbdetail&iid=1763>.
- Bryant, Clifton D., ed. 1990. *Deviant Behavior: Readings in the Sociology of Deviant Behavior*. New York: Hemisphere.
- Coleman, James William. 1989. *The Criminal Elite: The Sociology of White Collar Crime*, 2nd ed. New York: St. Martin's Press.
- Demirović, M. i Veladžić, Nevzet. 2004. *Sociologija*. Bihać: Pravni fakultet.
- Gibbs, Jack P. 1989. *Control: Sociology's Central Notion*. Urbana: University of Illinois Press
- Gosselin, Denise Kindschi. 2003. *Heavy Hands: An Introduction to the Crimes of Family Violence*, 2nd ed. Upper Saddle Creek, NJ: Prentice Hall
- Hagan, John. 1980. „The Legislation of Crime and Delinquency: A Review of Theory, Method, and Research.“ *Law and Society Review* 14: 603-628.
- Hall, Jerome. 1952. *Theft, Law and Society*, 2nd ed. Indianapolis: Bobbs Merrill.
- Horwitz, Alan V. 1990. *The Logic of Social Control*. New York: Plenum.
- Meier, Robert F., and Gilbert Geis. 2006. *Criminal Justice and Moral issues*. Los Angeles: Roxbury.
- Oliver, William. 1994. *The Violent Social World of Black Men*. New York: Lexington.
- Rule, James. 1988. *Theories of Civil Violence*. Berkeley: University of California Press
- Veladžić, N. i Kržalić, A. 2011. *Metodologija društvenih nauka*. Bihać: Univerzitet u Bihaću
- World Net Daily. 2009. „The Big List: Female Teachers With Students.“ August 5: accessed online at http://www.wnd.com/news/article.asp?ARTICLE_ID=53859 on September 16, 2009.

Summary

Deviant phenomena are occurring in a specific social context. These phenomena are developing their own separate histories, and those can evolve over time. Such a context of meaning is necessary to bear in mind, not only for understanding the phenomena, but in order to achieve effective social control. Social control usually seeks to influence human actions through sanctions or certain reactions to their pattern of behavior. Internalization of norms determined probably the most effective form of social control because it negates the need for sanctions. Social control can be expressed through formal or informal methods, while different types of sanctions have different effectiveness. The process of social control is, in essence, part of deviant processes. Some people control others defining their behavior as deviant. In the same way, the definition of deviance has the same function, in order to harmonize human behavior and to keep them out of the scope of sanctions.

Most expressive examples of formal instruments of social control are the laws. By the logic, the law is applied to everyone under a certain political jurisdiction, and any breaches of the law, often, causes a harsh punishment. Members of the community sometimes are not able to agree upon which behaviors are opposed to the law. In such cases, the laws cannot provide effective social control. In other cases, the law creates a worse shortcomings of the inefficiency; in fact, it is sometimes additionally complicates social problems giving power to deviance. Sociologist's point of view is that both deviance and social control are associated with certain standards. While the deviation behavior varying from group to group, depending on changes in their normative structures, measures of social control also varying.

Keywords: *deviant phenomena; formal sanctions; informal sanctions; societal pressures; law; positive sanctions; social control.*

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U KONTEKSTU ISTRAŽIVANJA PREKOGRANIČNOG I MEĐUNARODNOG KRIMINALA

S. Ruggeri (Ed.): *Transnational Inquiries and the Protection of Fundamental Rights in Criminal Proceedings*
(Springer Heidelberg, XIV+573 str., 2013. god.)

Nedžad Smailagić
Institut de sciences criminelles, Poitiers Cedex, Francuska

Različiti integrativni procesi doprinijeli su, između ostalog, i promjenama kada je kriminal kao negativna društvena pojava u pitanju. Kriminalne aktivnosti prelaze granice pojedinih država, poprimajući međunarodni ali i transnacionalni karakter. Uspješno otkrivanje i procesuiranje takvih krivičnih djela više nije u stvarnim mogućnostima jedne države, već je potrebna saradnja među državama te međunarodnih organizacija. To je jedan od faktora procesa internacionalizacije krivičnog prava. Knjiga koju je uredio profesor S. Ruggeri bavi se različitim aspektima istraživanja i otkrivanja krivičnih djela sa prekograničnim, međunarodnim ali i transnacionalnim predznakom iz tri ugla: praktičnih pitanja vezanih za provođenje istraga ovih predmeta, međunarodna pravna pomoć i saradnja država te zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Knjiga se sastoji iz četiri dijela. Prvi dio je posvećen je višestepenosti zaštite osnovnih prava u kontekstu prekograničnih i međunarodnih istraga. Tako se prvi odjeljak (str. 27-110), kojeg čine četiri rada, bavi istraživanjem prekograničnog kriminala iz ugla prakse ustavnih i nadnacionalnih sudskih tijela, posebno u kontekstu evropskog i interameričkog mehanizma zaštite ljudskih prava. Prof. Vogler u prilogu o praksi Evropskog suda za ljudska prava ističe određenu skepsu prema njegovim stvarnim mogućnostima da pruži efektivnu zaštitu u prekograničnim istragama zbog toga što je ovo područje zbog svog karaktera, kako on ističe, u pravnom smislu „ničija zemlja“ zbog mogućnosti pripisivanja odgovornosti za kršenja ljudskih prava onim državama ili organizacijama koje nisu u nadležnosti Vijeća Evrope (str. 38). U radu o mogućnostima interameričkog sistema zaštite ljudskih prava, zaključeno je da je praksa Interameričkog suda za ljudska prava oskudna u ovoj oblasti i da se u tom pravcu ne mogu izvući konkretni zaključci, dok se garancije o pravičnom postupku sadržane u Interameričkoj konvenciji o pravnoj pomoći u krivičnim stvarima i osnovnim pravima, donesenoj u okviru Organizacije američkih država, mogu pravilnim tumačenjem primijeniti i na istrage prekograničnog i međunarodnog kriminala (str. 47 *et seq.*). Treći rad u ovom odjeljku odnosi se na uticaj prakse evropskih sudova na ustavno sudovanje, pravosudnu saradnju i zaštitu prava na

slobodu sa tezom o smanjenju uticaja nadnacionalnih sudova u posljednje vrijeme, na italijanskom i njemačkom primjeru (u kontekstu domašaja Evropskog naloga za hapšenje i dr.). U četvrtom radu razmatra se svrha i domašaj načela proporcionalnosti u prikupljanju dokaza u istragama transnacionalnog ili međunarodnog karaktera kako u okviru prava Vijeća Evrope, tako i u okviru Evropske unije (EU), sa posebnim osvrtom na predloženi Evropski istražni nalog. Posebno u kontekstu potonjeg, u razmeđu zahtjeva za efikasnošću krivičnog postupka i zaštite ljudskih prava, o čemu je prijedlog Okvirne odluke o Evropskom istražnom nalogu kritikovan s tezom da je na strani efikasnosti postupka, zaključuje se da je još rano o tome dati konačan zaključak, jer Odluka nije stupila na pravnu snagu, dok države članice imaju mogućnost naknadno preispitati svoju međunarodnu obavezu kroz test zaštite osnovnih prava čovjeka (str. 108).

Drugi odjeljak prvog dijela (str. 111-206) bavi se različitim aspektima saradnje i pravne pomoći u pogledu organiziranog kriminala i međunarodnih krivičnih djela. Prvi rad se bavi oblicima pravosudne saradnje u Evropi sa *ad hoc* tribunalima za ratne zločine i stalnim Međunarodnim krivičnim sudom, i naglašava potrebu unaprjeđenja evropskih odredaba koje se odnose na priznavanje odluka međunarodnih krivičnih sudova državama članicama s ciljem njihovog izvršenja (str. 122). Slijedeći rad promatra prekogranične istrage iz ugla žrtava teških kršenja ljudskih prava, uključujući krivično djelo genocida, u svjetlu novije ustavnosudske prakse latinskoameričkih država, posebno Kolumbije, i ističe poteškoće, posebno u odnosu na pitanje poštivanja načela zakonitosti (*nullum crimen et nulla poena sine lege*) kao temeljnog načela pravne države i interesa žrtava na pristup pravdi. Treći rad posvećen je procesnopravnim aspektima istraživanja međunarodnog terorizma, kako na univerzalnom tako i u evropskom kontekstu. Rat protiv terorizma, kako se često ističe u općem i stručnom diskursu, zahtijeva ujednačen sistem zajedničkih mjera s ciljem efikasnijeg otkrivanja i sprječavanja terorističkih aktivnosti, ali i, u okviru međunarodnih standarda, poštivanja ljudskih prava. Međunarodna saradnja i pomoć prepoznata je kao ključni element uspješne borbe protiv terorističkih aktivnosti kako na univerzalnom tako i na regionalnom planu (str. 150). Pretposljednji rad u ovom odjeljku posvećen je ekstradiciji i oslikava nivo složenosti međudržavnih odnosa i dometa ovog instituta u savremenom međunarodnom krivičnom procesnom pravu na primjeru novijeg brazilsko-italijanskog slučaja u kome je brazilska vlada odbila izručiti Cesara Battistija, italijanskog državljanina, Italiji gdje je u odsustvu bio osuđen na kaznu doživotnog zatvora za višestruka ubistva. Konačno razrješenje pravnih pitanja vezanih za ovaj slučaj, kako ističe autor priloga, vjerovatno će dati Međunarodni sud u Hagu, pred kojim je Italija pokrenula spor protiv Brazila (str. 186). Poštivanje ljudskih prava i borba protiv korupcije posljednja je tema u ovom odjeljku knjige, a utemeljena je na već poznatim zaključcima o potrebi adekvatnog balansiranja između efektivnog otkrivanja koruptivnih djela kao legitimnog društvenog interesa, te poštivanja ustavom i međunarodnim pravom zagarantovanih ljudskih prava i sloboda (str. 194-206).

U drugom dijelu knjige (str. 207-371) razmatraju se izabrane teme vezane za prekograničnu saradnju i poštivanje ljudskih prava u okviru EU. Prvi odjeljak, u tri rada, pokriva različita pitanja vezana za, u zadnje vrijeme, naglašen proces tzv. evropeiza-

cije krivičnog prava i institucija posebno u svjetlu novina iz Lisabonskog ugovora. Prvi rad se odnosi na novine koje donosi Lisabonski ugovor u vezi sa zaštitom finansijskih interesa Unije. Autor ističe da, iako snaženjem kompetencija u segmentu krivičnog prava, EU i dalje nema jasno izdiferencirana načela svoje kriminalne politike (str. 212). Slijedeći prilog analizira mogućnost i aktivnosti vezane za uspostavu Kancelarije Evropskog tužioca i njegovo izdvajanje iz EUROJUST-a, kao institucije koja će imati stvarnu nadležnost za istraživanje i optuženje za krivična djela iz oblasti finansijskog kriminala. Međutim, kako se ističe u radu, malo je vjerovatno da će ova institucija uskoro biti i stvarno uspostavljena s obzirom na nepostojanje jedinstvenog stajališta po ovom pitanju među državama članicama Unije (str. 224-5). Posljednji rad u ovom odjeljku bavi se „vanjskim dimenzijama“ evropskog prostora slobode, sigurnosti i pravde, odnosno o uticaju ovog koncepta u državama koje nisu članice Unije. Na primjeru Afganistana i Sjedinjenih Američkih Država, u radu se zaključuje da se EU mora u budućnosti usredotočiti na konkretne aktivnosti u ovoj oblasti i izvan svojih granica s ciljem preveniranja negativnih implikacija, kao što su nezakonite imigracije i sl. (str. 239).

Saradnja u oblasti pravosuđa u EU, sa različitih aspekata, predmet je drugog odjeljka (str. 241-310). Prvi rad ispituje implikacije Evropskog naloga za hapšenje i mjera za osiguranje prisustva osumnjičenog/optuženog u krivičnom postupku u svjetlu prava na slobodu i sigurnost ličnosti iz ugla načela proporcionalnosti i margine slobodne procjene država članica u ovoj oblasti. Autor vidi harmonizaciju propisa, posebno u odnosu na mjere za osiguranje prisustva osumnjičenog/optuženog u krivičnom postupku, kao jedan od načina ojačavanja povjerenja i intenziviranja saradnje u krivičnim stvarima (str. 251). U drugom radu se obrađuju instituti zamrzavanja i oduzimanja nelegalno stečene imovine u svjetlu Okvirne odluke iz 2006. godine koja regulira opseg priznavanja odluka i postupak za zamrzavanje i oduzimanje nelegalno stečene imovine. Treći rad odnosi se na saradnju u oblasti prikupljanja i korištenja dokaza među državama članicama, posebno u svjetlu Evropskog dokaznog naloga, analizirajući sve krivičnoprocesne i praktične aspekte, od izdavanja naloga do pravila o prihvatljivosti dokaza pred sudovima država članica Unije. Konačno, četvrti rad u ovom odjeljku tematizira i, moguće, najznačajniji institut *de lege ferenda* – mogućnost otvaranja krivične istrage putem Evropskog istražnog naloga. Ovim nalogom omogućila bi se najtješnja saradnja u okviru pravosuđa država članica Unije, čime bi otkrivanje i istraživanje krivičnih djela u EU poprimilo novu dimenziju. Rad prikazuje razvojni put modela saradnje i promjenu karaktera, od horizontalnog karaktera ka vertikalnom, čime ova bi ova materija postala predmet supranacionalnog pravnog regulisanja.

Treći, i posljednji, odjeljak (str. 311-372) u drugom dijelu knjige, u najširem smislu riječi, bavi se uticajem prekogranične saradnje u krivičnim stvarima u EU na općenito ljudska prava i slobode. U prvom redu istražuju se načini i modeli prevencije i rješavanja sukoba nadležnosti u krivičnom postupku za predmete koji uključuju različite prekogranične aspekte. Nakon historijskog i pozitivnopravnog prikaza normativnog okvira, autor zaključuje da je ovaj segment neadekvatan prvenstveno zbog nedorečenosti i odsustva temeljnih načela (prije svega misli na uputstva EUROJUST-a i „Zelene knjige“) i predlaže da se ovome posveti značajnija pažnja u budućnosti

(str. 327). Drugi rad odnosi se na domete prava na odbranu u krivičnom pravu EU. Kako se ističe, nakon neuspjelih pokušaja iz 2003. i 2004. godine, Ugovorom o funkcioniranju EU, posebno njegovim članom 82. ova problematika je djelimično pravno zaokružena. Slijedeće aktivnosti, kao što je Direktiva o pravu na prevodioca u krivičnom postupku iz 2010. godine, preciziraju pojedine segmente prava na odbranu. Iako preduzete aktivnosti na ovom planu treba ocijeniti kao pozitivne, autor je ipak mišljenja da je upitno da nivo zaštite kojeg daje pravni okvir EU jednak korpusu minimalnih prava iz čl. 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima, i u tom smislu predlaže dodatne aktivnosti na definiranju minimalnih garancija za svaki pojedini segment prava na pravičan postupak u okviru krivičnog prava EU (str. 341). Prava žrtava kao „zaboravljeni subjekt“ u krivičnom pravu predmet je pretposljednje rada u ovom odjeljku i pokazuje razvoj korpusa prava žrtava u krivičnom pravu EU. Zadnji rad bavi se pitanjem zaštite ličnih podataka u okviru policijske i pravosudne saradnje u krivičnim stvarima u kontekstu prava na privatnost. Autor zaključuje da u ovom segmentu nije postignut odgovarajući napredak, iako se takvo nešto očekivalo od Okvirne odluke iz 2008. godine o zaštiti ličnih podataka u okviru saradnje u krivičnim stvarima zbog toga što je postupak koji predviđa ova Okvirna odluka nepotrebno dug i što otvara otvorenim i dosta drugih pitanja (str. 369).

Treći dio knjige (str. 373-532) čini deset analiza različitih država svijeta (Kina, Engleska i Vels, Francuska, Njemačka, Mađarska, Italija, Meksiko, Španija, Švicarska i Sjedinjene Američke Države) o pravnom okviru i praktičnim iskustvima u otkrivanju i istraživanju prekograničnog kriminala i implikacijama po sistem zaštite ljudskih prava, dok četvrti dio knjige (str. 533-573) predstavlja sveobuhvatnu analizu sačinjenu na spomenutih nacionalnih izvještaja. Ovaj izvještaj pokazuje različit spektar razvijenih praksi i modela saradnje u ovoj oblasti kao i načina prikupljanja dokaza. Što više, čak i u okviru EU, unatoč snaženju kompetencija Unije u ovoj oblasti posebno poslije stupanja na snagu Lisabonskog sporazuma, ova problematika još uvijek ostaje u dosta segmenata nepokriveno ili nedorečeno područje.

Uzevši knjigu u cjelini, ona prema našem mišljenju postiže svoj prvobitni cilj: pokazuje koliko je krivičnopravna saradnja i pomoć, unatoč značajnim naporima preduzetim u ovoj oblasti, a posebno u okviru EU, i dalje složeno područje u kojem je vrlo teško postići odgovarajući novo međudržavnog povjerenja s ciljem efikasnije borbe protiv različitih formi kriminala, posebno prekograničnog, nerijetko sa transnacionalnim i međunarodnom elementom. Prema tome, knjiga ne samo da ukazuje na nedostatke trenutnog okvira pravne pomoći i saradnje kao ključnih instituta međunarodnog krivičnog procesnog prava, ona pokazuje i u kojem pravcu bi dalji razvoj ove grane prava trebao ići – a posebno u okviru EU. U tom smislu, prema našem mišljenju, ova knjiga predstavlja neizostavan i koristan priručnik kako praktičarima, tako i teoretičarima.

UPUTE AUTORIMA

Kriminalističke teme – časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije međunarodni je recenzirani časopis otvoren naučnicima iz svih područja kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija. *Kriminalističke teme* prihvataju naučne članke koji su izvorne primarne publikacije, znači da prije nisu objavljeni u časopisima.

Kriminalističke teme objavljuju znanstvene i stručne radove koji neposredno ili posredno obrađuju pitanja univerzitetskih teorijskih i primijenjenih disciplina u Bosni i Hercegovini i svijetu. Redakcija nastoji osigurati mjesto gdje će naučnici iz različitih naučnih područja koji proučavaju kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije objavljivati rezultate naučnih istraživanja, stručne i teorijske studije.

Sekcije časopisa

U Kriminalističkim temama djeluju tri sekcije prema područjima interesa časopisa pod nazivima: *Kriminalistika, kriminologija i sigurnosne studije*.

Struktura časopisa

- Sadržaj
- Uvodnik
- Radovi prema sekcijama, kategorizaciji članaka i abecednom redu autora
- Uputa za autore

Tekstovi u *Kriminalističkim temama* objavljuju se na bosanskom, hrvatskom, srpskom i engleskome jeziku na latiničnom pismu.

Procedura prihvatanja radova

Glavni urednik čita sve pristigle članke i dodjeljuje prioritet. Člancima se provjerava standard za časopis te se radovi šalju na preliminarnu provjeru metodologije. Članci se zatim šalju recenzentima. Nakon recenzije članak se vraća autoru s napomenama recenzenta za korekciju ili se, u slučaju negativne recenzije, članak odbija. Redakcija zatim čita korigirani članak i ako je korektno doraden, članak ulazi u izbor za objavu prema kategorizaciji rada.

1. Članak ne smije prethodno već biti objavljen, ni biti u procesu razmatranja za objavu kod drugih časopisa. Ako je riječ o takvoj situaciji Redakcija *Kriminalističkih tema* treba biti o tome obaviještena i to autor mora posebno naznačiti.
2. Rad se predaje u formatu dokumenta Microsoft Word.
3. Trebaju biti omogućene URL poveznice ako se pojavljuju u tekstu.
4. Tekst članka treba biti uređen prema Uputama za autore.

Odluka o objavljivanju

Odluku o objavljivanju donosi Redakcija uzimajući u obzir mišljenje recenzenta. Redakcija nije dužna obrazlagati svoju odluku bez obzira radi li se o prihvatanju ili odbijanju rada za objavu.

Jezici

Jezici na kojima se objavljuju kategorizirani radovi su bosanski, hrvatski, srpski (latinica – ijekavsko narječje) i engleski. U slučaju teksta na engleskom jeziku autori su u potpunosti odgovorni za kvalitetu prijevoda teksta.

Redakcija osigurava lekturu dobro pripremljenih tekstova, tekstovi koji imaju više od 16 lektorskih intervencija po kartici teksta neće biti razmatrani za objavu.

Autorska prava i dostupnost radova

Naknada za autorstvo određuje se u pravilu samo za naručene radove, odnosno u skladu s odgovarajućim pravilnikom. Autor je ponudom rada redakciji *Časopisa Kriminalističke teme*, saglasan, bez naknadnih uvjeta, s objavljivanjem rada u spomenutom časopisu te je saglasan s objavljivanjem cijeloga rada ili dijelova rada na mrežnoj stranici *Časopisa Kriminalističke teme*, odnosno *Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije* te na drugim elektronskim portalima na kojima je zastupljen *Časopis kriminalističke teme*. Ponudom rada za objavljivanje u *Časopisu Kriminalističke teme* autor prihvaća navedene uvjete.

Recenzenti

Svaki rad prije objave prolazi recenzentski postupak. Minimalno dva neovisna recenzenta recenziraju pristigle radove. Recenzenti su priznati domaći i strani naučnici u svome polju djelovanja koji samostalno evaluiraju dostavljene im radove. Za recenzentski postupak ne dobiva se naknada, ali časopis vodi evidenciju uspješno odrađenih recenzentskih postupaka za svakoga pojedinog recenzenta. U svakom trenutku recenzentu je moguće izvući statistiku odrađenih recenzija za potrebe znanstvenoga napredovanja.

Priprema teksta članka

Samo kvalitetno pripremljeni tekstovi prema Uputama za autore bit će razmatrani za objavljivanje u *Kriminalističkim temama*.

Online prijava članaka. Radovi se dostavljaju isključivo *on-line* na mrežnoj stranici časopisa na URL adresi: www.fkn.unsa.ba ili elektronskom poštom na adresu: krimteme@fkn.unsa.ba

Dostavljanje rada. Rad se dostavlja u sljedećem obliku: format A4, sve margine 3 cm, veličina slova 11 pt., Calibri, jednostruki prored (1.0). Preporučuje se korištenje *kurziva* umjesto podcrtavanja.

Sastav i opseg rada. Opseg rada, uključujući sažetak i bibliografiju može iznositi najviše:

- za izvorni naučni rad: 25 kartica teksta
- za prethodno saopćenje: 20 kartica teksta
- za pregledni rad: 30 kartica teksta
- za stručni rad: 17 kartica teksta
- ostali radovi: do 5 kartica teksta

Standard kartice teksta iznosi 1800 znakova s prazninama.

Svaki autor može predložiti znanstvenu kategorizaciju rada za svoj rad koju uredništvo može i ne mora prihvatiti.

Naslov rada. Centrirano, pisanim slovima, Calibri, veličina slova 14 pt., podebljano, u engleskoj verziji početno slovo svake riječi treba biti veliko.

Sažetak rada, opsega do 1300 znakova s prazninama, Calibri, veličina slova 11 pt., pisano kurzivom, treba ukazati na svrhu rada, najvažnije rezultate i zaključak. Sažetak se stavlja na početku rada, s oznakom – **Sažetak**, veličina slova 12 pt., podebljano. Na kraju sažetka pod oznakom – **Ključne riječi** treba abecednim redom navesti najvažnije pojmove koji se obrađuju u tekstu (do pet pojmova abecednim redom koji se ne spominju u naslovu rada, odvojenih tačka sa zarezom (;)).

Tekst naučnog rada. Tekst se naučnog rada sastoji načelno od sljedećih dijelova: **Uvod, Metode, Rezultati, Rasprava i Zaključci.** Podnaslovi bez numeracije, Calibri, pisana slova (u engleskoj verziji početno slovo svake riječi treba biti veliko), veličina slova 12 pt., podebljano s jednim redom slobodnim iznad podnaslova.

Tekst rada se piše tako da se uvlači početak odlomka, te bez praznih redova između odlomaka. U tekstu ne treba koristiti automatske postavke dodavanja praznog reda prije, odnosno poslije odlomaka.

Grafički prilozi, slike i tabele. Grafički prilozi, slike i tabele moraju biti izraženi u crnim, bijelim i sivim tonovima i nalaziti se u tekstu na željenom mjestu; Calibri, veličina slova 10 pt., tabele poravnate lijevo, grafički prilozi i slike centrirano. Svaki grafički prilog i tabela trebaju imati naslov i biti numerirani rednim brojem

(npr: **Tabela 1.**) koji je povezan sa tekstom. Naslov tabele se nalazi iznad tabele, a naslov slike ili grafika ispod. Naslov npr: Tabela 1., Calibri 11 pt., podebljano, dok je nastavak naslova isti bez podebljanja.

Referiranje i literatura

Časopis *Kriminalističke teme* koristi se APA sistemom referiranja i bilježenja bibliografskih izvora (opširnije: <http://www.apastyle.org>). Rad će odmah biti vraćen prije slanja u evaluacijski proces ako se postupak referiranja ne poštuje kako je navedeno.

Rad treba sadržavati literaturu i izvore isključivo na temelju kojih je napisan, bez grafičkih oznaka i s uvlakom 1.0 (poravnan obostrano). Kada se u tekstu navode

tuđe sintagme, ideje, podaci, pojmovi i sl., izvor se daje u tekstu, a ne u bilješkama ispod teksta. Referencija se stavlja u zagrade te sadrži prezime autora, godinu izdanja i, u slučaju doslovnog navoda, stranicu (primjer: Buzan., 1993, str. 23; Buzan, & Weaver, 1999, str. 24). ako se u radu citiraju tri ili više autora, piše se prezime prvog autora te slijedi i sar. te godina izdanja (primjer: Abazović i sar., 2012, str. 35).

Kod parafraziranja, piše se prezime autora i godina izdanja u zagradama (primjer: Halilović (2010) tvrdi da...; Krapac (2003) govori o).

U popisu literature treba navesti sve radove koji se referiraju ili navode u tekstu, i to abecednim redom po prezimenima autora i hronološkim redom za radove istog autora, latiničnim pismom. Naslovi radova se navode na jeziku djela, ako se naslov prevodi na engleski jezik, prijevod naslova potrebno je staviti u uglate zagrade. Pri navođenju internetskih izvora svakako naznačiti datum preuzimanja informacija.

Primjeri za citiranje knjiga:

Abazović, M. (2012). *Državna bezbjednost*. Sarajevo: FKKSS.

Primjer za citiranje rada objavljenog u časopisu:

Abazović, M. (2007). Bosna i Hercegovina – fundamentalizam i terorizam: Stvarnosti i stereotipi. *Kriminalističke teme*, 3-4, 85-95.

Primjeri za citiranje poglavlja u knjizi:

Rossi, T., & Cassidy, T. (1999). Knowledgeable Teachers in Physical Education: A view of teachers' knowledge. U C. Hardy & M. Mawer (Ed.), *Learning and teaching in physical education* (str. 188-202). London: Falmer Press.

Primjer za citiranje rada objavljenog u zborniku radova:

Bežen, A. (2004). Ekološki odgoj i kroatistika. U S. Golac (ured.), *Zbornik radova, "Ekologija u odgoju i obrazovanju"* (str. 90-102). Gospić: Visoka učiteljska škola.

Primjer za citiranje disertacija:

Kržalić, A. (2009). Sigurnost u procesu globalizacije : konstante i evolutivni trendovi. (Doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu). Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.

Primjer za citiranje elektronskog izvora:

UNESCO (1995-2008). *Quality Physical Education /on line/*. Pristupljeno 11 juna 2013 sa: <http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL=201.html>

Kategorije radova

Radovi se kategoriziraju kao izvorni naučni rad, prethodno saopćenje, pregledni rad, stručni i ostali radovi. Kategorije naučnih radova su: *izvorni naučni rad*, *prethodno saopćenje* i *pregledni rad*. Kako je već prethodno napomenuto, kategoriju rada može predložiti autor, a konačno je određuje uredništvo na prijedlog recenzenata.

Izvorni naučni rad sadrži originalne teorijske ili praktične rezultate istraživanja.

Prethodno saopćenje sadrži jedan ili više novih naučnih podataka, ali bez cjelovitog zahvaćanja teme te dovoljno pojedinosti koje bi omogućavale provjeru kao kod izvornih naučnih radova. U saopćenju se mogu dati rezultati eksperimentalnih istraživanja, odnosno istraživanja u toku, rezultati koji, zbog aktualnosti, traže brzo objavljivanje.

Pregledni rad sadrži cjelovit prikaz stanja i tendencija razvoja određenog područja teorije, metodologije ili primjene s kritičkim osvrtom ili procjenom, te originalnim zaključkom. Citirana literatura mora biti dovoljno cjelovita da omogućuje dobar uvid i uključivanje u prikazano područje.

Stručni rad ne mora biti vezan uz originalna istraživanja, već sadrži razmatranje o primjeni u praksi poznatih naučnih rezultata i teorija.

Svi ostali radovi (nova izdanja, najave, prikazi, vijesti, intervju i dr.) koji se ne mogu svrstati u navedene kategorije neće se kategorizirati.

Radovi se u pravilu objavljuju po stepenu kategorizacije i abecednom redoslijedu autora u okviru iste rubrike.

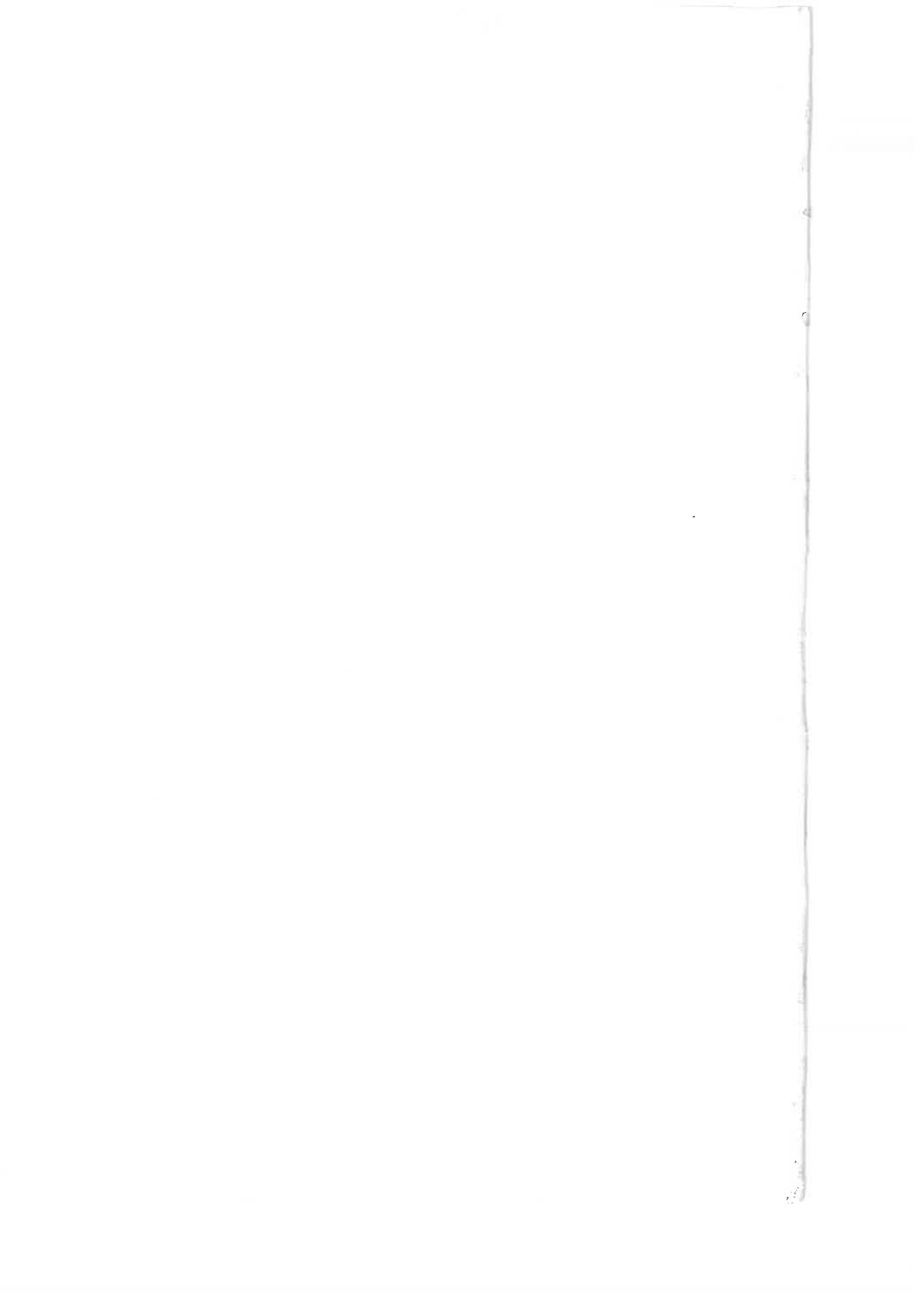
Izlaženje i tiraž

Časopis izlazi 3 puta godišnje sa tiražom od 200 primjeraka te u elektronskom izdanju. Prema potrebi i odluci Redakcije objavljuju se i specijalna izdanja između redovnih izdanja.

Troškovi objavljivanja

Objavljivanje članaka u časopisu *Kriminalističke teme* je besplatno.

Za sve prihvaćene radove redakcija osigurava dostavu primjerka izdanja prvom autoru.

Kriminalističke teme

Godište XIII Sarajevo, 2013 Broj 1-2

Jasmin AHIĆ, Almir PUSTAHIJA, Mirela OMEROVIĆ
SISTEM PRIVATNE SIGURNOSTI U BIH – PREDRASUDE, IZAZOVI I PERSPEKTIVE

Darko DATZER
METODOLOGIJSKI IZAZOVI ISTRAŽIVANJA I MJERENJA KORUPCIJE

Almin DAUTBEGOVIĆ, Elmedin AHMIĆ
**KRIMINALISTIČKI I KRIVIČNO-PRAVNI ASPEKT PRIKUPljanJA
I OCJENE DOKAZA U PROCESUIRANJU KRIVIČNOG DJELA PRANJA
NOVCA PRED SUDOM BIH**

Željko NIKAČ, Nedžad KORAJLIĆ, Maida BEĆIROVIĆ
EVROPSKI NALOG ZA HAPŠENJE I PREDAJU KAO SUPSTITUT EKSTRADICIJE U EU

Alisabri ŠABANI, Nebojša BOJANIĆ
NEKI ASPEKTI SUICIDA NA PODRUČJU F BIH U PERIODU 2007-2011. GODINA

Sakib SOFTIĆ
FUNKCIONALNI IMUNITETI OD KRIVIČNE JURISDIKCIJE

Sakib SOFTIĆ
MEĐUNARODNOPRAVNA JURISDIKCIJA U KRIVIČNIM STVARIMA

Nevzet Veladžić
DEVIJANTNE POJAVE I SOCIJALNA KONTROLA

Nedžad Smailagić
**ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U KONTEKSTU ISTRAŽIVANJA
I OTKRIVANJA PREKOGRANIČNOG I MEĐUNARODNOG KRIMINALA**

UPUTE AUTORIMA

ISSN 1512-5505

**FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE**

<http://www.fknbih.edu>

e-mail: krimteme@fknbih.edu